

АРХИВ

Әлиев, Ә.

Клиник Анализ
лар.

Бакы, 1933

МҮЛАНҲЭЗЭ.

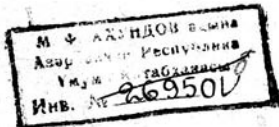
016

2-51

Doqtor Əziz Əlijevin „Qlinik analizlər“ adlı əsəri, ən coq iş-lənیلən laborator müayənələrin (morfoloji və kimyəvi) qısa təsvirini havidir; kimyəvi analizlərdən başlıca olaraq təsvifi analizlər təsvir olunur. Kitəvсаһып тә'јини тәләвә вә гәпч тәвизә лабораторияда ilk адымларында ярдым олмақдыр. Нәһми о қәдәр вә ук олмамақла вәјә, јазылмаһы там вә ајдындыр. Kitəvсаһып турк dilində нәһри олуққа нә'ли сајмаһдыр.

Professor Q. A. Jeqorov.

1933
259

MYQƏDDƏMƏ

Xəstəni myajənə etmək ucyn təbiiq edilən ysulların umum sisteminədə laborator tədqiqat ysullarının rolu getdikçə artmadadır. Bunların səjəsində həkim, xəstəni doqrudan-doqruja myajənə və xəstəlijin çərəjanın myşahədə, etdikdə, qarşısında duran bir coq suallara çavav tapan bilir. Xəstəni doqrudan-doqruja myajənə ysulları (*anamnesis, palpatio, percussio* və *auscultatio*) laborator ysulları ilə sbyq bir rəbitədə bulunduqlarından xəstəni myajənə etdikdə bu ysullar bir-birindən ayrımaq hec də doqru dejildir. Təbii hər bir təbis, xəstəliklə dejil, xəstə ilə işi olduqunu hec vaqt unutmamalıdır və buna görə də diaqnozu, bytyn myajənə ysulları vasitəsilə alınmış neticələri bir-birlərilə dutuşdurduqdan sonra qojmalıdır.

Əldə tyrk dilində qlinik miqrosqopijaja və laborator tedqiq ysullarına əjid hec bir əsər olmadyqny nəzərdə dutaraq, tədrisə jarcym məqsədilə, qysa bir şəkildə də olsa qlinik miqrosqopijanın və myhyum laborator tedqiqat ysullarının nəşrinə təşəvvs etdim. Myxtəsər formada nəşr edilmiş bu kitabda bir taqym noqsanların olmasb təbii, çynky kitabın heçmini bəyitmək istəmədiyimdən və əsər, ehtijaçə görə təcilli bir surətdə nəşr edildijindən, jalyңыз praqtiqada, qlinikada həm də xəstəxana şərajitində və tiabi mintəqələrdə ən coq lazıym olan ysullar gestərməklə kifajət etdim. Baqteriolozik və serolozik tedqiqat haqqında hec bir şey sejləmədim. Zənn edirəm ki, əsər, belə bir qysa formada da tələbələrə tədrisdə, gənc təbislərə isə öz gyndəlik praqtiqalarında fajda gestərə bilər.

Əziz Əliyev.

15/IX—33 il

Bakı

I FƏSİL

Q A N.

1. Umumi mə'lumat.

Xəstəliklərin coqu hansb bir vasitə ilə olursa-olsun qanda miqdarb və təvsifi dəjşşikliklər əmələ gətirdikləri kibi, mystəqil olaraq qanda əmələ gəlmiş ejni dəjşşikliklər də orqanizmin bir coq patoloji hallarına səvəb ola bilirlər. Bundan başqa qan, icərisinə dyşmyş yzvi və qejri yzvi zəhərləri və bə'zi xəstəliklərdə isə, bu xəstəlikləri tərədən miqroorqanizmləri vuyudun hər bir tərəfinə jajyr. Bunun ucyn bir coq daxili orqanlar xəstəliklərinin doqru diaqnozunda və həmçinin qan xəstəliklərinin mahijjət və etiolozisini myəjjən etmək işində qanın tədqiq edilməsinin coq bəyjk əhəmiijjəti vardır. Qanb yc çihətdən tədqiq etmək olar; 1) baqteriolozij tədqiq, 2) fiziki-kimjəvi tədqiq və 3) qan morfolozij elementlərinin tədqiqi.

Bu kicik və myxtəsər kitabçada qanın hər yc çihətdən tədqiq olunmasından vəhs etmək mymkyn olmadyqy ucyn, biz jalyңыз qanın morfolozij elementləri tədqiqindən vəhs edəcəgiz. Bu ən coq jajylmış və qəvul edilmiş bir ysuldur. Qanın morfolozij elementləri tədqiqinin nə qədər əhəmiijjətli olduqu ondan bəlidir ki, bə'zi xəstəliklərin, məsələn, lejkemija, pernitsioz anemija və sajirələrinin təşxisi, jalyңыз qanın morfolozij çihətdən tədqiqi yzrə qurulur. Qan morfolozisi haqqındakij mə'lumatın təşxisi əhəmiijjətindən başqa proqnoz ucyn də əhəmiijjəti vardır. Məsələ: qrupoz pnevmanija, difterija və sajirə bu kibi joluqma xəstəliklərdə lejqositozun mevçud olub olmamasb symyk iligij tərəfindən bir reaqsija, bir əksil-əməl olduqunu gestərib, symyk iliginin funqsjyasbny tə'jin edir, başqa tə'birlə symyk ilijinin vəzifəsini kafi və ja qejri kafi də-rəcə ifa etdigini bildirir ki, xəstəlijin sonradan nə surətlə davam edəcəgij əksəriijjətlə bundan aslyb olur.

2. Qan almaq (qətyrmək) texniqası.

Həzm keifijətilə əlaqədar olan dəyişikliklər, tədqiqatın nəticəsinə təsir etməmələri üçün myajə-nə ediləcək qan xəstədən səhər aç qarına alınmalıdır. Qanda parazitləri aqartmaq lazımdır gəl-dikdə (*plazmodium malariae*, *filaria sanguinis hominis* və digərləri) qan qayın hər bir cəqəndə almaq olar. Hər dəfə ejni bir nəticə əldə etmək üçün qan da ejni bir jerdən alınmalıdır. Qan bərməkdən uqundan və ja qulaqın sərqaşqə jərinədən almaq məsləhətdir. Bə'zi avtorlar qan bərməkdən, bə'ziləri də qulaqın sərqaşqə qəndən almaq təvsijə edirlər. Qan qətyrmədən əvvəl qan qətyrəcəyə jeri və qan qətyrən alətə spirt və eter ilə yaxşı təmizləməli. Hamədən yaxşı bə qan *Franq* ijnəsi vasitəsilə qətyrməli (şəkil №1).

Şəkil 1. Franq ijnəsi. (şərhəqə) ijnəsilə qan qətyrmək olar.

Ijnəni, vətərlən jerdən rahatlıqla kafi miqdarda qan sərqaşqə qədar vətərməli. Ijnəni həddən artıq dərin vətərdə qan artıq sərqaşqə vətərmək və yaxşı preparat hazırlamaq mümkün olmaz. Qan qətiyyə vətərmək sərqaşqə qan vətərmək və vətərlənə də qan tərkibi dəyişir. Ijnəni vətərdən sonra sərqaşqə qan birinci dəmənə silib atılmalıdır; sonradan vətərmək sərqaşqə qan ijnənin jərinədən sərqaşqə qan tədqiqat üçün qətyrilyr.

3. Hemoqlobin (Hb) miqdarının tə'jini.

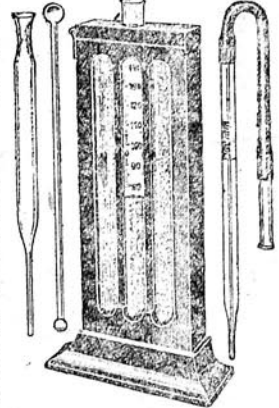
Hemoqlobin miqdarının tə'jin etmək üçün bir coq metodlar mevcuddur. Bunlardan qliniqa təqribəsində ən coq qalorimetr metodlar, vəşqə tə'birə, qan bə və jəmə qvətini tə'jin etmək üzrə əsaslanmış metodlar təbiiq edilir. Bunlardan asan, vəsət və kafi dəqəçə doqru olduquna gərə qlinik məqsəd üçün Sali (*Sahli*) hemometrini təvsijə etmək olar (şəkil №3).

Şəkil 2. Sahli ijnəsi.

Sahli hemometri lehirlənmiş və ici hematin xlorid məhlulu ilə dolu bir və ja iki borudan və bir dana da 140 a qədər dəqəçələrə vətərmək miqdarı borudan ibarətdir, bunlar hamı bə bir qara taxta futljar icərisinə jərləşdirilmişdir. Futljarın dal divarında sərqaşqə rəngində şişə vardır Qan sərqaşqə üçün isə 20 mm³ dutan qapiljar pipetdən istifadə edilir.

a) Myajəne yəsu. Çizgili miqdar borusuna 10 vətərmək qədər desinormal duz turşusu məhlulu təkəli. Qapiljar pipet vasitəsilə 20 mm³ qan sorulur. Pipetin xarici divarlarında qan sildikdən sonra pipeti ehtijatsız desinormal duz turşusu məhlulu olan miqdar borusuna yfləjirlər. Pipetin uçunu məjein tam icinə salmalı və qan yflədigdən sonra bir necə dəfə ejni turşu məhlulu ilə jəqələməli.

Şəkil 3. Sahli (sali) hemometri.

Qanın turşuda əriməsi üçün məhlulə calxalınmalı. Ərinmə nəticəsində qanın hemoqlobini duz turşulu hematinə çevrilir. Qan məhlulu tədqiqat dəmə rəng alır. Bir dəqəçədən sonra, bir qədər vətərmək pipet ilə, miqdar boruya, məhlul standart icərisində olan duz turşulu hematinin rənginə uqunlaşana qədər, destilənmiş su ilə vətərmək. Su ilə vətərmək məhlulu şişə cubuq ilə qəyşdirilməli. Qan məhlulunun rəngi standart borudakı qontrol məhlulun rəngilə döz gəldikdə miqdar dəkə məjein səviyyəsi şqalanın hansı vətərməsində olduqı joqlanılır. Bu vətərmək tədqiqat olunan qandakı hemoqlobinin miqdarını fajiz surətində gəstərir. Qontrolların rəngi zamanla olduqca dəjijə vətərmək (rəngi gedir) bunun üçün aqə bir qontrollar joqlanmalı və lazımdır olduqca təshihlər etməli.

4. Rəng gəstəriçisinin (*Farbe Index'in-F. I.*) tə'jini.

Rəng gəstəriçisi vasitəsilə hemoqlobinin hər bir eritrositdəki miqdarını tə'jin edirlər. 100% hemoqlobinli və 1 mm³-də 5.000.000 eritrositi havi qanın hər bir eritrositdəki hemoqlobin miqdarı vahid hesab olunur, jəni norma üzrə rəng gəstəriçisi birə mysavidir. Rəng gəstəri-

çisi belə hesablanır. Təpəşmə hemoqlobin miqdarının normal hemoqlobin miqdarına olan nisbəti, təpəşməyə eritrosit miqdarının normal eritrosit miqdarına olan nisbəti kəibidir. Məsələn, xəstənin qanında myajənə etdikdə, dutaləm, 1 mm^3 -qanda 2,000,000 eritrosit və 80% hemoqlobin—Hb—olarsa *Farbe Index'i* (F.I.) tə'jin etmək üçün aşağıdakı proporsiyaları qurmalı:

$$\frac{80}{100} \cdot \frac{2.000.000}{5.000.000} \cdot \text{buradan} \quad F. I. = \frac{80}{100} \cdot \frac{5.000.000}{2.000.000} = \frac{400}{200} \quad jə'ni=2.$$

Buradan görünür ki, F.I. 2-jə mysavidir, jə'ni vahiddən coğdur, belə vəziyyət pis xasijətli anemijada olur ki, onda eritrositlər normal eritrositlərdən həcmçə böyük və artıq hemoqlobinli olurlar. Bir coğ başqa xəstəliklərdə o səradən xloroz və ikinci anemijalarda isə rəng göstəricisi—F.I. vahiddən az olur. Məsələn, dutaləm ikinci anemijaya jaqalanmış xəstəni myajənə etdikdə qanında 30% hemoqlobin (Hb) tapılmışdır, eritrositlərin miqdarı isə eyni xəstədə 1 mm^3 da 3,000,000 dır. *Farbe Index'i* tə'jin etmək üçün jənə aşağıdakı proporsiyaları qurmalı:

$$\frac{30}{100} \cdot \frac{3.000.000}{5.000.000} \cdot \text{buradan} \quad F. I. = \frac{30}{100} \cdot \frac{5.000.000}{3.000.000} = \frac{15}{30} = 0,5$$

jə'ni F.I. burada vahiddən azdır.

Artıq hemoqlobini havi eritrositlər, jə'ni F.I. vahiddən coğ olanlar, hiperxrom adlanırlar, hemoqlobini az olan eritrositlər, jə'ni F.I. vahiddən az olanlar isə hipoxrom adıyla daşıyırlar.

Asanlıq üçün təcrivədə *Farbe Index'i* (F.I.) tə'jin etmək məqsədilə tapılan hemoqlobinin miqdarını 1 mm^3 qandakı eritrositlərin ədədinin 2-jə zəv edilmiş iki birinci rəqəminə bəyrlər.

5. Qanın formalı elementlərinin (kyrəçiklərinin) sayılması.

Qan kyrəçiklərini (eritrositlər və lejqositləri) saymaqdan eyni say qamerası, qarışdırma məjələr və qan qarışdırmaçı pipet lazımdır (şəkil №4). Kyrəçikləri saymaq üçün qan qarışdırmaq lazımdır, çünki onların (eritrositlərin və lejqositlərin) miqdarı olduqca jüksəkdir və bu səvəbdən də qarışdırılmamış qanda onların sayı qeyri, mümkündür. Pipetlərin birisi eritrositləri, o birisi isə, lejqositləri saymaq üçün. Bunlar, bəlmələri və soran üzündə dejil, o biri üzündə bir genişliyi havi qəpəljar pipetdən ibarətdirlər. Soran uçdakı bəlmələr bu qajda ilə gəlir:

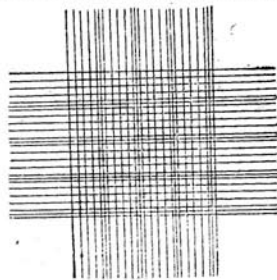
əvvəlcə 0,5; sonra geniş jerdən dərhal juqarəja eritrositlərə məxsus pipetdə (qarışdırma) 101 rəqəmi, lejqositlərə məxsus olanında isə, 11 rəqəmi durur. Qarışdırmaçıla rən yst, nisbətən qısa və muştyk ilə nihajətlənən uçu isə, sormaqa məxsus olub rəzin boru ilə əlaqələndirilmişdir.

Son zamanlarda qan kyrəçiklərini saymaq üçün bir necə say qameraları vardır, amma ən geniş qullanılan, ən sadəsi və eyni zamanda ən rahat *Thoma-Zeiss* qamerası sayılır. *Bürker* qamerası da bundan az rahat olmaıyır, hal-hazırda nisbətən geniş qullanılır.

a) *Thoma-Zeiss* qamerası (şəkil №4). Bu qamera, qalın şişədən və bunun üzərinə nisbətən kiçik və bir qədər nazik, ortasında girdə cuqurluqu olan dərtnəcuqqlı şişə jəpşədirilməmiş alətdən ibarətdir. Bu cuqurluqu ortasında bir girdə səfhəçik vardır; bu səfhəçigin kənarları cuqurluqu kənarlarına catmaıyır, bunun üçün bunlar ilə divar arasında ortalıq səfhəni ihatə edən calavarı cuqurluq qalmış olur. Ortalıq səfhənin yst səthi, juqarəda göstərdigimiz dərtnəcuqqlı şişə səthinə $\frac{1}{10} \text{ mm}$ cat-

Şəkil 4. *Thoma-Zeiss* qamerası.

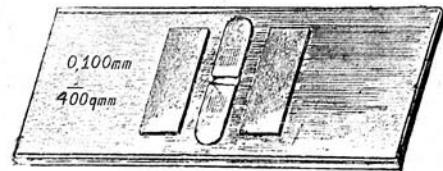

Şəkil 5. *Thoma-Zeiss* setqası.

maıyır. Demək, dərtnəcuqqlı şişənin üstünə o biri şişə qojulduqda, girdə şişənin üstündə $\frac{1}{10} \text{ mm}$ hyndirlykdə jərbə əmələ gələcəkdir ki, bu da say qamerasının hyndirlygünü göstərir. Girdə səfhədə miqrosqopik dərəcədə xırda tor vardır ki, bu da cizgilərlə miqrosqopik qvadratlarla bəlynmüşdür. Bytyn tor, ikişər cizgilərlə bəlynmüş 16 dənə böyük qvadratdan ibarətdir. Hər böyük qvadratda cizgilərlə 16 dənə kiçik qvadratçılara bəlynyr. (şəkil №5) Hər kiçik qvadratçılarda qavırqası $\frac{1}{20} \text{ mm}$ -dir. (şəkil №5) Qanın formalı elementləri (eritrositlər və lejqositlər) bu torun üzərində sayılır. Hər kiçik qvadratçılarda qavırqası $\frac{1}{20} \text{ mm}$ və jəvəvər olduqundan, səthi $\frac{1}{20} \times \frac{1}{20} \text{ mm}^2$; jə'ni $\frac{1}{400} \text{ mm}^2$ və jəvəvər olaçaq-

dır, hyndyrlygy isə juqarıda gəstərdigimiz kibi $\frac{1}{10} mm$ dir; demək hər bir kicik kvadrata bəlynməşdir. Hər bəyjk kvadrat da öz nevbəsində 16 kicik kvadrata bəlynyr.

Qan kyrəçiklərini—eritrosit və lejqositləri—sajmaqda baş-lajanda qarəşdərilməş qandan bir damçəşənyə torun ystynə qojurlar, sonra təmiz silinmiş qalın ertək şişəni pinset ilə gətyryv javaş-javaş dert vuçaqlı şişə yzərinə qojurlar. Diqqət etməg lazəmdır ki, damçəşə coq bəyjk olmasəyn

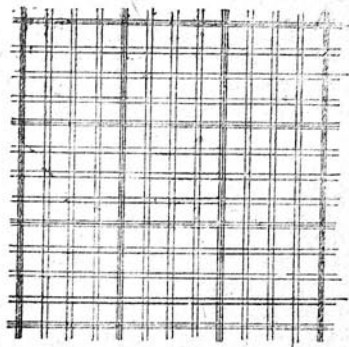
Şəkil 6. Bürker qamerasə.

alt səthi ilə ortalıq səthinin arasəndəki məsafənin doqrudan da $\frac{1}{10} mm$ -a varavar olduqunu gəstərir.

в) **Bürker qamerasə** (şəkil №6). Qalın əşja şişəsi yzərinə uc şişə səfhəçigi jərbəşdərilməşdir. Bunların ikisi dyz-

vuçaqlı olub qamerasənyə ertən ertək şişəsi ucun dajaq vəzifəsini daşjyrlar, ucunçy səfhəçik uzun, nisbətən nazik, uçları girdələnmiş, eninə qanal ilə iki hissəyə ajrəlməş və iki birinçilərin arasənda jərləşmişdir. Mərkəzi səfhəçigin hər iki jərbəsənda torlar vardır. (şəkil №7)

Bürker qamerasənyə əsas xususijjəti bundan ibarətdir ki, bu qamera *Thoma-Zeiss*'in 9 qamerasəna mysavidir və bu qamera hər iki tərəfdən acıq olduqundan əvvəlçə ertək şişəsini qojub dajaq səfhəçikləyə bərk basaraq *Njuton* halqalarə alynyr, bundan sonra qame-

Şəkil 7. Bürker setqasə.

rəja qan doldurulur. **Bürker qamerasə** ucəy cizgilər ilə doqquz bəyjk kvadrata bəlynməşdir. Hər bəyjk kvadrat da öz nevbəsində 16 kicik kvadrata bəlynyr.

с) **Qarəşdərilməş məhlullar**. Qalın qarəşdərilməş maxsus məjə'lər eritrosit və lejqositlər ucun ajrə-ajrədir. Eritrositləri sajmaq ucun onları bytynlykdə saqlajan məjə' gətyrylyr. Bunun ucun jəmək duzunun fizioloji məhlulu gətyrylyr, və'zən də buna bir necə damçəşə metil violet iləvə edilir. *Hayem* məjəini işlətmək daha jaxşə'lyr, çynky eritrositləri daha gəzəl myhafizə edir və əzy də xarav olmajy. *Hayem* məjəinin tərkibi belədir:

Rp:	Hydrag. bichlorat	0,5
	Natri Sulf	5,0
	Natri Chlorat	1,0
	Rq. destill. ad	200,0

Lejqositləri sajmaq ucun eritrositləri pozan lejqositləri isə myhafizə edən məjə' gətyrməg lazəmdır. Bunun ucun $\frac{1}{3} \%$ -li sirkə turşusu məhlulu gətyrylyr. Bu məhlula gənsian violet iləvə olunarsa lejqositlərin nyvələri ajdən bojanməş olar.

д) **Qərməş və aq qan kyrəçiklərinin sajılma texniqasə**. Barmaq və ja qulaq ucuna ijnə batyrylyr (qan təzjiq-siz sıqmalədyr). Sonra qan eritrositləyə maxsus qarəşdərilməşə 0,5 völməyə qədər sorurlar. Dərhal qarəşdərilməşənyə ucunu qarəşdərilməşə məjəə salıv ehtijət ilə 101 völməyə qədər sorurlar. Sonra 2—3 dəqiqə icərisində məxlutu qarəşdərilməşənyə icindəki şişə kyrəçik vasitəsində məhkəm calxalajyrlar. İik damçəşəlarə, jəlyəy qarəşdərilməşə məjə'dən ibarət olduqlarəndan yfləyib sıqarəylar, sonrakə damçəşəlardan isə eritrositləri sajmaq ucun istifadə etmək olar. *Thoma-zeiss*-in saj qamerasənyə gətyrydykdə qarəşdərilməşədan bir damçəşə məxlut qamerasənyə diinə qojub ertək şişəçigi ilə ertərək, *Njuton* halqalarə əmələ gələnədək batyryrlar. Sonra saj qamerasənyə miqrosqop altəna kecirərək sajmaqda başlajyrlar.

Eritrositləri hec olmazsa beş bəyjk kvadratlarada, jə'ni 80 kicik kvadratlarada sajmalə. Sajy qarəşdərilməşə ucun və ejni eritrositi iki dəfə sajmaməg mə'şədilə, hər kvadratəny juqarəsənda, solunda və ortasənda olan eritrositləri sajmaq məsləhət gərylyr. 5 bəyjk, jə'ni 80 kicik kvadratlaradakə eritrositlər 'sajılədyqdan sonra, belə haq hesab edilərlə: dutaləym 5 bəyjk kvadratda 400 eritrosit sajıl-

mьssa, onda hər vөjk qvadratda eritrositlərin miqdari $\frac{400}{5}$, hər bir kicik qvadratda isə 16 dəfə az, jə'ni $\frac{400}{5 \cdot 16}$ vа-
 ravar olaçaqdır. Hər kicik qvadratın qavьrқasь juqarьda
 gөstərdigimiz kibi, $\frac{1}{20}$ mm olduqundan sahəsi $\frac{1}{20} \times \frac{1}{20} = \frac{1}{400}$
 mm² olaçaqdır, hyndyrliğı isə $\frac{1}{10}$ mm olduqundan həcmi
 $\frac{1}{400} \times \frac{1}{10} = \frac{1}{4000}$ mm³ olmalьдыр. Juqarьda gөstəridi ki, hər bir
 kicik qvadratda, jə'ni $\frac{1}{4000}$ mm³-da $\frac{400}{5 \cdot 16}$ eritrosit saьylmьsь-
 dur, onda 1 mm³-da 4000 dəfə coq, jə'ni $\frac{400 \cdot 4000}{5 \cdot 16}$ olmalь-
 dьr. Eritrositlərə məxsus qarьsьдыrьсьda qanь 200 dəfə qa-
 rьsьдыrьдырмьzь nəzərdə dutaraq, tam xalis qanda eritro-
 sitlər 200 dəfə coq olmalьдыр, jə'ni $\frac{400 \cdot 4000 \cdot 200}{5 \cdot 16} = \frac{400 \cdot 4000 \cdot 200}{80}$
 = 4 000 000. Deməк, hər bir qub milimetr qanda (1 mm³)
 4.000.000 eritrosit vardьr. Texniki olaraq haq-hesavь belə
 ararьrlar: hər bir vөjk qvadratda dьsən eritrositlərin miq-
 darьnь 50.000-ə zərv edirlər.

Lejqositləri saьmaq ucyn də qan eritrositlər ucyn gөtyr-
 dydy kibi getirilir. Lejqositlərə məxsus qarьsьдыrьсь ilə 0.5
 vөlməjə qədər qan gөtyrdьkdən sonra 11-ə kibi qarьsьдыrь-
 сь maje ilə qarьsьдыrьлər. Eritrositləri saьmaq ucyn seьlədi-
 gimiz vьtyn qajdalarь nəzərdə dutaraq *Thoma-Zeiss* qa-
 merasьna bir damсь əqьdьrlər; lejqositləri vьtyn vөjk
 qvadratlarda və ara cizgilər yzərinde saььrlar. Dutaьm ki,
 vьtyn vөjk qvadratlarda 50 lejqosit saьylmьsьdur. *Thoma*
-Zeiss qamerasьnda ara cizgilərlə birlikdə 400 kicik qvad-
 ratсьq olduqundan, hər bir kicik qvadratсьqа $\frac{50}{400}$ lejqosit

dьsəсəkdir; 1 mm³-da isə, $\frac{50 \cdot 4000}{400}$ olaçaqdьr. Qan, qa-
 rьsьдыrьсьda 20 dəfə qarьsьдыrьльдырьndan, deməк, tam xalis
 qanda lejqositlərin miqdary 20-dəfə coq, jə'ni: $\frac{50 \cdot 4000 \cdot 20}{400}$
 = 10.000 olaçaqdьr. Nətiсədə 1 mm³ qanda 10.000 lejqosit
 tərмьsь olaсьjьq. Praqtiki olaraq vьtyn vөjk qvadratlarda
 olan lejqositlərin miqdarynь 200-ə zərv etməli.

e) Qьrmьzь və aq qan kyрəсikləri miqdarynьn artьv
 əksilməsi. 1 mm³ qanda eritrositlərin miqdary norma yz-
 rə orta olaraq 4.000.000—5 000.000 dir. Eritrositlərin miq-
 darindəki təmajyl həm onların artьqlьсь (*polycythaemia*)

həm də azlьсь (*olygocythaemia*) tərəfə ola bilər. *Polycy-
 haemia*'ja nisbətən az təsadyf olunur; bu coq vaqt əsas
 qan tərədiсi yzvdə anatomik dəjşiklər və symyk iligi
 funсьsiasьnьn şiddətlənməsi nətiсəsi olaraq mejdana сь-
 qar. Bundan vaşqa eritrositlər miqdarynin coqalmasь nis-
 bi bir hadisə olaraq ishallar vaqtьnda qanьn qəlizlənməsi
 nətiсəsində və yrək qsurlarьnda istisqa (odem) tərəməsin-
 dən əmələ gəlir.

Həjatda eritrositlərin azalmasь hadisələrinə olduqca
 tez-tez təsadyf olunur. Jaralanmaq, vabasil, uşaqьkdən
 qan aqma və eritrositlərin yzvi və qejri yzvi hemolitik zə-
 hərlər ilə, qan parazitlərilə (malarija, lejşmanija), vaqteria-
 lar toqsinləri ilə pozulmasь nətiсəsində eritrositlərin miq-
 darь azalьr. Etioloji momentin zərərliligindən və eritrosit-
 lərin azalmasьndan asьlь olaraq symyk iliginin funсь-
 siasь şiddətlənə bildigi kibi toqumasьnьn da artьv bitməsi
 və symyklarə diafizləri sarь iliginin qьrmьzь ilijə sevrilmə-
 si mьşahədə oluna bilər. Eritrositlər miqdarynin ciddi azal-
 masь xьsusijətlə pis xasijətlə azqanlььqda və symyk ili-
 ginin vəladi hipoplaziasьnda mьşahədə olunur. Bu kibi
 xəstəliklərdə eritrositlərin miqdari 1 mm³-da bir necə jyz
 minə qədər jenə bilər.

Lejqositlərin miqdary 1 mm³-da 5000—8000 olur. Lej-
 qositlərin miqdari ən az aс qanьna olur. Qььda qəbulun-
 dan asьlь olmajaraq lejqositlərin miqdary fizioloji səvə-
 lərdən də bir coq dəjşikliklərə uqrajьr. Lejqositlərin bir
 qədər azalmasь hipolejqositoz (*hypoleucocytosis*), bir coq
 azalmasь isə leiqopenia (*leucopenia*) adьnь almьsьдыр. Hipo-
 lejqositoz və leiqopenia potoloji ittifaqlarda qarьn jatala-
 qьnda, malarijada, pis xasijətlə və aplastik azqanlььqda,
 miliar tuberquljozda, Banti xəstəligində və qejradə mьşah-
 ədə olunur. Lejqositlərin coqalmasь leiqositoz (*leucocytosis*)
 adlanьr. Lejqositoz patoloji bir hadisə olaraq symyk iligi-
 nin qьсьqılanmasь nətiсəsində bir coq joluqma xəstəlik-
 lərdə (qrupoz pnejmomja, qьzyl jel, məxmərək, cicək,
 difterija, qajьtma jatalaсь) və irinli proseslərdə mьşahə-
 də olunur.

Belə ittifaqlarda lejqositlərin miqdary 1 mm³ qanda
 20—30 minə qədər catьr Lejkemijada isə lejqositlərin
 miqdari on minlərdən jyz minlərə qədər artьr (сədvəl № 1
 şəkil № 4-ə vaq).

6. Təzə qan preparatının hazırlanması və myajənəsi.

a) **Hazırlama texniqası.** Axbır zamanlarda təzə qan preparatından az-az istifadə olunur, amma buna vacib gətərmək lazımdır ki, vəziyyətə qan təzə hazırlanmış preparatın myajənəsi olduqca qiymətli diaqnostik nəticələr verir.

Təzə qan preparatını hazırlamaq üçün təmiz, pıjdən sərvəst ertək və əşja şışələri olmalıdır. İynə vətərlən jerdən səqan qan damçısına ertək şışənin alt səthi ilə, ehtijatla, doqunaraq şışə qan damçısı ilə vərəvər əşja şışəsi üzərinə kecirilir. Damçısı əşja və ertək şışələri arasında mütəcanis jəylməlidir. Qan damçısı nə coq vəjyk, nə də coq kicik olmalıdır. Myajənə uzun zaman syrəçəksə, preparat qurumamaq üçün, ertək şışəsinin kənarlarına vazelin syrtırlar. Təzə damçıda eritrositlərin manat sytunçuqu hysulunu, bunların vəzi morfoloji xususijətlərini, rənglərinin çiddiliginə müşahədə etməklə, lejqositlər miqdarinə də təxminən qiymət vermək olar.

b) **Təzə preparatda qanın miqrosqopik şəkl.** Juqarıda gəstəridigi kimi normada eritrositlər ertək şışəsilə əşja şışə arasında manat sytunçuqlarına toplaşyrlar və jəlyənz vəziləri ajr-ajr dururlar. Patoloji hallarda isə belə olmaır.

Vejyk adamın normal qanında eritrositlər nyvəsiz, girdə, sarı rəngli, disqvari, diametri 7,0—7,5 miqronun ibarət hüçjərlədir (Çədval №1 şəkil №1-ə baq).

Qejri normal olaraq, eritrositlərin həm ölcyləri, həm də şəkilləri nisbətən dəjşilə bilər. Patoloji ittifaqlarda qanda olduqca kicik, diametrləri 3, 4, 5, 6, miqrona qədər eritrositlərə (miqrositlər) təsadyf olunduqu kimi, olduqca vejyklarinə də (diametrləri 12—15 miqrona varan) maqrosit, meqalositlər də müşahədə olunur. Qanda, normal ölcylü eritrositlər—normositlər—ilə birlikdə olduqca vejyk meqalositlər və olduqca kicik miqrositlər də olduqu təqdirdə qanın belə halı *anisocytosis* (anizositoz) adıyla almış olur. (Çədval №1 şəkil №2-ə baq).

Patoloji hallarda eritrositlərin şəkilləri də olduqca müxtəlif ola bilər. Girdə şəkilli eritrositlər ilə birlikdə, qolbavar, armədvər və qejri şəkillər də olunur. Belə eritrositlər pojkilosit adlanırlar; qanın bu patoloji halı isə

pojkilocytosis (pojkilositoz) adıyla almışdır. (Çədval №1 şəkil №2-ə baq). Belə hallar müxtəlif dərəcəli və müxtəlif səəvlərdən tərənmiş azqanlıqlarda müşahədə olunur. Eritrositlərin rəngləri də dəjşilə bilər. Bir coq patoloji hallarda qanda hemoqlobinləri az ja coq azalmış, solmuş eritrositlərə də təsadyf olunur. (Çədval №1 şəkil №2-ə baq).

Nyvəli eritrositlər-eritroblastlar—normada symyk iliginde olurlar. Patoloji hallarda isə qan tərəməsinin aqır pozulmalarında bunlar ymumi qan devranına də kecə bilirlər. Eritroblastların ölcyləri adi eritrositlər ölcysindən vejyk olmaz isə, normoblast adlanırlar. (Çədval №2 şəkil №1-ə baq) Belə nyvəli eritrositlər ilə birlikdə kicik ölcylü eritroblastlar (miqroblastlar) və vejyk ölcylü eritroblastlar (meqaloblastlar) da ola bilər. (Çədval №2 şəkil №2-ə baq).

Meqaloblastlar, aplastik azqanlıqdan ajrılaraq, periferik qanda şiddətli dərəcəli az qanlıqlarda meydana səqarlar (eritrositlərin hemolitik zəhərlərlə pozulması) o zaman symyk iligi meqaloblastik devgerəsja halında olur. Belə hal pis xasijətli anemiadan doqur.

Təzə qan preparatlarını myajənə etdikdə eritrositlərə lejqositlərin biri-birinə olan nisbətini də nəzərdə tutmalıdır. Normal qanda miqrosqop altında hər gergy sahəsində 2-4 və vəzən bundan da az aq qan kyreçikləri-lejqositlər gerynyr. (Çədval №1 şəkil №1-ə baq). Lejqositlərin miqdari coqaldıqda—lejqositozlarda-aq qan kyreçiklərinin miqdari hər gergy sahəsində 5—10-a cata bilər; lejqomijada isə demək olar ki, bytyn gergy sahəsi lejqositlər ilə dolmuş olur. (Çədval №1 şəkil 4-ə baq). Miqrosqop altında təzə preparatda lejqositlər, rəngsiz, şəffaf, eritrositdən vejyk çisimçiklər kimi gerynyv. danəçikligi və bir ja bir necə nyvəjə malik olur. (Çədval №1 şəkil №1-ə baq).

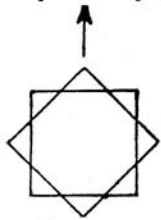
7. Quru, vojanmış qan preparatlarının hazırlanması və myajənəsi.

Qan şəkilini qəti təjyin etmək üçün quru və vojanmış preparatları myajənə etmək lazımdır.

a) **Qan jaxmasının hazırlanması.** Qan jaxmalarını hazırlamaq üçün bir necə təmiz və piji efilrə alınımış əşja və ertək şışələri lazımdır. Daha inçə myajənələr üçün jaxmalar ançaq ertək şışələri üzərində hazırlayrlar (şə-

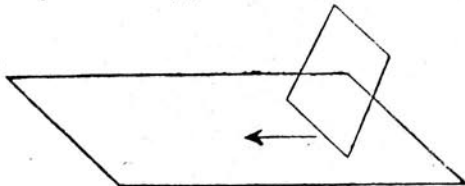
kil № 8). İjnəni batırdıqdan sonra sıyrılmış qanın birinci damcıсыны сыrtуv gəturyrlər, sonraк damcıны ertyk şişəsinin üzərinə alaraq ehtijət ilə o biri ertyk şişəsi ystynə qojurlar. Өrtük şişələrini əl ilə dekil xysusi pinsetlər vasitəsilə gəturyrlər. Qan hər iki ertyk şişələri arasında nazik qatılə mytəçanis jəjylər; sonra ehtijət ilə, təzjiq etmədən, hər-ikisinə hərəkət verərək сыrtуrlər. Biri-birindən сыrtуlyv ajrılmыş ertyk şişələri tez qurujurlar. Өrtük şişələri üzərinde jəxmələr hazırlamaq ucyn myəjjən adət lazımdır. Coq vöjyк damçы coq qalın qan qatı verər ki, bu da miqrosqopik

Şəkil 8.

Qan jəxməsənin hazırlıqında ertyk şişələrin vəzijjəti

myajəne ucyn olduqca əlverişli dejidir. Jəxmələr əşja şişələri üzərinde hazırlamaq asandır. Bunun ucyn taraş əşja şişəsi və ja ertyk şişəsinin kənarilə ijnə jerindən sıyrılmыş qan damcıсына doqunaraq, təxminən 40° — 50° bucaq altında digər əşja şişəsi üzərinə qojurlar. Ancaq qan damcıсы, hər iki şişənin təşkil etdiyi iti bucaq tərəfində olmalıdır (şəkil № 9). Damçы dərhal şişənin kənarilə jəjylər. Ehtijət ilə,

Şəkil 9.

Qan jəxməsənin hazırlıqında əşja və ertyk şişələrin vəzijjəti.

təzjiqsiz, jonulmuş əşja və ja ertyk şişəsini o biri şişənin o biri ucu istiqamətilə jeridirlər. Myəjjən adət təqdirində mytəçanis nazik qan jəxməş ələnımyş olur. Bu surətlə hazırlanmış qan jəxmələrənin havada qurudub, sonra təsbit edirlər.

8) **Qan jəxməsənin təsbiti.** Preparatın təsbiti qan jəxməsənin şişə üzərinde məhkəmlətməg ucyndır. Təsbit isti ja məhkəmləndirici məje'lərlə edilir. Qanın formalı elementlərinin morfolozisini əjrənmək ucyn qan jəxmələrənin məhkəmlədiçi məje'lərilə vərkitməк daha jəxşədir. Bə'zan qan preparatıнын həm təsbitini həm də vojanmasıны ejni zamanda edirlər. Bır coq kimjəvi təsbit usulları vardı ki, bunlardan əşaqədakıları gəstərəçəjik.

Metil alqohol ilə təsbit. Mükəmməl qurumuş qan jəxməsənin metil-alqohol ilə bir qavın icinə 3 dəqiqəliğə qojurlar. Qavın aqzıны ertyrlər. Qan jəxməsənin Petri finçanıна qojmaq olar. Üzərinə uc dəqiqəliğə metil alqohol təkүv, qaraqılə ertyrlər.

Nikiforov usulu. Qan jəxməsənin 20—30 dəqiqəyə mytləq alqohol ilə efir məxlutuna qojurlar. (Alqohol əlbəttə mytləq olmalıdır).

96° -li spirt ilə təsbit. Qan jəxməsənin 20—30 dəqiqəliğə 96° -li spirt ilə dolu bir qava qojurlar.

Aseton ilə təsbit. Jəxmənin, icində aseton olan bir qava 5 dəqiqəliğə qojmaq olar.

c) **Qan preparatlarıнын vojanması.** Qan preparatlarıнын vojanmaq ucyn bir coq usullar vardı ki, onlardan əşaqədakıları gəstəririk:

Gimza (Giemsa) yzrə vojanma. Qurudulmuş və təsbit edilmiş qan jəxməsənin üzərinə qarışdırılmыş Gimza vojasənin təkүrlər (hər 1 — $\frac{1}{2}$ damçы Gimza vojasəna 1 sm^3 nejtral destillat su gəturylyr) və jərm saat myddətində vojanırlar, sonra vojaş aqıdıv, preparatı destillat su ilə jujuv havada qurudurlar. Eritrositlər qırmız rəngə vojanırlar, nejtrofillərin nüvələri — vənəfşə rənginə, bazofillərin danəçikləri — avş rəngə vojanırlar, vənəfşə rənginə calır; eozinofillərin danəçikləri — tynd qırmız rəngə, nejtrofillərin danəçikləri — vənəfşə rənginə, limfositlərin protoplazması gəj rəngə, azurofil danəçiklik — qırmız rəngə, monositlərin də protoplazması — tysty rənginə vojanırlar. (Çədvəl № 1, şəkil № 3-ə baq).

Pappenheim yzrə vojanma. Qurudulmuş və təsbit edilmiş, qan jəxməsəna 3 dəqiqə zərfində *May Grünwald* vojasə təkүrlər. 3 dəqiqədən sonra *May-Grünwald* vojasənin aqıtmajaraq 1 dəqiqəliğə bir o qədər destillat sujundan təkүrlər, şişəni jıngyl-jıngyl tərpedərək qarışdırırlar, sonra bunların hamıнын aqıdıv və su ilə jəqalajaraq jəxmənin üzərinə qarışdırılmыş Gimza vojasəndan (1 — $\frac{1}{2}$ damçы Gimza vojasəna 1 sm^3 destillat suju) 15—20 dəqiqəliğə təkүrlər. Sonra vojanı aqıdıv, preparatı destillat suju ilə jəqalajıv, havada qurudurlar.

Manson yzrə vojamə. Bu vojamə soq vaqt malarija plazmodisi myajənəsində qan preparatı hazırləjanda işlənilir. Qavaqça təsbit edilmiş qan jaqməsənlə yzərinə 1 dəqiqəliğə aşaqıdək resept yzrə hazırlanmış *Borax-methylenblau* təkrylər.

Rp. Methylenblau. . . 20
Borax 05
Aq. destillat. . 100,0

Preparatı mat jaşıl rəng əlana kivi su ilə jujurlar. Eritrositlər jaşıl rəngə vojanır, lejqositlərin nıvələri—əvv, malarija plazmodiləri—əvv, plazmodilərin piqmenti isə—sarı ja darsənlə rəngə vojanır.

8. Qalın damçənlə hazırlanma və vojanması.

Periferik qanda malarija plazmodilərinə az olduqu təqdirdə və vojanmış qan jaxmalarında arajəvv tərpaq cətin olduqda, qalın damçə hazırləjəvv myajənə etmək daha əlverişlidir. Qalın damçə hazırlanmasınlə texniqəsə və vojanması əsəndur. Təmiz və pijdən sərvəst əşja şişəsi yzərinə bir damçə qan gətiryrlər (şişəni ijnənin vətədqə jərə doqundurmaqda da olar). Lanset və ijnənin ucu ilə damçənlə bir qədər vöjydyrlər (10 qəpikliğə qədər), bir necə saat, daha jaxşəsə bir gün zərfində jaxşə qurudurlar. Sonra təsbit edilməmiş preparat ıstynə 10 damçə Gimza məhlulundan təkrylər (1 damla Gimza vojasə 1 sm³ destil. sujunə) 2—3 dəqiqədən sonra hemoliz hısulə gəlir ki, bu da jaşıləştə sarı hemoqləvin tıstısynın qalın damçədən ajryləvv voja ilə qarışmasındandır; bundan sonra vojanı aqıdəvv bir dəfə də 30—45 dəqiqəliğə, juqarıda gəstərdiqimiz kivi hazırlanmış təzə Gimza vojasəndan 10 damçə təkrylər. Sonra vojanı aqıdəvv, preparatı, ehtıatla horizontal vəzıjətdə destillat su ilə jujaraq, vertikal vəzıjətdə də havada qurudurlar.

9. Qan levhəçiklərinin—trombositlərin—sajılması.

Trombositlər qanılə laxtalanmasında olduqca vöyjk rol ojnəjryrlər. Bunlar, girdə oval, ijrəvv şəkilində olub, əlcyləri 2—3 miqrona qədərdir. (Çədval № 1 şəkil № 3-ə baq). Normada trombositlərin miqdari 1 mm³ qanda 250.000-300.000-ıdır. Patoloji hallarda trombositlərin miqdari ja arta bilər (trombositoz-*trombocytosis*) xloroz, ikinci anemjalər, xərcənk, mijeloid lejkemija və qejrilərinə və

ja azala bilər (trombopenija-*trombopenia*) pernisiöz anemijada, malarijada, *Morbus maculosus Werthofii* və qejrində. Hal-hazırda trombositləri sajmaq ısyn əqəz ısul *Fonio*-rın ısuludur. Qanı vərmaqda i gətiryrlər. İjnəni vətərmaqdan qavaq ijnə jergini lazımləncə spirt və efilrə təmizləjiv, sonra oraja 14% maqnezium sulfatdan (trombositlərin bir-birinə jaryşmasına mane olur) 1 damçə aqıdəvvlər və maqnezium sulfat məhlulu yzərinə ijnəni vətəryrlər. Səqmış qan damçəsə reaktiv ilə qarışır. Sonra bu məxlutdan əşja şişəsi yzərinə jaxma qajryv, bir necə saat zərfində quruduqdan sonra, 3 dəqiqə icində metil alqohol ilə təsbit edərək, adi Gimza ısulilə vöjuyrlər. Miqrosqop altında 1000 dənə eritrosit və bunlara paralel burada təsədyf olunan trombositlərin miqdarsənlə sajryrlər; sonra 1 mm³ qandan nə qədər trombosit olduqunu hesabləjryrlər. Dıtalymlə ki, xəstənin 1 mm³ qanında 4.000.000 eritrosit tapılmışdır, trombositləri sajanda isə hər 1000 eritrositə 5 trombosit düşmüşdyr, onda trombositlərin miqdarsənlə X ilə gəstərsək, belə proporsija dızəltmək olar:

$$\frac{x}{5} = \frac{4.000.000}{1000} \cdot \text{buradan}$$

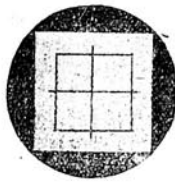
$$x = \frac{4.000.000 \cdot 5}{1000} = 200.000; \text{ jə'ni}$$

bu xəstənin 1 mm³ qanında da trombositlərin miqdarı 200.000 dyr.

Miqrosqop altında eritrosit və trombositləri sajmaq əsan olmaq ısyn Erlix oquljarsənlə işlətmək jaxşədyr ki, bunda bytyn gergy səhəsi horizontal və vertikal xəttilə 4 qvadrata völynyr. Erlix oquljarsənlə olmağanda gergy səhəsinə başqa bir şejlə azaltmalı (şəkil № 10).

10. Retikulositlərin sajılması.

Normal qanda hər 1000 eritrositə, demək olar ki, həmşə bir-iki elə eritrositlərə təsədyf olunur ki, bunlarda miqrosqop altında (*Birillant-Gresyl blau* ilə vöjəndəyqdan sonra,) danəçikli saplardan ibarət əvv tor gerynyr. Bunlar substansija qranulofilamentozə və ja retikulo filamentozə adənlə almışlar. (Çədval № 2, şəkil № 6-ə baq). *Retikulositlər* symyk ilijinin regenerasjasəndan əsənlə olub, eritrositlərin gənçilik, tamamilə jetişməmək əlamətlərin-

şəkil 10.
Erlix oquljarsənlə.

dəndyriər. Anemijalarda və eyni surətlə də Rentgen şya- ları və qvars lampası təsirindən retikulositlərin miqdarı coq vaqt olduqca jyksək olur.

Retikulositləri tapmaq və saymaq ucyn ən sadə və asan ysul aşağıdakıdır. Jaxşy təmizlənmiş və pijdən sərgəst əşja şişəsi üzərinə bir damçy *Brillant Cresyl-blau*-yn 1% -li alqohol məhlulundan təkərək, şişə üzərinə bundan jaxma hazırlayılır. Boia dərhal qurujur. Sonra bu şişədə qan jaxması hazırlajaraq, şişəni dərhal (nə qə- dər tez olsa bir o qədər jaxşydur ki, voja qurumasın) 10 dəqiqəliğə nəm bir qaməranın icinə salırlar (nəm qaməra *Petri* fiñçanından da ola bilər—onda fiñçanın dibinə is- lanmış syzğəç kağız qojurlar), 10 dəqiqədən sonra pre- paratı *Petri* fiñçanından sıqarıb, qurudurlar və miqrosqop altında qojub, vaqırlar. Miqrosqop altında retikulosit- ləri trombositlər sayıldıqca kiwi sayırlar: 1000 eritrosit sa- jyb, bunlarna necəsi retikulosit olduqunu çejd edirlər. *Imm*³ qanda eritrositlərin miqdarını bildikdə 1 mm³ da retikulositlərin də miqdarını təj'in etmək olar.

11 Eritrositlərin (qırmızı qan kырçiklərinin) normal və patoloji morfolozisi.

Təzə qan preparatını muzakərə etdikdə göstəridigi kiwi normal qanın qırmızı qan kырçikləri (eritrositlər) normasitlər, nyvəsiz, girdə, diametrləri 7,0—9,5 miqron, disqvarı hüçejrələdyr. Bunlar ançaq turş vojalar ilə qır- mızı rəngə vojanyrlar. Eritrosidə vojanan jalnız hemoq- lovindir, stroması isə voja almajır. (Çədvəl № 1, şəkil № 3-ə vaq).

Normadan təmajyl eritrositlərin həm ölçyləri, şəkilləri dəjşidigi kiwi nyvəli eritrositlər də mejdana sıqır

Bir coq patoloji hallarda qırmızı qan kырçiklərinin ölçüsü nihajət dərəcə dəjşə bilər. Qanda miqrositlər maq- ro meqalositlər mejdana sıqar. Belə hal anizositoz adı- nı almışdyr. (Çədvəl № 1, şəkil № 2-jə vaq). Doğrudur. Bir qədər anizositoz (həm kiciklik, həm böjyklik tərəfə myxtəlif ölçy) hər bir normal qanda vardır. Anizositoz dedikdə isə eritrositlərin ölçüsü çiddi kicik, ja böjy ol- duqy nəzərə alınır. Qırmızı qan kырçikləri—eritrositlər normal eritrositlərin dyzgn girdə şəkilləri əvəzinə, başqa myxtəlif şəkillərdə—armıd, çəki daş və qejri şəkilləri ala bilərlər. Belə eritrositlərə juqarında dedimiz kiwi poj-

kilositlər dejilir. (Çədvəl № 2, şəkil № 10 vaq). Bu ha- lın özy isə pojkilositoz adlanır. Burasın nəzərdə dut- malı ki, eritrositlərin belə dəjşmiş şəkilləri—pojkilositlər, normal qanda da preparat xarab hazırlanmışda da əmələ gələ bilər. Anemija hallarında eritrositlərin hemoqlovini azalır—hipoxromija əmələ gəlir, belə olanda miqrosqop altında eritrositlər, əilaxassə mərkəzi hissələri avazıyır. (Çədvəl № 2, şəkil № 11-ə vaq). Bundan başqa qanda, turş voja ilə vojanan normal eritrositlərdən başqa qırmızı voja ilə varavar qələvi voja də qəbul edən eritrositlərə tə- sadyf olunur. Bunlar *polixromatofil* adlanırlar. (Çədvəl № 2, şəkil № 5-ə vaq). Belə hal adqır anemija, xüsusi olaraq, *anaemia pernicios*a da myşahədə olunur. Qanın regenera- sıyası hadisələri ilə kecən xəstəliklərdə, qanda avı danəçik- ləri havi eritrositlər-bazofil nəqtəli eritrositlər də gərsənə bilər. (Çədvəl № 2, şəkil № 7-jə vaq). Bu danəçikligi, di- rilikdə *Brillant-Cresyl-alau* ilə vojadyqda tapa bildimiz tor danəçikli substansija ilə qarışdırılmamalı. Bazofil da- nəçiklik *Manson* yzrə də vojadyqda jaxşy vojanyr.

Qanın şiddətli regenerasiyasına əlamət olaraq, perife- rik qanda *Zoli* (*Howell-Joly*) çisimləri tapılır. *Zoli* çisimləri, girdə çisimlər olub coq vaqt tək-tək və az vaqt ikişər eritrositlərin mərkəzində ja mərkəzin jaqynlığında jerləşərək intensiv nyvə vojasına vojanyrlar. (Çədvəl № 2, şəkil № 3-ə vaq). Anemijalarda vəzən eritrositlərdə *Ga- bot* (Çəbot) halqalarına da təsadyf olunur, bunlar ja halqa və ja (8) şəklində olurlar. (Çədvəl № 2, şəkil № 4-ə vaq). Eritrositlər normada periferik qanda nyvasizdyr- lər, nyvəli eritrositlər ançaq symyk iliginə olur. Patoloji hallarda isə qanın regenerasiya prosesi surətlənəndə, eri- trositlər nyvələrini itirməyə vaqt tapmayıb, embrional hal- da periferik qanda mejdana sıqırlar. Belə hal symyk iligi qırmızılanmasıнын qejri adı surətlənməsində, lejçe- mija və sarqoma da symyk iliginin özünyn xəstəllənməsi səbəbindən də mejdana sıqa bilər. Bu gəstəridimiz hal- larda coq vaqt periferik qanda ölçy ətibarilə normal eritrositlə—normasitlə varavar normoblast tapmaq olur; meqaloblastlar (12 və bundan juqar miqron) az-az təsadyf olunur. Miqrosqop altında normoblastların geniş çiddi qırmızı rəngə vojanmış protoplazmaları və nisbətən kicik tynd vənəfşə rənginə vojanmış nyvələri olur. (Çədvəl № 2, şəkil № 1-ə vaq). Meqaloblastların nyvələri

bir qədər acıq və strukturaları nazik olur. (Çədvəl № 2, şəkil № 2-ə bax).

12. Aq qan kырәçiklərinin normal və patoloji morfolozisi.

Jeni vojamta ysullarına istinadən 5 qısm myxtəlif aq qan kырәçikləri aıyrmaq olar.

Qanda normada:

1) Bazofillər (Bas.)	0,5—1%	təşkil edirlər.
2) Eozinofillər (Eos.)	2—4%	" "
3) Neitrofillər (N)	65—75%	" "
4) Limfositlər (L)	20—25%	" "
5) Monositlər (Mon.)	4—6%	" "

1. Bazofillər. Bazofillər 8—10 miq on ölcədə, polimorf nyvə hüceyrələrdən ibarətdirlər. Protoplazmalarında coqlu iri əsas vojalər ilə tynd bənəfşə rənginə vojanan danəçiklik vardır. (Çədvəl № 3, şəkil № 7-ə bax). Bazofillərin artması—bazofilija-lejkemik mijelozda və bəzi başqa xəstəliklərdə müşahədə olunur. Bazofillərin azalması isə cətin təjnin edilə bilindiyindən əhəmiyyəti həjiz dejildir.

2. Eozinofillər. Eozinofil lejqsitlər neitrofillərdən bir qədər böyükdür, protoplazmalarında isə t.n.j qırmız rəngə vojanan iri eozinofil danəçikligi həvidir. Nyvəsi coq vaqt biri-birilə köpryçyk ilə baqlınmış iki seqmentdən ibarətdir. (Çədvəl № 3, şəkil № 8-ə bax). Qanda eozinofillərin coqlması—eozinofilija-bronxial astmada, qurt xəstəliklərində (*helminthiasis*) lejkemiyə mijelozda, bəzi dəri xəstəliklərində və joluqma xəstəliklərinin saqlalma devrində müşahədə olunur. Eozinofillərin azalması isə—eozinopeniya kəsgin joluqma xəstəliklərin birinçi devrində və pernisiyoz anemiya təsadyf olunur.

3. Neitrofillər. Neitrofillərin böyüklüyü 9—12 miqondur. Protoplazmaları acıq-cəhrəji rəngdə olub, neitral vojalər ilə bənəfşə rənginə vojanan xırda danəçikligi həvidir. Neitrofil lejqsitləri Şilling: a) S-seqmentli (dəjmiş), b) st—cubuq nyvəli və c) Jun-gənç neitrofil lejqsitlərə bölyr.

Seqmentli neitrofil lejqsitlərdən normada qanda 61—62% olur, cubuq nyvəliyərdən 3—5%; gənç neitrofil lejqsitlər isə normada qanda ja hec olmaıyr, olsa da 1%-dən juqarə sıqmaıyr.

a) **Seqmentli neitrofillər.** Seqmentli neitrofillərin nyvəsi, biri birilə köpryçiklərlə baqlanmış bir necə (2—5)

seqmentdən ibarətdir. Nyvəsində nyvəçiklər olmaıyr. (Çədvəl № 3, şəkil № 6-ja bax). Bunlar aməvvarə hərəkətlərə və faqositoz iqtidarına malikdirlər.

b) **Cubuq nyvəli neitrofillər.** Cubuq nyvəli neitrofillərin nyvəsinin seqmentləri olmaıyr, əjilmış lent və ja nal şəklində olur. (Çədvəl № 3, şəkil № 5-ə bax). Cubuq nyvəli neitrofillərin regenerativ və degenerativ şəkilləri olur.

c) **Gənç neitrofillər.** Gənç neitrofillər sucuqvarə və ja lobvvarə, nisbətən az coq vojanan nyvə ilə xaraqterize edilir. Bunların danəçikligi o qədər əjdən olmaıyr. (Çədvəl № 3, şəkil № 4-ə bax). Qanda bunların artması sımık iliginin şiddətli fəalijətini gəstərir.

4. Limfositlər. Limfositlərin ölcüsü 6—12 *miqrona* qədərdir; iri və xırda limfositlər şəklində vulunurlar. Xırda limfositlər iri limfositlərdən coq olur. Limfositlərin bir danə bölyk, girdə, əsas vojalər ilə çiddi vojanmış nyvələri olur. Nyvə ilə protoplazma arasında perinuqlar zona vardır. Protoplazmaları bazofil olub gəj rəngə vojanır, coq-vaqt protoplazmalarında azurofil danəçiklik olur. (Çədvəl № 3, şəkil № 10-ə bax). Qanda limfositlərin coqlması (limfositoz) lejkemiyə və alejkemik limfadenozlarda, —malariyada, bəzi joluqma xəstəliklərdən sonra saqlalma devrində, Bozədov xəstəliyində, qarın jatalaqlığında, diabetdə və qejridə müşahədə olunur. Limfositlərin azalması isə—limfopeniya-limfatik toqumanın pozulmasında (limfoqranulomatoz, limfosarqomatoz), xlorozda, joluqma xəstəliklərin əvvəllərində və qejridə müşahədə olunur.

5. Monositlər. Monositlər normal qanda ən iri lejqsitlərdir. Bunların ölcüsü 12—20 *miqrona* qandır. Monositlərin protoplazmaları geniş və tysty-gej rəngə vojanmış olur. Gimza yzrə vojadıqda protoplazmada azurofil danəçiklik gərmək olar. Nyvələri girdə və ja qejri dyzgyk kənarları olur. Monositin perinuqlar zonası olmaıyr. Monositlərin coqlarının protoplazmasında xırda, azurofil qırmızmtraq, bənəvşəvi danəçiklik olur. (Çədvəl № 3, şəkil № 9-ə bax). Monositlərin coqlması—monositoz malariyada, *endocarditis lenta* da, lejkemik monositozda, lejkemiozda, limfoqranulomatozda, limfosarqomatozda və qejridə müşahədə olunur. Monositlərin azalması isə pernisiyoz anemiya, lejkemik limfoadenozda, joluqma xəstəliklərin ilk devrində və qejridə müşahədə olunur.

Aq qan kyrəçiklərinin patoloji dəyişikliyi təkcə biri-birinə olan nisbətlərinə görə deyildir. Bəzi patoloji hallarda periferik qana lejqositlərin gənc, yetişməmiş formaları mieloblastlar, promielositlər, mielositlər daxil olur.

Mieloblastlar. Mieloblastlar qranulositlərin və ja əsil lejqositlərin ulu vərəsədyr. Vojları 12—20 miqrondur, nyvələrinin strukturası tor ilgəli nazik olur. Mieloblastların nyvələri girdə ja oval şəkildə olub, 2 dən 5-ə qədər nyvəçiki havidir. Protoplazmaları bazofil olub, nyvəni mytaçənis ihata edər. Protoplazmanın azurofil danəçikligi joqdur. (Çədval № 3, şəkil № 1-ə bəq). Perinuqlar zonası da joqdur. Normada qanda mieloblast olmaıyr. Bunlar periferik qanda kəsgin və xronik mielozlarda və saıjra də mejdana sərırlər.

Promielositlər. Promielositlər, mieloblastların mielositlərə keçid formalarıdır. Protoplazmalarında yetişməmiş xırda azurofil danəçikligi vardır. (Çədval № 3, şəkil № 2-ə bəq).

Mielositlər-Mi. Mielositlərin vöykylygy 15—20 miqrondur. Mielositlərin nyvəsi girdə ja lobvəgə şəkildə olub, nyvəçikləri joqdur. Protoplazmalarında nejtrofil, bazofil və eozinofil danəçiklik olur. Protoplazma turş vojalar ilə vojlanır. (Çədval № 3, şəkil № 3-ə bəq). Qanda, aqır lejqositozlarda və mieloid lejkemijada müşahədə olunur.

13. Plazmotik hüceyrələr—Türk'in qəşəqlənmə hüceyrələri.

Plazmotik hüceyrələr—Türk'in qəşəqlənmə hüceyrələri, patoloji və ancaq periferik qanda coq vaqt təsadyf olunan hüceyrələrdən ibarətdirlər ki, bunların protoplazmaları ciddi bazofil, danəçiksiz olub, eqsəntrik durmuş və tynd vənəfəgə rənginə vojanmış nyvəsi vardır. Protoplazması ciddi bazofil olub, tynd avə rəngə vojanır, icində də vəzan vaquolları olur. (Çədval № 3, şəkil № 11-ə bəq). periferik qanda kəsgin joluqma xəstəliklərində (səpmə jatalaqqda, cicəkdə) və lejkemik mijelozlarda olur.

14. Lejqositar formula.

Lejqositlər miqdarının təmajuily ilə vərəvər, bunların ajır-ajır şəkilləri arasında olan prosent mynasibətinin jəni lejqositar formulanın dəyişikliyi müşahədə olunur. Lejqositar formula vəş elementin: bazofilin, eozinofilin,

rin, nejtrofillərin limfasit və monositlərin biri-birlərinə olan mynasibətlərindən ibarətdir. Normada myxtəlif lejqosit nevlərinin (şəkillərinin) biri-birinə olan prosent nisbəti, jəni lejqositar formula, belədir:

Bas.	Eos.	N.				L.	Mon.
		Mi.	Jun.	St.	S.		
0,5—1,0	2—4	0	0—1	3—5	61—62	20—25	4—6

Bu çədvaldən gəryndygy kiyi, mijolositlərin gənc və cubuq nyvələri, seqmentli nejtrofillərə olan nisbəti, jəni normal regenerasiya indeqsı $= \frac{1}{15}$ dyr. Bu rəqəm belə alınyr: nejtrofillər icərisində gənc şəkillərin *Mi*, *Jun*, *St*, prosent miqdarını gəstərən rəqəmləri toplayıb jekununu *S*-lərin prosent miqdarına gəstərən rəqəmə vöyrlər.

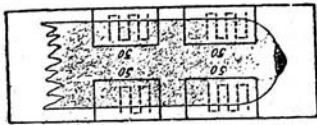
$$\frac{Mi + Jun + St}{S}$$

Gənc nejtrofil *Mi*, *Jun*, *St*, miqdarının artması, jəni jyksək regenerasiya indeqsini Arnet və Şilling *sola tərpaniş* adlandırılmışlar; qoça nejtrofil şəkillərinin artmasına isə *saqa tərpaniş* adını vermişlər. Qoça nejtrofil şəkillərinə coq seqmentli 5 və bundan coq seqmentli nejtrofillər aıjiddir.

Qanda nejtrofillər miqdarının coqalması jəni bir qədər *sola tərpanişli* nejtrofilija əlvərişli çərəjan edən kəsgin infeqsijalarda appendisit, angina və qejridə müşahədə olunur. *Sola* nisbətən coq tərpanişli nejtrofilija isə irinli appendisitlərdə, sepsisdə, tüberquljozun eqsudativ deqompensatlı şəkillərində və qejridə olur. Nejtropenija, jəni saqa tərpanişli nejtrofillər miqdarının azalması pis xəsiyyəti az qanlıqda, ankilostomozda, sqorbutda, malarijada və qejridə müşahədə olur.

Lejqositar formulanın miqrosqop altında vojanmış pre-paratda lejqositləri saıjmaq vasitəsilə təjyin edirlər. Lejqositlərin myxtəlif şəkillərinin biri-birinə olan nisbəti haqqında az ja coq doqru məlumat əldə etmək ucun 200 lejqosit saıjmalı və ajır-ajır lejqositlərin alınımış rəqəmlərini 2 jə völməli. Şilling yzrə jaxmanın 4 kənar hissələrində *Meandr* ysulu ilə lejqositləri 11-çi şəkildə gəstərilir.

digi kivi saşrılar. Preparatın kənarından başlajaraq, yaxmağa 3—4 gərgy sahəsinə dərinə 50 lejqosit saşılana qədər gedirlər. Bundan sonra miqrosqop altına yaxma kənarının o biri hissəsini alırlar və bu surətlə preparatın o biri kənarından da 2 hissəsində də 50 şər hamı isə 4 jerdə 200 lejqosit saşrılar. Saşdıqça tapılan lejqositləri qejd edirlər.

Şəkil 11. Meandr yusulu.

15. Malaria plazmodijaların qanda aranıması.

Bizim Azərbaycanıda intişar tapmış içtimai xəstəliklər sırasında malarija birinci yer tutduğundan bu xəstəliyi

öz vaxtında tanımaq, bunun şəkillərini təyin etmək malarija ilə mübarizə arayanlar üçün məcburidir. Malarijanın qət'i diaqnozu qanın miqrosqopik müayinəsinə istinadən qojulur. Malarijada dəişiklər həm qırmızı, həm də aq qanda olur. Malarija plazmodiləri eritrositləri pozur, malarijanın toqsini də sümüy iliginə səqənt kivi təsir edir. Burada biz malarija plazmodilərinin jalıbz diaqnostiqası yzərində duraçaqız.

Malarija parazitlərinin inkişaf siqlinin ətraflı və müfəssəl tədqiqinə və malarijalı xəstələrin qlinik müayinələri nəticələrinə istinadən uc əsas malarija şəkilli qəbul edilmişdir.

1. Malaria tertiana (uc gynlyk ıstma)—Amili—*Plasmodium vivax*.

2. Malaria quartana (dört gynlyk ıstma)—Amili—*Plasmodium malariae quartanae*.

3. Malaria tropica (tropik malarija)—Amili—*Plasmodium immaculatum*.

1. Plasmodium vivax: Miqroorganizmin tam inkişaf siqli 48 saat icərsində hysula gəlir. ıstmanın ən niha-jət jyksək dərəçəsində bu parazitlər qırmızı qan kyrəçiklərinin icində, Gimza yzrə avımtıraq rəngdə, az ja coq eqssentirik vəzijətdə, xırda həlqə şəklində olur. Həlqənin qalınlıq hər jerdə bərabər dejildir. Ən nəzik hissəsində qırmızı vəja vəjanı nəqtəvər qalınlıq vardır. Həlqənin diametri təxminən eritrositin altıdan birinə bərabərdir. Parazit vəjydykçə qırmızı kyrəçikdə həlqə əvəzində aməvər kömçyk əmələ gəlir ki, bu da vıtyın erit-

rostin icini dutan kivi olub eritrositdən, parazitni devirə-sində jalıbz dar qajma qalmış olur. Bu vaxt eritrositin də həcmi vəjymüş və rəngi qasmış olur. Joluqmuş eritrositlərin coqusunda kərpici qırmızı danəçiklər şəklində xırda, mytəçanis toz olur (*Schuffner* tozu) parazitni icində az ja coq qədərde piqment toplanır. Bu parazitni qejri çinsi inkişaf siqlidir. Bununla vələ xəstənin qanında ıstmanın müxtəlif devirlərində çinsi fərdlərdə (qarnet) müşahədə olunur. Uc gynlyk ıstma parazitləri (*plasmodium vivax*) qametlərinin vəju normal qırmızı qan kyrəçigin-dən 2 dəfə coqdur, bunlarda piqment vıtyın protoplazma icərsində səpələnmişdyr və gənç fərdlərdə vəlynmə əla-mətləri joqdur. (Çədvəl № 4, şəkil № 3-ə vax).

2. Plasmodium malariae quartanae. *Plasmodium malariae quartanae* vıtyın inkişaf siqlini 3 gyn, jəni 72 saat icində kecirir, bu da uc gynlyk ıstma parazitni kivi ejni inkişaf ysulunu kecirir. Həlqələr tertiana həlqələrinə oqşajır; əvvəl eritrositdə qırmızı noqtəli avı həlqə əmələ gəlir ki, bu da coq vaxt sonra lenta şəklini alır. Malarija dutulmuş eritrositin həcmi vəjymür. (Çədvəl № 4, şəkil № 4-ə vax).

3. Plasmodium immaculatum. Tropik malarija parazi-ti, uc və dert gynlyk ıstma parazitlərdən kicikdyr, inkişafın başlanqıçında bu da 1—2 xromatin nyvəli həl-qəçik şəklində olur. Bəzən ejni eritrositdə bir necə həlqə olur. Eritrositin vəju artmajır. Tropik malarija parazitinin qametləri (çinsi şəkilləri) ajpara şəkilə olurlar. Bu ajpa-raların uzunluqu eritrositin diametrlərindən iki dəfə vəjyk olur. Ajparanın ortasında piqment kəsikləri olur. (Çədvəl № 4, şəkil № 5-ə vax).

II—FƏSİL

BƏLQƏM.

1. Ymumi mə'lumat.

Əksyrmək və xajqırmaq vastəsilə tənəffys jollarından xaricə səqarılan maddələrin hamısına bəlqəm deyilir. Bəlqəm tərkibcə bu maddələrdən ibarətdir: nəfəs jollarında əmələ gələn myxtəlif patoloji məhsulatlardan, qonşu orqanlardan nəfəs jollarına düşən myxtəlif patoloji məhsulatlardan, aqıy boşluğu və udluqdan kecdigi zaman bəlqəmə qarışan myxtəlif qıyda maddələrindən və nəfəslə icəri aldyqyməz hava vasitəsilə nəfəs jollarına daxil olan bir coq miqrosorqanizmlərdən. Nəfəs vorusu və aq çijərlərdə hər hansı bir xəstəliyin mevçudijəti zənn olunursa, mytləq bəlqəmi myajənə və tədqiq etməli.

Bəlqəmin tədqiqi yc çyr ola bilər: maqrosorqopik, miqrosorqopik və kimjəvi.

Xəstəxana və qlinicaların gündəlik təcrübələrində bəlqəmin kimjəvi tədqiqi bir o qədər də tətbiq edilməyib vəşləcə olaraq maqrosorqopik və miqrosorqopik tədqiq usulları işlənir. Coq zaman bəlqəmin jəlyəz bir tək maqrosorqopik tədqiqi nəfəs jolları və aq çijərlərin əsas xəstəliyinin xaraqterini ajdənlaşdırır.

2. Bəlqəmin maqrosorqopik myajənəsi.

Bəlqəmi adi gözle—maqrosorqopik yulla tədqiq etdikdə bu çihətlərə diqqət etməli:

a) **Bəlqəmin gündəlik miqdarı.** Bəzən bəlqəmin gündəlik miqdarı bir necə aqıy xajqırmaqdan ibarət olur. vəzi xəstəliklərdə isə bir geçə-gyndyuzdə ifraz edilən bəlqəmin miqdarı bir litr və vəkə də bundan artıq olur (bronxoektaziyada, plevra boşluqundan irin-cirkin aq çijərlərə kecməsində, aq çijərlərdə qaverna olduqu hallarda və sair bu kivi xəstəliklərdə).

b) **Bəlqəmin iji.** Təzə xajqırılmıy bəlqəmin adətə iji olmaıyır, lakin bununla vərəvər vəzi xəstəliklərdə təzə xajqırılmıy bəlqəmin də coq pis iji olur, məsələn, aq çijərlər qanqrenasında, cyryjən bronxitdə.

c) **Bəlqəmin qonsistensiyası.** Bəlqəm yc çyr ola bilər: səlikli bəlqəm, səlikli-cirkli bəlqəm və xalis cirkli bəlqəm: bu halların hər birisi nəfəs jolları və aq çijərlərin myəjən xəstəliklərini təj'in edir.

d) **Bəlqəmin rəngi:** bəlqəm adətə şəffaf və aq rəngdə olur. Kemyr mə'dənlərində işləjən şəxslərin bəlqəmi qara, ultramarin (boja) zavodlarında işləjənlərinki abv və ilax. rəngdə olur.

Bundan vəşqə nəfəs jollarından, aq çijərlərdən, mə'də və jəmək vorusundan bəlqəmə qan qarışa bilər. Qanın bəlqəmə qarışması onu qıyməz rəngli edir. Bəlqəmin al qan rəngdə olması jəlyəz tuberqulozda qan damarların jərtəlməsindən, aq çijərlərdə qanın durmasından, hemorragik infarqtdan və coq şiddətli anemijadan əmələ gələ bilər. Bəlqəmin pas rəngdə olması, bəlqəmə durmuş qanın qarışmasından iləri gəlir. Bu çyr bəlqəm aq çijərlərin qrupoz iltihabında da olur. Ymumi sarıylyq olan xəstələrdə bəlqəmin rəngi sarı olur. Aq çijərlərdə pis xəsəli şislərdən (qanser və sarqoma) olduqda bəlqəmə qarışan qanın rəngi qıyməzmtəl-moruq rəngində olur.

3. Bəlqəmin miqrosorqopik myajənəsi.

Bəlqəmi adi gözle myajənə etdikdən sonra onun miqrosorqopik tədqiqinə kecməli. Bəlqəm elementlərini miqrosorqop altında tədqiq etmək lyuzumu gerylydkdə təzə preparatlar hazırlayb miqrosorqop altında vəqfirlər. Bəlqəmdə mi iroorqanizmləri tərpb vəqmaq ycyn quru və vojanmıy preparatlar hazırlamaq lazımdır.

Bəlqəmin tədqiq edilməsi ycyn alınması haqqında bir necə kəlmə sejləjəlim. Bəlqəmi təmiz və şəffaf bir şişə qaba toplayb yzərini bir qapaqla örtməli. Jəməkdən sonra aqıy boşluqunda qalmıy qıyda maddələrinin bəlqəmə qarışmaması ycyn xajqırmaqdan qabaq aqıy jalamalı.

a) **Təzə bəlqəm preparatının hazırlanma və myajənəsi.** Bir ədəd təmiz şişə şişəsi getyryv, yzərinə bəlqəmin şyahəli jerindən (cirkli, qanlı) bir damçə qojmalı, bunun

ystyny ertyçy şişə ilə ertyv, qavaqça az bəyjdən objektiv (quru sistem) və sonra da coq bəyjdən objektiv ilə miqrosqop altında baqmaly.

1. Təzə bəlqəm preparatların təxminən hamısında miqrosqop altında aq qan kyrəçikləri gərmək mymkyn olur; bunlar adətə kicik, jumru və ja jasty hüçejrələr şəklinə olurlar; bunların nyvələri bir və ja bir necə olmaqla barabar protoplazmalar da kicik danəçikli olur. Bə'zi hallarda aq qan kyrəçikləri danəçikli detrit əmələ gətirirlər ki, o halda bunlar nyvələrindən tanımaq olur. (Çədvəl № 5, şəkil № 1-a, a', a" baq.)

2. Bəlqəmə qan qarışmıy olursa miqrosqop altında qırmıy qan kyrəçiklərini gərmək olur; bunlar adətə bir-birinin ystynə toplanıv, sarı rəngdə manat sytünçikləri əmələ gətirərək əzləri də nyvəsiz girdə levhə şəklinə olurlar. (Çədvəl № 5, şəkil № 1-b baq.) Qan nəfəs jollarında uzun myddət durduqu hallarda qırmıy qan kyrəçiklərindən piqment xariç olur; o halda bu kyrəçiklər coq cətin secilə bilən birər halqa *Blütschatten* şəklini alırlar.

3. Təzə bəlqəm preparatlarında miqrosqop altında həqiqi səs baqlarından və aqız boşluqundan qorpmuş jasty epitelini bronxlardan ayrılmıy kipiçikli—silindrvar epitelini və alveola epitelisini gərmək olar. Alveola epitelisi ellips şəklinə olan bəyjk hüçejrələrdən ibarət olub bir dənə uzunsov və iri danəçikli nüvəyə malik olurlar. Bu hüçejrəlerin protoplazması inçə danəçikli olub coq zaman icində pij danəçikləri və kəmyr, dəmir və sajjirədən əmələ gəlmiş qara və ja qonur qəhvəji rəngdə piqment hissəçikləri bulunur. Bə'zən bu hüçejrələr tamamilə pij damçylarına dənyrlər (Çədvəl № 5, şəkil № 1 və 2-jə baq.) Bir coq myəlliflerin rə'jinə görə alveola epitelisinin bəlqəmdə bulunması xəstədə aq çijər tüvərqujözünün varlıqını isbat edən bir əlamətdir; bununla barəbar alveola-epitelisinə bir coq sajjir xəstəliklərdə dəxi təsadyf edilir (bronxitdə emfizemdə, *vitium cordis* (yrək tənəqusu) xəstəliyi nətiçəsində kicik qan dövranında qanın durmasında).

4. Jalənyz *vitium cordis* xəstəligində və xysusilə sol vena dəluginin daralmasında (*stenosis ostii venosi sinistri*) bəlqəmdə təsadyf edilən yrək qysurluqu (*vitium cordis*) hüçejrələri xysusi diqqətə lajjıqdırlar. Bu hüçejrələr aq çijərlər epitelijasının hüçejrələri olub icində danəçikli

sarı-qırmıy və ja dutqun sarı rəngdə piqment bulunur. (Çədvəl № 5, şəkil № 1-m baq.)

5. Aq çijərlərdə tüvərqujöz, abses və qarqrena bulunduqu zaman aq çijərlərin toqumaları dəqıyır. Bu halda təzə bəlqəm preparatında miqrosqop altında coq zaman elastiki liflər gərmək olur. Elastiki liflər bir coq qol-budaqlara ayrılan inçə saplardan ibarət olub ymumi gerynyşləri (qonturları) ajdın və coq zaman da ikişər olur, bə'zən isə birər-birər və ja dəstə kibi aq çijər alveoları şəklinə olub. (Çədvəl № 5, şəkil № 3-ə baq.) Bunların nəvati liflərdən ayrımaq ləzımdır. Nəvati liflər daha jüçünçə qava olub coq zaman birər-birər jirləşmiş olurlar. Bəlqəmdə elastiki lifləri tərmaq ycın *Bizzozero* ysulundan istifadə etmək jaxşdır, Bundan ətı 1—2 xərkəq qarşılıq miqdarda bəlqəmin ystynə ejni miqdarda 10% kalium-hidroqsid (KOH) məhlulu iləv edirlər. Bunların hər ikisini bir şişə qava təkıv calqalajrlar, sonra bunu spirt lampası yzərində bəlqəm tamamilə ərijinçəyə qədər qajnadırlar. Bundan sonra bunun hamısını sentrifuqa mixərinə təkıv daha jaxşə olmaq ycın, ystynə 5—6 damç 10% spirtli eozin məhlulu iləv edirlər; 2—3 dəqiqə əzində aq sentrifuqada dolandırlar, sentrifuqa olmadıy təqdirdə isə bunu dibi dar bir mixərə təkıv, dibə cəkmək ycın bir geçə gındız əzində vuraqlar. Burada ejni zamanda həm cəkynty əmələ gəlir və həm də elastiki liflər parlaq narıyç-qırmıy rəngə vojanırlar; bunun yst qatdakı məje qısmını atv cəkyntyndən bir damç alırlar; damçny əşja şişəsi ystynə qojub yzərini ertyçy şişə ilə ertyv miqrosqopla baqlar.

6. Aq çijərlərdə abses və qarqrena olduqu zaman təzə bəlqəm preparatında miqrosqopla baqıqda aq çijərlər toqumasının qıyqlarını jumaq halında gərmək olur; bunlar, alveola quruluşlu olub, icində kylli miqdarda qara rəngdə danəçikli aq çijər piqmenti bulunur. (Çədvəl № 5, şəkil № 2-jə baq.)

7. Bə'zi xəstəliklərdə (aq çijərlərə su gəlmə, qripoz pnevmoniya və sajjirədə) və xysusilə bronxlar astmasında xəstələrin bəlqəminə miqrosqopla baqıqda, hələzunvari qıyrylmıy inçə saplar gərmək olar ki, bunların tam ortasında joçunçə və parlaq bir sap bulunur; buna *Curschmann* hələzuni dejilir. *Curschmann* hələzuni uzununa dərtilməy və öz uzunlama mehvari ətrafında bir coq də-

fə vurulmuş səlikli-cirkli vələqəm parçalarından ibarət olduqu zənn edilir. (Çədvəl №5, şəkil №4-ə bəq).

8. Bronxlar astmasında vələqəmdə *Charcot-Leyden* qristallar tapmaq olur. Bunlar miqrosqop altında rəngsiz-şəffaf və uçları iti birər oqtaedr şəkilində gərynyrlər. (Çədvəl №5, şəkil №4-ə bəq). Voqucu əksyrək başlanan kivi həjqrəylməş təzə vələqəmdə bu qristallar tapmaq və'zən mymkyn olmajrsa, onda vələqəm ərtycu şişə altında 24—48 saat ərzində qaldıqdan sonra bu qristalların kylli miqdarda əmələ dəlir.

9. Aq çijərlərdə exinoqoqq olduqda xəstələrin vələqəmində exinoqoqqun qarmaqlarəny və onun divarlarəny parçalarəny gərmək olur. Exinoqoqq qovuqu divarlarəny parçalar miqrosqop altında paralel qatlar şəkilində bilindigi kivi exinoqoqq qarmaqlar da əzlərinə maxsus qaradqter gərynyşlərindən bilinir. (Çədvəl №5, şəkil №5-ə bəq).

Bə'zi xəstəliklərdə, xəstələrin vələqəmində hematoidin, xolesterin, lejsin və pij turşular qristallar, kif gəvələkləri və miqroorqanizmlər — sarsinlər, cubuqcuqlar, qoqqlar gəryndy kivi aq çijərlər aqtinomioquzunda da aqtinomioqoz dənəçikləri gərynyr. Aqtinomioqoz dənəçiklərinin quruluşlar belədir: dənəçiklərin icində qalın sap şəvəkələri kicik dənəçiklər şəkilində səpilməşdir, ətrafında isə surəh və vəş jumru sançaq şəkilində cisimçiklər olur ki, bunlar qolonjanın ortasında cyqr və ja dixotomik şəkilə qol-budaqlanaraq və və'zən də cubuqcuq və surəhçyqlara ayrılan cisimlər bulunur. (Çədvəl №5, şəkil №6-ja bəq).

8) Quru və vəjanməş vələqəm preparatəny hazırlanma və myajənəsi.

1. Hazırlanma və təsbit. Bələqəmdə hər bir patoqen miqroorqanizmləri arajəv bulmaq ucyn quru və vəjanməş preparatlar hazırlamaq lazəmdyr. Bunun ucyn iki ədəd əşja şişəsi aləv, birisinin ucynə odda qydzəylməş pinset ilə sançaq vəş bəykylyqyndə bir parça vələqəm qojurlar, bu vələqəmin ucynə o biri əşja şişəsini qojub bu iki şişə arasında vələqəmi əzib syrtyrlər; sonra ejni surətlə jenə də şişələri bir birinə syrtyrlər, hər iki şişənin üzərində myntəzəm bir vələqəm qat əmələ gələnə qədər bu əməlijatə təkrar edirlər: sonra bu şişələri havada jaxşəca qurudurlar; bundan sonra bunlar vələqəm syrtyly tərəfi juqar olaraq, spirt lampasəny aləv ucynə uc-dərt dəfə gəzdirirlər. Bunu qəjd etməlidir ki, əgər pre-

parat aləv ucynə həddindən artəq saqlanarsa onda şişənin ucynə syrtylmyş vələqəm qatə janəv kəmyrə dənər. Əgər həddindən az saqlanarsa onda təsbitləmə kafi dərəçədə olmajrəv prepartla sonrakə əməlijatda vələqəm qatə şişənin ucynə jujulub tamamilə gedər. Təsbitləmə bitdikdən sonra, preparat vəjanmaq ucyn hazırlanməş hesab olunur. Bələqəm preparatında hansə bir patoqen miqroorqanizmin tapılməsə ilə ələqədər olaraq vələqəm preparatlarəny myxtəlif surətdə vəjajrlar.

2. Tuberquljoz vəsillərini tapmaq ucyn quru vələqəm preparatlarəny vəjanma və myajənəsi. Tuberquljoz vəsillərini tapmaq ucyn vələqəm preparatlarəny vəjanməş bir coq usullarla ola bilir. Bu usullarəny ən jaxşəş *Ziehl-Neelsen* usuludur ki, o da bundan ibarətdir: təsbit edilmiş quru vələqəm preparatəny gətyruv ucynə bir parca syzğəç kaqəzə qojurlar, bunun ucynə fuqsinin qarbol məhlulundan ibarət olan *Ziehl* vəjasə təkrylər (*Ziehl* vəjasə = 1 qram fuqsini (turş olmasən) 10 qram 95°-li alqoholda əridib, bunu 100 qram 5^b/₁₀-li qarbol turşusu məhlulu ucynə təkrylər), sonra preparat spirt lampasəv aləv ucynə ucynə preparatdan buq cyqana qədər gəzdirirlər; bundan sonra pinset vasitəsilə syzğəç kaqəzəny preparatəny ucynə ucynə cyqardrlar, vəjanəny artəqəny preparatəny ucynə təkrylər. preparatə su ilə jujurlar ($\frac{1}{2}$ —1 dəqiqə sujun altında saqlajrlar); ondan sonra $\frac{1}{2}$ —1 dəqiqə ərzində 25°-li kykyrt turşusunun məhlulu vasitəsilə preparatəny rəngini alrlar. Bu əməlijatdan sonra tuberquljoz vəqterijalarəndan vəşqə preparatəny haməşəny rəngi qasır—rəngsizlənir; tuberquljoz vəqterijalarə isə qyrməzə rəngə vəjanməş qalrlar. Kykyrt turşusunun məhlulu uzun myddət tə'sir edərsə tuberquljoz vəqterijalarə da rəngsizlənlər. Bələqəm preparatlarəny rəngini almaq istədikdə bunu həmişə nəzərdə dutmalə. Preparatəny rəngini aləvəqdan sonra, onu bir də su ilə jujub, ilavə olaraq bir dəqiqə ərzində metilen avəşəny məşbu məhlulu ilə vəjajrlar. 1 dəqiqədən sonra metilen avəşəny preparatəny ucynə təkrylər, preparatə jenə də su ilə jujub qurutduqdan sonra immer-sija sistemilə miqrosqop altında vəqrlar. Preparatəny ymumi avə vəjasənda qyrməzə rəngə vəjanməş inçə tuberquljoz vəqterijalarə adata coq əjdən gərynyv asanlıqla tapyla bilir. (Çədvəl №6, şəkil №1-ə bəq). Bə'zi hallarda bələqəmdə tuberquljoz vəqterijalarə coq çy'z'i miqdarda

olur, onda tuberculjoz baqterijalarын жуqарьда ƣarh edilən ysul vasitəsilə hazьrlanmış pּeparatda tapmaq coq cətin olur, cunky pּeparatь hazьrlamaq ucyn coq cьz'i miqdarda (jalьnyz bir damcь) bəlqəm alьnmyşdy, bu bir damcь bəlqəmdə tuberculjoz baqterijalarь olmaja bilir, halbu ki, bu bəlqəmdən bir az coq alьnsa idi, onda bəlkə də tuberculjoz baqterijalarь bu pּeparatda tapьla bilər idi. Buna əsaslanaraq *Uhlenhut*-un zənginləşdirmə ysulunu işlənir. *Uhlenhut*-un ysulunda bəlqəm antiformin vasitəsilə təzələnir, antiformin isə xlorun əhəngi, soda və natrium hidroqsid məxlutundan ibarətdir. Antiformin, bəlqəmin icində olan kyrəçikləri və turşuja myqavəməti olan baqterijalardan başqa hamı baqterijalarь coq tez bir zamanda əridir. Tədqiq etmək istənilən bəlqəmdən bir qədər (5—10 *quə santim.*) alьrlar, bəlqəmin qonsisfensijasьna gərə onun ystynə əzy qədər və ja ondan iki qat artьq 25%-li antiformin ilavə edirlər. Bunu jaxşьca calqalajьrlar və ərimə .tez olsun dejə 37°C və ja 56°C hərəratdə termostata qojurlar. Tam ərimə adətən 37°C-də 1½—2 saatdan sonra; 56°C-də isə ½ saatdan sonra əmələ gəlir. Bəlqəm əridikdən sonra onu 10—15 dəqiqə ərzində sentrifuqada cəkyryrlər, cəkyntynyn ystyndən majə qьsmьny təkьrlər, cəkyntynyn ystynə destillat suju təkərək jenə də sentrifuqada cəkyryrlər (bu, cəkyntynyn qələvidən jujuv təmizləmək ucyndyr). Cəkyntyndə adi qajda yzrə pּeparat hazьrlajьv *Ziehl-Neelsen* ysulunu ilə vojayьrlar. Doqtor Qozlov bu ysulunu daha da asanlaşdırmyşdyr. 5—10 *quə sant.* bəlqəmin ystynə ejni miqdarda xalis antiformin təkьr və qavьn aqzьny tьqac ilə tьqadьqdan sonra tam ərimə əmələ gələnə qədər jaxşьca (3—5 dəqiqə) calqalajьr, sonra bunun ystynə antiforminin 10 nisvi qədər destillat suju təkьr; jenə də calqalajьr, daha sonra bunun ystynə (mysavi miqdarda gətyrilmьş) aseton və eter məxlutu təkьr (məxlutun miqdary destillat sujunun miqdaryna vərəvər olmalьdyr). Həsəl olan məxlutu jenə də calqalajьv bir qədər dincə qojurlar. Bir necə dəqiqədən sonra majə'də uc qat əmələ gəlir: yst qat eter və aşaqь qat aseton ilə antiforminin məxlutundan ibarətdir; orta qat isə aq halqə ƣəklində sulu məhlul olub icində tuberculjoz baqterijalarь bulunur. Eteri coq ysulluqa pipetqa vasitəsilə sovurub atьrlar, orta qatdan platin halqə və ja pinset vasitəsilə la-

zьmi miqdarda gətyryv adi qajda ilə pּeparat hazьrlajьrlar. Pּeparatlarь jenə də *Ziehl-Neelsen* ysulunu yzrə vojayьrlar.

Son zamanlarda dosent Qornetov (Bakь) tərəfindən tuberculjoz baqterijalarьny kəşf etmək ucyn bəlqəmdən quru pּeparatlar hazьrlajьv vojaməqdan etry jeni bir ysul təklif etmişdir ki, bu da bəlqəmdən qalın damcьlar hazьrlanmaqdən ibarətdir. Bu ysul ilə bəlqəmdən bir damcь dejil, bir az artьq gətyrmək lazьmdyr. Jenə də iki əşja ƣişəsi alьrlar. Əşja ƣişəsinin birinin ystynə, qatь bəlqəm isə, diametri 3—5 *mm* mysavi olan bir jer dutaçaq qədər bəlqəm qojurlar, bəlqəm duru isə, diametri 10 *mm* mysavi olan bir jer dutaçaq qədər bəlqəm qojurlar, bunun ystynə təxminən əzy qədər və ja ondan bir az coq miqdarda reaktiv ilavə edirlər ki, bu da 95°-li spirt və 10 %-amonjaqьn mysavi miqdary məxlutundan ibarətdir. O biri ƣişənin ucunu ilə dəjirəvi hərəkətlər japaraq reaktivlə bəlqəmi bir-birinə qarьşdyrьrlar. Qarьşdyrьqdən sonra, jəjəlməjan, qatь bir məxlut əmələ gəlirsə, onda bunun ystynə bir az da reaktiv ilavə edirlər. Sonra bunu mytəçənis homogen bir kytlə əmələ gələnə qədər qarьşdyrьrlar. Daha sonra pּeparatь ja havada, ja qurudan ƣəqafda və ja da termostatda 90°-dən artьq olməjan bir temperaturada qurudurlar. Pּeparat quruduqdan sonra adi *Ziehl-Neelsen* ysulunu ilə vojayьrlar. Bu ysulda adi syrtymələrdəkindən artьq miqdarda bəlqəm gətyryldygy ucyn burada tuberculjoz baqterijalarьny da toplanmışь asanьlyqla başa gəlir.

Tuberculjoz baqterijalarьny tapmaq ucyn işlənən bytyn vojamə yusullarьny tətbəiqi alqohol və turşularьny ilavə edilməsindən bu baqterijalarьny əz rənglərini itirməmək qəbilijətinə malik olmalarь yzrə əsaslanmyşdyr. Bəsit orqanizmlərdən coq əzь bu qəbilijətə malikdirlər: patoçen miqroblardan cьzəmə (lepra) baqterijasь; çejri patoçen miqroblardan smeqma baqterijasь (tanasyll orqanlarьndan alьnan syrtmələrdə) və myxtəlif nəvətlərdən — rejindən, jaçqdan syddən və sajir bu kibilərdən alьnyv saf qultura halьnda cьçərdilmiş bir qrup saprofit basillər—buna gərə də, bunlarь tuberculjoz baqterijalarьndan fərq etmək cətin olur. Cьzəmə baqterijasь bəlqəmdə coq nadir təsaduf edə bilir. Smeqma baqterijasь, sidigin cəkyntysyndə tuberculjoz baqterijalarьny aradьqda, onlarla qarьşьq dyşə bilir. Lakin bunu unutmamalьdyr ki, smeqma baqterijasь jəj-

nəz turşulara myqavəmət gəstərmək qəbilijətində olub mytləq alqohol tə'sirindən asanlıqla öz rəngini itirir, myxtəlif nəvətlərdə, syddə və jaqda olan saprofit baqterijalar qrupu isə insan bələqəmində qət'ijən təsadyf etməjir. Miqrosqopla baqıbdə qəstələrin bələqəmində tuberquljoz baqterijaların gərynməməsi, bu xəstələrin aq çijərlərində tuberquljoz xəstəliyinin olmaması gəstərməz; bu baqterijaların bələqəmdə gərynməsi isə xəstənin aq çijərlərində tuberquljoz xəstəliyinin mevcud olmasın bir daha qət'i isbat edir

3. Frenkel diploqoqların tapmaq ucun quru bələqəm preparatlarının vojanma və myajənəsi. Aq çijərlərdə qrupoz iltihabın təşxis və təfriq edilməsi coq zaman bir o qədər də cətin olmajr. Coq zaman xəstənin subjeqtiv şikəjətləri də ymumi myajənənin nətiçələri və qaraqteri bələqəmin mevcud olmas aq çijərlərdə qrupoz iltihabın təşxis edilməsinə (diagnozuna) imkan verir. Xəstənin myajənəsinin subjeqtiv və obyektiv nətiçələri bir o qədər də ajdən olmaıbdə və bələqəmdə də qəreqler olan pas rəngi olmaıbdə ittifaqlarda qət'i bir diaqnoz qojmaq mymkyn olmajr. Bu kivi şyvəhəli ittifaqların hamısında xəstənin bələqəmində Frenkel diploqoqların tədqiq edilib bulunması dyzgyyn və doqru bir diaqnozun əldə edilməsinə imkan verir. Frenkel diploqoqların kəşfi tarixi və aq çijərlər qrupoz iltihab etiolozisində bunların nə qədər əhəmiyyətə malik olduqlar yzərində dəjanmajaraq xəstələrin bələqəmində Frenkel diploqoqların hansı ysulilə tapılmasına kecalim. Frenkel diploqoqların vojanması onların Ofram—mysvət olduqlar yzərində əsaslanmaıbdə. Frenkel diploqoqların tədqiq etmək ucun quru və təsvit edilmiş bir bələqəm preparatı gətyryrlər, bu preparatın ystynə gentsian-violetin anilin suju məhlulunu, qzdyrmaqszın 2 dəqiqə əzində qalmaıbdə qərtilə təkryrlər; sonra bunun ystynə də Lyqol məhlulu təkryv $\frac{1}{2}$ —1 dəqiqə gəzləjirlər, bundan sonra preparatın mytləq alqoholda (95°) 1 dəqiqə əzində rəngini alırlar, sonra preparatı suda juyub 1% li eozin məhlulu ilə 1 dəqiqə əzində və ja Ziehl fuqsinin 1:10 nisvətli məhlulunda bir nəcə sanijə əzində ilavə olaraq vojaıbdə. Preparatı juyub qurtadıbdə sonra immersija sistemi vasitəsilə miqrosqopda baqıbdə. Gensian-violetin anilis sujunda məhlulunu bu qajda ilə hazırlajıbdə.

100 sm³ suja 5 sm³ anilin jaqıbdə təkryv javaıbdə calqalajıbdə, bunu jaş kaqıbdən syzyv keciridkən sonra tamiz filtratın ystynə gentsian-violetin məıbdə, spirt məhlulundan 11 sm³ ilavə edirlər. Məhlul jalınəz bir sutqa qaldıbdə sonra işlənə bilər. Boja bir qədər də davamlı olmaıbdə tez xarab olduqu ucyn onu hər 3—4 gyndən bir jenidən hazırlamalıbdə. Preparat rənginin tez alınması ucun mytləq alqohol əvəzinə asetonun spirtə 10—20%-li məhlulunu işlətmək olar; bu, 20—30 sanijə əzində öz tə'sirini gəstərir.

Lyqol məhlulunun tərkibi belədir:

KP. Iod	—	1,0
Qalium iodid	—	2,0
Su	—	300,0.

Frenkel diploqoqlar bir qapsulaja byrynmış halda bulunurlar; bu qapsulalar preparatın ymumi cəhrajı fonunda acıq-mavi gəryndykləri halda diploqoqların əzlə-i isə tynd-mavi gərynyrlər. (Çədval №6, şəkil №2-jə baq).

AQRBZ, UDLAQ və BURUN BOŞLUQLARIN İFRAZATI.

1. Ümumi məlumat.

Aqrız udlaq və burun boşluqların ifrazatının mikroskopik müayinəsi vəzən vəyik diaqnostik əhəmiyyətə həjiz bulunur. Aqrız, burun və udlaq boşluqların ifrazatından təzə gətirilmiş preparatlarda mikroskopda bir coq morfolozi elementlərlə (jastı epiteli, lejyositlərlə) varavar coq miqdarda mikroorqanizmlər dəxi gərmək mymkundy, burada bulunan mikroorqanizmlər qoqlar, basillər (cəplər), spirill və ilax-dən ıvarətdir. (Çədvəl № 6, şəkil 3-ə baq). Bunlardan vəziləri saprofit olaraq, patogen dejildir, digərləri əksinə olaraq, patogen olduqlarından ümumi orqanizmin aqrız xəstəliyə dutulmasına vəis ola bilirlər. Patogen olan mikroorqanizmlərdən bu aşaqdakılərlə qejid ədalim:

2. Soor (*Oidium albicans*). *Oidium albicans* coquq və vəyiklərin aqrızında xronik aqrızlaşmış xəstəliklərdə (vərem, qanser və sajiyə) inkişaf etməyə vəşləyir. Aqrız boşluqunda aqr rəngdə tək levhəciklər gərylyr, sonra bunların getdikcə myxtəlif formada hysula gətirə bildikləri ertyk bytyn aqrız boşluğunu ertyr və qyda vorusu vəsitəsilə mədəyə qədər jayla bilir. *Oidium albicans* gəvələkcigi mikroskopda xysusi bir mənzərə gəstərir. Bunlar lejyositlər və epitelyol hüceyrələrin arasыnda şaxələnən və qejri-myntəzəm qollara malik uzun bir şəkilə bulunurlar. Gəvələkcigi təşkil edən bu saplardan vəşqə—vəzi jərlərdə 1—2 dənəsi olan jumurta şəkilində daqrınyq çisimçiklər gərylə bilir. (Çədvəl № 6, şəkil 4-ə baq).

Mikroskopla müayinədə bir damçy suda və ja qliserində əşja şişəsi yzərinə jərləşdirilir.

3. Difteriya basili. Difteriya olmasыnda şyvhə ojanədyqda bu xəstəliyi tezcə təşxis etmək ysyn vədamçyqların yzərindən və burundan alынmış ertəgin tədqiq edilməsi coq myhymdyr. Bu məqsədlə pamvuy tampon və ja pla-

tin mətil ilə bir qədər ertək alынır, bu ertəkdən əşja şişələrinə syrtlyv yaxma hazırlынır. Preparatlar spirt lampası alavından ehmalca kecirilməklə təsbit edilir və vəjənyrlər. Vojamaja gəldikdə, bunu da *Cram* ysulilə *Löffler* mavisindən, *Ru*—mavisindən və *Neiser* ysulundan istifadə edilir. *Neiser* ysulunu gəstərəlim: qurudulmuş və təsbit edilmiş preparat yzərində $1\frac{1}{2}$ —2 dəqiqə myddətində metilen mavisii məhlulu təkylir (1 qr mavi 20 sm³ spirtə əridilərk yzərinə 950 sm³ destillat su, 50 sm³ da buzlu sirkə turşusu ilavə edilir. Sonra vəja jujulur, preparat suda jəqalanır və bir nəcə saniyə myddətində ilavə olaraq ja *bismark braun* məhlulu (1 qr bismark braun vəjəsə 500 sm³ qajnar destillat suda əridilir) və ja xrizoidin məhlulu ilə (1 qr xrizoidin qajnamaq yzrə olan 300 sm³ destillat suda) əridilir.

Preparat hazırlamaqla varavar daxilində laxtalanmış qan serumu və ja vəşqə mikroorqanizmlərin inkişafına mane olan *Löffler* serumu bulunan mixvərlərdə qultur jətişdirilir. Alынmış ertəkdən preparatlar hazırlынır və bu preparatlar iləridə sejlədigimiz ysul yzrə vəjanırlar.

Mikroskopla vəqdyqda difteriya basillərinin sarı rəngə vəjanmış olduqlar və bu basillərin hər bir uçundan bir qajda olaraq birə dənə gərylyr, lakin bu dənələr vəzən coq da ola bilər. (Çədvəl № 6, şəkil 5-ə baq).

4. Vensan (*Vincent*) basili. Bu basil tərəfindən tərədimiş jaral—ertəkli angina, qliniq formaçə difterijə coq vənzəjir (əsnək sahəsinin hər jərinin ertəklə ertylməsi və temperaturanın bir qədər jyksəlməsi). Buna gərə də, əsnəkdə hysula gələn ertəkdə *Vincent* basillərinin olub-olmamasы ysyn bu ertəgi tədqiq etmənin coq vəyik bir diaqnostik əhəmiyyəti vardır. *Vincent* basillərini almaq ysyn ertəkdən hazırlanmış preparatlar ja gimza yzrə və ja *Pappenhelm* ysulilə vəjanırlar (qan preparatlarının vəjanmasına baq). *Cram* və *Neiser* rənglərilə vəjanırlar. Mikroskopla vəqdyqda, bu basillər uçları viz, ortası şişkin, xejli uzun ij şəkilində cəp kivi gərynyrlər. (Çədvəl № 6, şəkil 6-ja baq).

IV—FƏSİL

MƏ'DƏ ŞİRƏSİ.

1. Ümumi mə'lumat.

Mə'də şirəsinin tərkibi orqanizmə daxil edilmiş qədanın tərkibindən, qədanın mə'dədə bulunduğu myddətdən və bir də mə'dədə meyçud olan patoloji proseslərin qareqterindən asılıdır. Mə'də şirəsi—mə'dənin myxtəlif qəsmələri üçün ifrazat və udulub mə'dədə dəyişilmiş tyfuryk məhlulundan ibarətdir. Mə'dədə gedən həzmin mexanizm və kimyəvi tərkibinin tədqiq edilməsi, mə'də xəstəliyinin doğru təxsis edilməsi işində bəyjk bir əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də mə'dədə bir xəstəlik ehtimal edilirsə mə'dədəki həzm keffijətinin kimyəvi tərkibi və mexanizminin tədqiqinə mytləq iqdəm etməli.

Mə'dədəki həzm keffijətinin tərkibini tə'jin etmək üçün xəstəyə səhər aç qarına myəjjən nymunə jeməgi verilir ki, bunun da, mə'də musqulaturası normal surətdə fəalijətdə bulunduğu şərt ilə mə'dədə qaldıq myddəti vəllidir. Xəstəyə nymunə jeməgi verdikdən sonra mə'də məhtəvijətinin mə'dədən *duodenum'a*, kecdigini myşahədə edirlər. Qədanın mə'dədə qaldıq myddətə görə mə'də musqulaturasının zəifləmə (atonija) dərəçəsi tə'jin edilir. Qarın mə'dəyə myvafiq nahijəsini myəjjənə (palpatasiya və perqussiya) etmək vasitəsilə də mə'dədəki həzm keffijəti haqqında myəjjən mə'lumat hasil etmək olur.

2. Mə'də şirəsinin cəqarmaq yulu.

Mə'də şirəsi ja aç qarına və ja xəstəyə Evald nymunə jeməgi (50,0 qram aq cərək qavbqsız və 250,0

qram şəkərsiz cəj) verdikdən 40—45 dəqiqə sonra qalın rezin *Nelaton* zonu vasitəsilə cəqarılır. Mə'də seqresiyası yzərində uzun myddət davam edən myşahədələr aparmaq üçün mə'dəyə nazik rezin bir zond jeridilir.

Mə'də məhtəvijətinin nazik zond vasitəsilə albə myəjjənə etmək işində ən coq qəbul olunmuş uc metod vardır:

- a) Leporskinin metodu.
- b) Zimnitskinin metodu.
- c) Qatcın (qofein) qəhvə altısı.

a) **Leporskinin metodu.** Bu metod ilə myəjjənə aparmaq üçün:

1. 200 *sm³* kələm sujundan ibarət, təzə nymunə qəhvə altısı hazırlanılır (bir baş kələmət məşəndən keci-rilir; əldə edilən maddə tənzif parçasından syzyub səqə-lir, məje qajnadılır, kəpyy toplanır atılır, məje təkrar tənzifdən syzylyr).

2. Mə'də məhtəvijətə Reqord şirisi vasitəsilə tamamilə cəqarılır və hazırlanmış 200,0 *sm³* kələm sujunun hamısı birdən mə'dəyə jeridilir.

3. Xəstə uzanmış vəzijətdə olur və typrçəjini udması təşəşılır.

4. 10 dəqiqədən sonra Reqord şirisi vasitəsilə 10 *sm³* miqdarında birinci nymunəvi paj gətyrylyr.

5. Qəhvə altı verildikdən 25 dəqiqə sonra mə'də məhtəvijətə tamamilə xariçə cəkilir (məhtəvijət xariçə asan cəqmadıq zaman, xəstəni janları yzərinə cəvirmək lazımdır).

6. Qəhvə altı verildikdən 40 dəqiqə sonra bytyn mə'də şirəsi xariçə cəqarılır; sira ifrazə jənə də davam edirsə, bu hadisə hər on beş dəqiqədən təkrar olunur.

7. Hər paj miqdarca ajr-ajr əlcylir; mə'də məhtəvijətində olan selik, əd, qan tə'jin edilir, mysbət işarəsilə (+) qejd olunur. Syzlymyş mə'də şirəsinin sərbəst duz turşusu (HCl), ümumi turşuluğu və şirədə pepsin olması tə'jin edilir.

Qeјd etmə sistemi təxmini olaraq belədir:

Myajənə vaqtları	Alınmış miqdar	Sərvəst HCl miqdarı	Yumurtşuluğun miqdarı	Selijn miqdarı	Sərvəst HCl miqdarı (ədyun)	Qan	Pepsin
Aç qarğına	120	40	46	+++	+	++	-
Qəhvə altından 10 dəqiqə sonra	10	0	14	++	-	-	-
Qəhvə altından 25 dəqiqə sonra	200	64	82	++	-	-	-
Qəhvə altından 40 dəqiqə sonra	75	64	80	+++	+	-	-
Qəhvə altından 55 dəqiqə sonra	38	84	102	+++	+++	-	-
Qəhvə altından 1 saat 10 dəqiqə sonra	70	62	74	++	-	+	-
Qəhvə altından 1 saat 25 dəqiqə sonra	40	34	48	+	++	++	-
Qəhvə altından 1 saat 40 dəqiqə sonra	65	24	38	+++	+	+	-
Qəhvə altından 2 saat 10 dəqiqə sonra	15	16	26	+	-	-	-
Qəhvə altından 2 saat 25 dəqiqə sonra	0	0	0	-	-	-	-

8) **Zimnitskinin metodu.** Bu metod, mədə hüceyrələrinin funksional halını öyrənmək prinsipi əsasında yəzəndə qurulmuşdur. Nümunə qəhvə altı 400 sm³ isti ət sujundan ibarət olub iki dəfədə verilir (hər dəfədə 200 sm³) (hazırlanması 400 qram jaqsız ət, bir litr sudə bişirilir).

Myajənə aparmaq qajdas:

1. Aç qarğına nazik zond vasitəsilə mədə boşaldılyr.
2. Ət sujundan 200 sm³ icirilir. Zond, mədədən səqarğılmajəv myajənənin axarğına qədər orada saqlanılyr.
3. Qəhvə altı verildikdən 15, 30, 45 dəqiqə sonra Reqdor şprisı vasitəsilə, hər dəfədə 10—15 sm³ mədə məhtəviyatı səqarğılyr.
4. 1 saat sonra, mədə məhtəviyatı tamamilə cəkilir və jerdə qalan 200 sm³ ət suju icirilir.
5. Qəhvə altıyn ikinci 200 sm³ nu verdikdən 15—30—45 dəqiqə sonra təkrar 10—15 sm³ mədə məhtəviyatı cəkilir.

6. İkinci qəhvə altı verildikdən 1 saat sonra bətyun mədə məhtəviyatı cəkilir və zond da səqarğılyr (myajənə davam edən zaman xəstə oturur və tyurğəjini udmajəv xariçə buraqır).

Alınmış mədə məhtəviyatında sərvəst HCl-un və yumurtşuluğun olması aranılyr. Belə ki:

Birinci saat icərisində alınan sərvəst duz turşusu və yumurtşuluğun jəkunü ikinci saat icərisində alınan sərvəst duz turşusu və yumurtşuluğunun jəkunundan nə qədər artıq olub-olmamasına əsaslanaraq Zimnitski mədə şirəsi funksional pozğunluğunu 5 tipə bəlməji təklif edir:

1. Astenik tip. İl qəhvə altından sonra yumurtşuluğun miqdarı, birinci qəhvə altına gərə az olur.

2. Inert tip. İl qəhvə altından sonra yumurtşuluğun miqdarı birinci qəhvə altına nisbətən coq olur.

3. İzoseqrətor tip. I—Il qəhvə altından sonra yumurtşuluğun arasında təfəvüt olmajr.

4. Torpor—mədə hüceyrələri qərsəqə tamamilə əksi-əməl gəstərməjirlər.

5. Normal tip. İl qəhvə altından sonra yumurtşuluğun miqdarı, birinci qəhvə altına nisbətən bir az artıq olur.

Zimnitski metodu ilə myajənə aparmaq yəsyn nümunəvi qeјd etmək sxemi:

alınma vaqtları	N		Astenik		Inert		İzoseqr		Torpor	
	Sərvəst HCl	Yumurtşuluq	Sərvəst HCl	Yumurtşuluq	Sərvəst HCl	Yumurtşuluq	Sərvəst HCl	Yumurtşuluq	Sərvəst HCl	Yumurtşuluq
Birinci qəhvə altı										
15 dəqiqədən sonra	12	28	0	38	10	24	2	18	0	10
30 " "	40	50	40	64	32	48	18	30	0	8
45 " "	24	38	38	56	40	54	30	44	0	6
60 " "	16	26	36	64	36	50	26	40	0	4
Jəkun	92	142	114	222	118	176	76	132	0	28
İkinci qəhvə altı										
15 dəqiqədən sonra	0	20	0	42	18	30	6	22	0	12
30 " "	52	62	38	48	42	60	12	28	0	8
45 " "	36	50	22	34	54	32	38	46	0	8
60 " "	20	30	20	40	60	92	20	34	0	6
Jəkun	108	162	80	164	174	214	76	130	0	34

ç) **Qıatc metodu** (qofein qəhvə altıssı). Bu myajənə metodu bundan ibarətdir:

1. Aç qarəna vytyñ mädə məhtəvijaty nazik zond vasitəsilə təmmamilə sığarəlyr. Bu əməliyyat hər 10 dəqiqədə bir yc dəfə təkrar olunur.

2. Bundan sonra, hamən zond vasitəsilə, bir az qəzdərylməş, nymunə qofein qəhvə altıssı mädəyə təkylər və myqajəsə ycyn şişə qəvən dibində qəhvə altıdan bir az saqlanəlyr (qəhvə altı belə hazırlanəlyr. 300,0 sm³ aq-dətil icərisində 0,2 qr *Coffeini puri* əridilir—sonra bunun yzərinə 4—5 damçy metil mavisinin 0,5% məhlulu ilavə olunur).

3. 10 dəqiqədə sonra, mädə məhtəvijatyndan 10 sm³ sığarəlyr və gəy rəng zail olunçajə qədər hər 10 dəqiqədə bunu təkrar edirlər.

4. Sonra 1 saat icərisində hər 10 dəqiqədə bir mädə məhtəvijaty qurtarəncə qədər sığarəlyr. Vytyñ alınməş rəjlərdə Leporskinin və Zimnitskinin metodlarında aparəlydər kivi ajrə-ajrə maqrosqorik, miqrosqorik və kimjəvi myajənələr aparəlyr.

3. Mədə şirəsinin maqrosqorik myajənəsi.

Mədə şirəsinin maqrosqorik surətdə tədqiq etdikdə bu çihətlərə diqqət etməli:

a) **Umumi miqdary.** Mədədən sığarəlyməş şirənin ymumi miqdary, orqanizmə daxil edilən nymunə jəməgindən coq artəy olursa o vaqt bu jə mädədə atonija olduqundan asəly olur (atonija nətiçəsinə nymunə naharəndan qavaq jeyilməş qyda vaqərsaqqlara kəcməjiv mädədə qəlyr) və jəxud şirənin həddən artəy ifraz edilməsindən (*hypersecretio*) iləri gəlyr.

b) **Mədə şirəsinin rəngi.** İnsanəy mädə şirəsi rəngsiz olub coq zaman şəffaf və və'zən də bulanəy olur. Mədədən sığarəlyməş şirəyə əd qarəşməş olursa, şirənin rəngi jəşyl təhər olur, qan qarəşdə qərdə qərməz təhər bir rəng əlyr. Qarəşməş qanəy miqdary, coq olub əzy də mädədə bir qədər qalməş olursa, mädə şirəsinin rəngi qəhvə hորrasəy rəngində olur. Mədə şirəsinə kylli miqdarda irin-cirk qarəşməş olursa, şirə öz şəffaflyqəy itirər və irin-cirki həttə ədi gəzylə də gərylə bilər. Mədə şirəsində olan seligin miqdaryna da diqqət etməli; seligin kylli miqdarda bulunməş mädədə qatar olduqunu gəstərir.

c) **Mədə şirəsinin qoqusu.** Normal mädə şirəsi adətən turş-təhər bir ij verir. Mədədə qəçqəryma prosesləri olduqda mädə şirəsi açəlaşməş bir ij verir ki, bu da qəçqəryma turşularəyən—jəy və sirkə turşularəyən mevcud olduqunu gəstərir. Uremə hadisələrində mädə şirəsi amonjəy qoqusu verir. Zylal maddələrinin cyrymə proseslərində mädə şirəsi cyrynty iji verir.

d) **Mədə şirəsinin reaqsiyası.** Normal mädə şirəsi turş reaqsiyalı olur ki, bunun səvəbi mädə şirəsində duz turşusunun mevcud olmasədyr. Patoloji hallarda mädə şirəsinin turşuluqy arta bilər (*hyperaciditas*) azala bilər (*hypoaciditas*) və həttə təmmamilə joq ola bilər (*anaciditas*). Mədə şirəsinin reaqsiyası avə laqmus kaqəzəy vasitəsilə təjjin edilir. Avə laqmus kaqəzəy turş reaqsiyadan qərməzlyəşər. Mədə şirəsinin turş reaqsiyalı olduqunu vəli etdikdən sonra bu turş reaqsiyanəy, səvəbi turşularəy və jəxud turş duzlarəy (xysusilə turş fosfatlarəy) mevcudijjətily əlaqədar olduqunu ajdənləşdərymaləy. Mədə şirəsinin turşuluquna sərvəst turşularəy səvəv olduqy vəli edildikdən sonra, reaqsiyanəy sərvəst duz turşusundanmə və jə qəçqəryma turşularəyndanmə (syd, jəy və sirkə turşularəyndan) mejdana gəldigini təjjin etməlidir. Mədə şirəsinin reaqsiyasəy təjjin etmək ycyn ən jəxşəy ixtidadan Qonqo kaqəzəyndan istifadə etməkdir. Qərməz Qonqo kaqəzəy sərvəst turşularəy—duz turşusu və qəçqəryma turşularəy (syd, jəy və sirkə turşularəy) mevcudijjətindən gəjərir (mavi rəngə dənyr). Jəy və sirkə turşularəy qoqlarəyndan bilmək olur, syd turşusunu isə Qonqo kaqəzəyndan eter vasitəsilə asənçə sığarmaq olur; syd turşusundan gəjərməş Qonqo kaqəzəy, icində eter olan bir qava saləynarsə jənə də qəzarəy, duz turşusundan gəjərməş Qonqo kaqəzəy əldəqəy rəngi eterdə itirməjir.

4. Mədə şirəsinin Kimjəvi myajənəsi.

a) **Sərvəst duz turşusunun (HCl) təjini.** Ginzburq reaqsiyası. Bu reaqsiyanəy əmələ gətirmək ycyn cini bir qava 2—3 damçy mädə şirəsi təkylə bunun ycynə Ginzburq reaktivindən (*Vanilini* 1,0 *Floroglucini* 4,0, *Spirit Vini* 95°—30,0) 2 damçy ilavə edirlər. Sonra bunu əlavə ystə dutub qəzdəryrlər. Mədə şirəsində sərvəst duz turşusu olursa qəvən icində qərməz bir voja hasil olur.

b) **Syd turşusunun təjini.** **Uffelmann reaqsiyası.** Bir mixəərə qarbol turşusunun 1%-li məhlulundan 20,0 sm³,

təkyv ystynə bir damçy *liq. ferri sesquichlorati* ilavə edirlər. Bu surətlə hasil olmuş məhlulu, acıq ametist rəngi əmələ gəlinçəyə qədər destilənmiş su ilə qarışdırırlar. Bu məhlulun ystynə tədqiq olunaçaq mə'də şirəsindən damçy-damçy təkyrlər. Burada syd turşusu bulunursa bylbyl sährəy rəngdə vəja hasil olur.

c) **Mə'də məhtəviyatında turşuların miqdarça tə'jini.** Turşuların miqdarının tə'jiniə iqdəm etmədən qabaq əldə edilmiş mə'də şirəsini syzğəç kağızından syzmək lazımdır. Qan reaqsiyasından başqa bytyn kimjevi reaqsiyalary filtrat ilə təçrivə etməli.

Turşuların miqdarça tə'jini: a) ymumi turşuluğun miqdarın, b) sərvəst duz turşusunun və c) mərvut duz turşusunun miqdarın tə'jin etməkdən ibarətdir.

1) **Ymumi turşuluğun miqdarça tə'jini.** Mə'də şirəsi turşuluğunun miqdarça tə'jini yçyn natrium hidroqsidin desinormal məhlulu vasitəsilə titre edilir. Titre bu qajda yzrə olunur: bir kimjevi qədəhə 5—10 sm^3 mə'də şirəsi filtratından təkyv ystynə indiqator sifətilə bir damçy *fenolftalein'in* 1% spirt məhlulundan ilavə edirlər. Qədəhi bir parca aq kağızın ystynə qojub byrətdə bulunan natrium hidroqsidini desinormal məhlulundan məje, itməjən qırmızy bir rəng alıncəja qədər damçy-damçy təkyrlər (məhlul qarışdırıldıqda aldyq qırmızy rəngi itirməlidir). Mə'də şirəsinin turşuluq dərəçəsi—100 sm^3 mə'də şirəsi filtratının nejrallaşması yçyn sərf edilmiş natrium hidroqsidin desinormal məhlulun qub santimetroların gəstəgən ədədlə ifadə olunur. Buna gərə də 5 sm^3 mə'də şirəsinin nejrallaşmasına sərf edilmiş natrium hidroqsid desinormal məhlulun miqdarın 20-jə zərv etməli. Filtre edil-mək yçyn 10 sm^3 mə'də şirəsi getyrylmış olursa onda desinormal məhlulun miqdarın 10-a zərv etməlidir. Həzmin ən qyvətli bir zamanında mə'də məhtəviyatın turşuluq dərəçəsi saqlam insanda 50—60 rəqəmləri arasynda olur.

Mə'də şirəsi turşuluq dərəçəsinin artması (*hyperaciditas*) mə'dədə turş qatar xəstəligində, mə'dədə girdə jarada, sekretor nevrozda və bir də *gastrosucrrhoea* dejiən bir halda myşahədə edilir. Bu sonuçu mə'də şirəsinin həddən artıq ifraz edilməsindən ibarətdir. Mə'də şirəsi turşuluğunun azlıqın (*hypocaciditas*) aqır anemi-

jasy olan xəstələrdə, xronik mə'də qatarında və uzun myddət davam edən xəstəlik cəkiş zəifləmiş insanlarda gerynyr.

Duz turşusunun joqluçu (*achlorhydia*) juqarədə gəstərilmiş xəstəliklərin şiddətləndigi ittifaqlarda və mə'dədə *carcinoma* bulunduğu hallarda təsadyf edilir.

2) **Sərvəst duz turşusunun miqdarça tə'jini.** Duz turşusu mə'də məhtəviyatında iki halda: sərvəst turşu və baqlı turşu hallarında bulunur. Baqlı turşu zylal maddələrilə zəif kimjevi birləşmə şəklində olur. Sərvəst duz turşusunun miqdarın tə'jin etmək yçyn myəjjən miqdarda (5—10 sm^3) mə'də şirəsini ejni surətlə natrium-hidroqsidin desinormal məhlulu vasitəsilə titre edirlər. Burada indiqator sifətilə dimetilamidoazobenzol-un 1/2%-li spirt məhlulu işlanilir. Reaqsiyanın axır məjein sarı rəngə cevrilməsindən bilinir. Reaqsiyanın nətiçəsini qırmızy Qonqo kağız vasitəsilə də bilmək olur; kağızın rəngi dəjişməməlidir. Sərvəst duz turşusunun miqdarı da mə'də məhtəviyatın ymumi turşuluğunun miqdarı kimi tə'jin edilir. Sərvəst duz turşusunun miqdarı normal olaraq 30—40 rəqəmilə ifadə olunur.

3) **Baqlı duz turşusunun miqdarça tə'jini.** Baqlı duz turşusu da natrium-hidroqsidin desinormal məhlulu ilə titre etmək vasitəsilə tə'jin edilir, ançaq burada indiqator sifətilə alizarinsulfasidin 1%-li sulu məhlulunu işlətmək lazımdır. Reaqsiyanın nətiçəsi sarı rəngdə məje olan mə'də məhtəviyatın ənəfəs rəngə kecməsə bilinir. Baqlı duz turşusundan başqa bytyn turş reaqsiyan vərən maddələr nejrallaşdırılmayınça alizarin turş reaqsiyan verir.

Alizarin ilə titre edib hasil olan turşuluğu ymumi turşuluqdan cəyfqədan sonra baqlı duz turşusunun miqdarı əldə edilir.

Dutəlm ki, mə'də məhtəviyatın ymumi turşuluğunu tə'jin etdikdə 60 ədədi alınmışdır; alizarin ilavə etməklə titre edildikdə isə 40 hasil edilmişdir. O halda baqlı duz turşusunun miqdarı 60—40=20 olur.

5. Fermentlərin tə'jini.

Pepsin və ximozin fermentinin mə'də məhtəviyatında tə'jini, bunların zylal maddələrinə xysusi bir tə'sir gəstərmələrinə əsaslanmışdır. Mə'də məhtəviyatında sərvəst

duz turşusu mevcud olduqu ittifaqlarda bu fermentləri orada aqartmaqa lyzum joqdur, cunki bu kivi ittifaqlarda onlar mə'də məhtəviyatında mevcud olurlar. Mə'də məhtəviyatında duz turşusu bulunmadıqı ittifaqlarda pepsinin burada mevcud olub-olmadıqı müəjjən edilməlidir. Pepsinin mevcud olub-olmadıqı təjini etmək ucun işlənilən usul bundan ibarətdir: filtirdən kecirilmiş mə'də məhtəviyatı duz turşusu vasitəsilə normal turşuluqqa qədər turşulandırılır; sonra bunun icinə qajnatmaq vasitəsilə pıxtalanmış bir parca zylal maddəsi qojurlar və $t^{\circ}-37$ dərəcə olan termostatda bir saat ərzində saqlanıbır. Mə'də məhtəviyatının icində pepsin bulunursa, o zaman zylal maddəsi burada həzm olunar. Ximozin fermentinin təjini onun neytral məhlulda sydyn qazejini pıxtalandırmaq qabilijətinə malik olduquna əsaslanmışdır. Ximozin fermentinin varlığı vələ təjini edilir: 5 sm^3 sydyn ystynə, qabaqçadan neytrallaşdırılmış mə'də şirəsindən 3—4 damçy təkyv $t^{\circ}-37$ dərəcə olan termostatın icinə qojurlar. Mə'də şirəsinin icində ximozin fermenti mevcud olursa, onda 10 dəqiqədən sonra syd pıxtalaşır.

Mə'də şirəsinin icində qan və əd bulunduqu yvhalənərsə onda qanəy təjini ucyn *Weber-Van-Deen* reaqsiyası, ədyn və ja əd pıqmentlərinin təjini ucyn də *Gmelin* və *Rosin* reaqsiyası təcribə edilməlidir.

6. Mə'də şirəsinin miqrosqopik myəjənəsi.

Mə'də məhtəviyatının miqrosqopik tədqiqi bəyik bir əhəmiyyətə malik dejlisə də, bə'zən qijmətli nəticələr verir. Mə'də şirəsinə miqrosqopla tədqiq etmək ucyn mə'dədən cəqarılмыш şirədən əşja şirəsinin ystynə bir damçy təkyv ertücy şişə ilə ertırlər. Buna qabaqça az bəyjdən və sonra da coq bəyjdən obyektiv ilə miqrosqop altında baxırlar. Bə'zən ertücy şişənin altında bir damçy *Lugol* məhlulu buraqmaq lazıy gəlir. Bə'zi hallarda və başlıca olaraq iətidai miqroorqanizmləri və xysusən sarsini arajəy bulmaq istədikdə myxtəlif anilin bojalary ilə bojanmış quru preparatlar hazırlamaq lazıy gəlir.

Mə'də şirəsindən hazırlanmış təzə preparata miqrosqopla baxdıqda bunlar gərmək olur:

1) **aqızdan və burun-udlaq boşluqundan ajrılmış jastı epiteli, mə'dədən ajrılmış silindrvary epiteli.** (Çədvəl №10, şəkil №1-ə baq).

2) **Myxtəlif şəkil və bəykylykdə olan nasat hücejrələri.** Bunlar, əzlərinə maxsus xaraqter quruluşları ilə asanlıqla bilinirlər. (Çədvəl №10, şəkil №1 d-ə baq).

3) **Myxtəlif şəkilli və myxtəlif bəykylykdə bir coq qatlı kырələr şəklində olan qraxmal danəçikləri.** Bunlar joda qarşy müəjjən bir reaqsiya əmələ gətirirlər (lijyol məhlulunun iləv edilməsindən məvi boja əmələ gəlir); çədvəl №10; şəkil №1 e baq. Mə'də şirəsində qraxmal danəçiklərinin kylli miqdarda bulunması mə'də şirəsinin həddindən artıq ifraz olunması (hypersecretio) və turşuluqun artması (hyperaciditas) gəstəre bilir.

4) **Əzələ lifləri** miqrosqopda, onlara məxsus eninə cizgilərlə bilinir. Bə'zən bu cizgilər zəif gerynyrlər. (Çədvəl №10, şəkil №1 a baq).

5) **Qırmızı qan kырəçikləri** mə'də məhtəviyatına mə'dədə qarşınoma (qatı qəhvə rəngi), girdə jara (təzə qan rəngi) və həmçinin mə'dənin selik pərdəsində eroziya bulunduqu zaman qarışa bilərlər. Bu kырəçiklər miqrosqop altında dəjışməmiş qan kырəçikləri və ja rəngsiz və nyvəsiz halqalar şəklində gerynyrlər.

6) **Qanəy aq kырəçikləri** mə'də məhtəviyatında cız'i miqdarda təsadyf edir, bunlar bə'zən öz protoplazmaları ilə itirib miqrosqop altında jalybız bir tək nyvədən ibarət olaraq gerynyrlər. (Çədvəl №10, şəkil №1 k baq). Bə'zi xəstəliklərdə, mə'dənin divarında abscess bulunub irin-cirk mə'dəyə təklydygy zaman mə'də məhtəviyatında irin-cirk kырəçiklərinin miqdarı coqlu olur.

7) **Nəsat parazitləri** (miqroorqanizmlər). Qısqardır gəvələçiklərdən mə'dədə *saccharomyces cerevisiae* buluna bilir, bunlar tynd sarı rəngdə olub, qanəy aq kырəçiklərinə bənzəjirlər və əzləri də qyvətli bir surətdə ziya şyalary ilə sındırma qabilijətinə malik olurlar. Bunlar normal mə'də məhtəviyatında da bulunurlar, mə'dədə qatı bulunduqu zaman isə bunların miqdarı artıy olur. Mə'də məhtəviyatında yzym salqıyna bənzər qısqardır gəvələçikləri də coq buluna bilir (Çədvəl №10, şəkil №1 m. baq). Mə'də məhtəviyatında *sarcinae ventriculi* bulunması ayırca əhəmiyyəti vardır. Bunlar miqrosqop altında sarıymış jyk tajlary şəklində gerynyrlər. (Çədvəl №10, şəkil №1 l baq). Myxtəlif mə'də xəstəliklərində *Sarcinae ventriculi* mə'də məhtəviyatında və xysusən mə'də genişlənməsində, mə'də atoniyasında təsadyf edilir.

V FƏSİL

12 BARMAQ BAQYRSAQ (DUODENUM) ŞİRƏSİ.

1. Ümumi mə'lumat.

Əd jolları, on iki barmaq baqyrşaq və mə'də altı vəzisinin xəstəliklərini təşxis etmək işlərində *duodenum* şirəsi və ədyn tədqiq edilməsi coq bəyık bir rol oınajır. *Duodenum* şirəsinin tədqiqi nətiçəsində əldə edilən mə'lumatlar nisbi bir əhəmiyyətə malik isə də jərə səjir qı nik simptomlar ilə birlikdə diaqnoz ucyn bir istinaı neqtəsi təşkil edir; əzy əzlyklərində isə onlar coq nadir ittifaqlarda diaqnoz ucyn bir əsas təşkil edə bilir.

2. *Duodenum* şirəsinin alınma texniqası və onun myajənəsi.

Duodenum şirəsi 1 metr uzunluğunda olan qalın divarlı elastiki rezin bir zond vasitəsilə 12 barmaq baqyrşaqdan səqarılır. Bu rezin zondun ucunda metal və ja şişədən qajrılmış bir oliva vardır, olivanın ucunda bir deşik, janlarında da 4—5 deşik vardır. Zondun yzarında 3 işarət edilir; bunlardan birinçisi olivadan 45 santimetrlik bir məsafədə, ikinçisi 70 santimetr və ucuncusy də 80 santimetr olivadan uzaq qojulmuşdur. Zondu səhər qaqarına orqanizmə daxil edirlər. Bunun ucyn zondu qavaqçadan su ilə ısladın xəstənin udlaqına jeridirlər. Bə'zən xəstə bir necə dəf'ə udqunmaqla zondu aşaqıja doqru jeridə bilir, bə'zən isə oliva xəstənin udlaqına qojulduqdan sonra xəstəyə bir necə qurtum su icirmək lazım gəlir ki, bununla da zond tədriclə sıyryşv mə'dəyə gedir. oturmuş halda bulunan xəstələrin orqanizminə zondu birinçil işarətə qədər jeridirlər. Sonra xəstə saq jany ystə uzanmalıdır; xəstənin baş və qevdəsinin juqarı qısmı mymkyn qədər aşaqı olmalıdır (başın altına jastı bir valış qojulmalıdır və ən jaxışs valış hec qojmamalı.) Bə'zən hevsələ qısmının altına bir jasdıq qojurlar ki, gev-

dənin orta qısmı juqarı qalqmış olsun. Bundan sonra xəstəni öz halına buraqaraq əqzından ucu səqmış rezin zondu dişəri arasındə səqmamaq təşqılir, olivanın daha da aşaqı getməsi ucyn xəstəyə arə-sıra bir necə dəf'ə udqunmaq tevsijə edilir. Bu surətlə 5—10 dəqiqədən sonra zond xəstənin vucuduna ikinçil işarətə qədər jeridilmiş olur. Mə'dədə axılıja olursa 5—10 dəqiqədən sonra zond artıq 12 barmaq baqyrşaqın icində olur. Mə'dədə hyperseqresija olduqu təqdirdə isə zond 12 barmaq baqyrşaqı 30—40 dəqiqədən sonra və bə'zən bundan da geç, bir saat ərzində daxil olur. Hər 5—10 dəqiqədən bir zondun xariçi ucuna kecirilmiş 5—10 çramlıq şırınqa (sprits) vasitəsilə majei soraraq, onun xasiyyətindən (turş qələvi, rəngsiz, ədlə qarışsq olduqundan) olivanın harada olduqu təj'in edilir. *Duodenum* şirəsinin birinçil pajlarınlı səqarılmaqdan sonra zondu ucuncı işarətə qədər jeridirlər. Zondu ucuncı işarətə qədər jerdikdən sonra tədqiqatə başlajrlar. Zond ucuncı işarətə qədər jerdilmiş olursa, təxminən *papilla fateri* janında bulunmuş olur. *Duodenum* şirəsi qələvi olub sarı və ja jayı-sarı rəngdə olur. Jarım saat ərzində hər 6—10 dəqiqədən bir səqarılmış şirəni ajrə-ajrə mixərlərə toplajrlar. Bu „A“ ədidyr. Bu ədy hər hansı bir səvəbdən dolajlı tədqiq etmək mymkyn olmajrsə, onda mixərlərin hər birinə bir necə damçə 10%-li formalin məhlulu ilavə etməklə qonservləşdirirlər və bununla şirənin formal elementləri tezliklə həzm olunmaqdan saqlanılr. Adı halda jarım saat ərzində toplanmış „A“ ədynin miqdarı 10—15 sm³ olub, acıq sarı-jayı rəngdə, tamamilə şəffaf və çyzi cəkyntyly olmalıdır. Bu pajın xysusi cəkisi 1008—1016 olur. Adı halda bu əddə təxminən hec bir zaman zylal, lejqositlər, əd jolları epitelisi, baqterijalar bulunmaz. Xolesistit xəstəliyində „A“ ədy öz şəffafılıqını bir az qejv edir, bir az bulanıq olur, bu halda onun icində kylli miqdarda selik, lejqosit, əd jolları epiteli və baqterijalar tapmaq olur. Hepatit və anqioxolitlərdə „A“ ədynin miqdarı azalmış olur. Əzy bulanıq, cəkyntysy coqlu olur. icində kylli miqdarda selik, zylal maddəsi, lejqosit, epitelij və baqterijalar tapmaq olur. „A“ ədynin toplanmasından jarım saat kecdikdən sonra, zond vasitəsilə xəstənin orqanizminə *Magnezium sulf.* 25%₀-li məhlulundan 50 sm³ 37°—42° C (vucud hərərəti qədər) qızdırılmış halda daxil

edirlər. Bu məhlul əd kisəsini yaxşı qəbqləndərdə qə yəyn 5—10 dəqiqədən sonra „B“ ədy, jə'ni əd kisəsi ədy ifraz olunmağa başlajır. „B“ ədynyn sorulması və yzərinə ararylan myşahədələr əd ifraz olunduqu myddət ərzində (adətən 15—20 dəqiqə) davam edilir. 15—20 dəqiqə kecdikdən sonra qara çigərin kicik əd jollarından acıq rəngli bir əd, „C“ ədy ifraz olunmağa başlajır ki, bunu mytləq qəjd etmək lazımdır. „C“ ədyny'də $\frac{1}{2}$ saat ərzində mıxvərlərə toplaırlar. Adı hallarda „B“ ədy tynd sarı, qonur və ja qonur-sarı rəngdə olur. „A“ ədy kibi, bu da tamamilə şəffaf olub çyz'i bir cəkyntysy və bir qədər artıq xysusi cəkisi (1016--1032) olur. Adı hallarda bu ədyn cəkyntysyndə hec bir zaman lejqosit, əd jolları epitelisi və baqterijalar bulunmaz. Xolesistit xəstəliklərində qəbqləndərdə çə məhlulu daxil etdikdən sonra da „B“, ədy cətinliklə hasil olur, onun rəngi bulanıq, cəkyntysy coq, xysusi cəkisi də bir qədər az olur, icində kylli miqdarda səlik bulunub, cəkyntysyndə də miqrosqop altında həmişə lejqosit, əd jolları epitelisi və baqterijalar tapmaq olur. Angioxolit və hepatit xəstəliklərində „B“ ədy xolesistitdə olduqunun ejni olur, jalınyz burada onun rəngi bir az acıq, xysusi cəkisi də norma hyduunda olub coq zaman icərisində zylal maddəsi bulunur.

„C“ ədy adi halda „A“ ədyndən acıq, tamamilə şəffaf, cəkyntysy də çyz'i olur. „A“ və „B“ ədləri kibi icində çyz'i miqdarda səlik və zylal maddəsi, lejqosit və əd jolları epitelisi bulunur; icində baqterija əsla olmaıır. Xolesistit xəstəliklərində „C“ ədynyn rəngi „A“ ədynyn rəngi kibi olur. Bunun icərisində kylli miqdarda səlik, lejqositsit, epitelij və baqterijalar olur. Hepatitlərdə və əsaqə doqru intıřar ədən anqioxolit xəstəliklərində „C“, ədy, adi halda kından acıq rəngdə olur, əzy bulanıq, icində də irin-cirk və səlik cəkykləri, kylli miqdarda cəkynty və zylal maddəsi bulunur. Miqrosqopla myəjanə edildikdə cəkyntysyndə həmişə lejqosit, əd jolları epitelisi və baqterijalar tapmaq olur. Juqarə doqru intıřar ədən „anqioxolit“ xəstəliklərində isə „C“ ədy „A“ və „B“ ədlərindən şəffaf olur, cəkyntysy az olur, icində zylal maddəsinə nadir olaraq təsadyf etildigi halda lejqosit, epitetij və baqterijalar daima bulunur.

VI FƏSİL

SİDİK.

1. Ymumi mə'lumat.

Sidigin tədqiq edilməsinin əhəmiyyəti bir tək bəjrək və sidik ifraz ədən jolların xəstəliklərini doqru təşxis etməkdə dejil, bir coq səjir xəstəliklərin diaqnozunda da bəjyk bir rol oynajır. Bəjrək xəstəlikləri və sidik ifraz ədən aparatın xəstəliklərini dyzgyt təşxis etmək yəyn sidik tədqiqinin xysusi bəjyk bir əhəmiyyəti olduqu yəyn sidiji tədqiq etməyin bytyt ysulları ilə ətraflıca əşna olmaq lazımdır. Qan və bəldəminin tədqiqində əsas rolu miqrosqopija oynadırdıny juqarəda gərdyk. Sidik tədqiqində isə bil'əks əsas rol sidigin kimjəvi tədqiqinə əjiddyr. Bununla bərabər sidigin tədqiqində miqrosqopijadan tamamilə vaz keçmək doqru dejildir; bil'əks sidigi kimjəvi çihətdən tədqiq etdikdən sonra cəkyntysynyn miqrosqop altında tədqiq edilməsi kimjəvi tədqiq əsasında mejdana cəqməş bir coq əjdən olmaıan şyvəli məsələlərin həllinə bəjyk jarıdm edir.

2. Sidigin fiziki və kimjəvi xassələri.

a. Sidigin rəngi. Təzəcə ifraq edilən normal sidigin rəngi bir qədər məşbu sarı rəngdə (saman rəngində) olur. Sidigin bu rəngi məşbuıjjet dəreçəsinin və tərkibindəki normal voja maddələrinin az və ja coq miqdarda olması ilə əlaqədardır. Jalınyz diabet xəstəliyindəki sidikdə məşbuıjjet dəreçəsinin jyksək olmasına baqmajaraq bu sidigin rəngi acıq olur.

Sidigin acıq rəngdə olması diabet xəstəliyindən başqa xronik nefritdə, anemijaly xəstələrdə və səjirlərində olur. Sidigin tynd-sarı və ja dutqun sarı rəngdə olması sidikdə qatı myrəkkəv hissələrin (sidik cəvhərinin) kylli miqdarda olması ilə əlaqədardır; bu çyr sidik qəzdyrməly xəstə

təliklərin əlaməti olmaqla bərabər, saqlam insanlarda da bəjərlərdən su hər hansı bir səvəbdən dolay az ifraz edildigi ittifaqlarda da gərynyr. Sidigin cəhrajı, qərməz və qəhvəji rəngdə olması-sidikdə qanın olduqunu və ja icində hemoqlobinin ərididini göstərir. Sidigin və kəpygynın sarı jaşyldan dutmuş dutqun-sarı rəngə qədər olması sidikdə əd voja maddələrinin—piqmentlərinin bulunması ilə izah edilə bilər. Sidigin mavi rəngə vojanması və uzyndə acıq-avı rəngdə ərlərin əmələ gəlməsi və ja ejni rəngdə qristalcaqların sidigin cəkyntysyndə gərynməsi sidikdə indiqanın (indiqo) kylli miqdarda əmələ gəlməsindən ola bilər. Bunlardan başqa bəzi dərmanlardan sidigin rəngi dəyişə bilər. Antipirin, antifevrin, sulfonal, trional və sairədən sidigin rəngi sarı-qərməz və ja qərməz-şərab rəngində olur. Metilen avıy jedikdə sidigin rəngi avıy olur; piramidondan-sidigin rəngi cəhrajı-qərməz olur.

b. Sidigin şaffaflıqı, acıqlıqı. Normal sidik həmişə şəffaf və acıq olur, jalınyz bir qədər qaldıqdan sonra sidikdə inçə bulut (*nubecula*) halında çyzi bir bulanlylıq əmələ gəlir. Uzun myddət (24 saat) sərin jerdə qalan və coq duru olməjan sidikdə coq zaman qərməzliyi bir cəkynty əmələ gəlir. Bu cəkynty topraq danələri və ja qristal halında olur. Sidigin bu cəkyntysy sidik turşusundan, sidik turşusu duzlarından və əhəng oqsalat qristallarından ibarət olub, bunlar sidik bir az qəzdylydyda tamamilə ərijirlər. Bəzi patoloji hallarda isə əvvəldən bulanly sidik ifraz olunur və ja bir qədər qaldıqdan sonra sidikdə kylli miqdarda cəkynty əmələ gəlir, bunu coq diqqətli bir surətdə miqroskop altında tədqiq etməli.

c. Sidigin qoqusu. Normal sidigin əzynə maxsus bir aramatik iji olur ki, bu ijət suyunun ijinə oqsəjər. Patoloji hallarda sidik torvasında və ja sidik torvasından xaricdə sidik dəyişib xarəb olursa onda iji də dəyişib bir başqa ijə olur, məsələn: amonjaq iji—amonjaq qəşqərməsində, hidrogen-sulfid iji—aqır sistidə (sidik torvasının iltihabında), meyvə iji-sidikdə aseton olduqu hallarda və ja qəzdyrməli xəstəliklərdə olur. Bəzi maddələri jedikdə və ja hava ilə bərabər icəri aldyda da sidik bunlara myvafiq xysusi bir ijəyə edə bilər. Buna gərə sidigin iji, sidik torvasından cəqan kivi təjini edilməlidir.

d. Sidigin bir gynylyk miqdarı. Myəjən bir myddət ərzində cəqarıyan sidigin miqdarı coq bəjyk bir təvədylyata uqraja bilər. Hədoi kamala jətmiş bir adamın bir gyn ərzində ifraz edidigi sidigin miqdarı orta hesab ilə 1500 sm³. (1½ litr) bərabərdir. Bəjərlər adi vəziyyətdə olurlarsa sidigin miqdarı jəjlən qədarın və icilən məjələrin miqdarı ilə əlaqədar olaraq artıb azalar; sidigin azalması bir də insan bərk tələdikdə olur. Patoloji hallarda isə sidigin gyndəlik miqdarı olduqca artıb 5—10 litrə qədər və bəlkə də bundan artıqda varır (diabet xəstəliyində, əsəv sisteminin bəzi xəstəliklərində); bəzi hallarda isə sidik azalub tamamilə səfərlə bərabər ola bilər. Sidik miqdarının patoloji surətdə azalması (oliguria)—vytyn şiddətli qəzdyrməli xəstəliklərdə, şiddətli nefritdə, qan itirdikdən sonra, ishal, xolera, yrək qsuru (*vitium cordis*) və sair xəstəliklərdə gərylyr. Sidigin tamamilə kəsilib ifraz olunmaması (anuriya)—uremiya hallarında, sidik aqarlarınyın təqanmasında və qurşun, çivə, arsenik və oqsalat turşusu ilə zəhərlənən ittifaqlarda gərylyr. Sidigin gyndəlik miqdarıny təjini etmək ycyt bir gyn ərzində ifraz olunmuş sidigin hamıny bəjyk bir şişə qaba toplaıyb həçmini əlcyb silindr vasitəsilə təjini etmək lazımdır. Sidigin gyndəlik miqdarınyın həçmini təjini edib xysusi cəkisini də bildikdən sonra ymumi vəznini hesablamaq asan olur.

e. Sidigin xysusi cəkisi. Sidigin xysusi cəkisi sidikdə ərimiş yzvi və qəjri-yszvi maddələrin kəfijjət və miqdardan, icilmiş sudan və bəjərlərlə ilə sair orqanlar vasitəsilə ifraz edilmiş sudan asyldır. Orqanizmə kylli miqdarda suyun daxil edilməsi sidigin xysusi cəkisini azaldıq kibi, az miqdarda daxil edilməsi də xysusi cəkisini artırır. Sidigin xysusi cəkisinin jyksəlməsi qəzdyrmənin (temperaturanın) jyksək olduqu hallarda, transudat əmələ gəldikdə və şəkər xəstəliyində (*diabetes mellitus* da) olur. Az xysusi cəkili sidik dadsız şəkər xəstəliyində (*diabetes insipidus* da) nevrastenianın bəzi şəkillərində sidigin miqdarınyın artmasına səvəb olan bəzi hallarda və sairədə olur. Orta hesab ilə sidigin xysusi cəkisi 1015—1020-jə mysavi olur.

Sidigin xysusi-cəkisi urometr vasitəsilə təjini edilir. Sidigi silindrvəri bir qaba təkylər, icarisinə quru bir urometr buraqub dərəçəyə qədər sidigə batdyrlyb qəjd edilir (urometr qavın divarlarına toqunmamalıdır). Gynyn

myxtəlif vaqtlarında ifraz edilən sidigin xysusi cəkisi də myxtəlif olur; buna görə də bir gün ərzində orqanizmdən ifraz olunan sidigin bərk maddələri miqdarının haqqında əldə məlumat etmək üçün bir gün ərzində ifraz edilmiş sidigin hamı hissələrində xysusi cəkini təyin etmək lazımdır.

c. Sidigin reaqsiyası. Sidigin reaqsiyası saqlam insan-da orqanizmə daxil edilən qıbdanın qaraqterindən asılıdır. Myxtəlif qıbdalar sərf edən saqlam bir adamın sidigi adətə zəif-turş reaqsiyalı olur. Bəz patoloji hallarda (məsələn, qələvi transudatlar sorulduqda, sidik torbasında qələvi qısqırma əmələ gəlirdikdə və sair bu kimi hallarda) təzə ifraz edilmiş sidigin reaqsiyası qələvi ola biliri qələvi reaqsiyalı sidik orqanizmə kylli miqdarda, nəvət; qıbda daxil edildikdə də müşahədə olunur; buna görə də nəvət rejən hejvanların sidigi adətə qələvi reaqsiyalı olur. Normal bir sidik coq zaman jerdə qalarsa o vaqt baqterijaların təsiri ilə amoniyə qısqırması əmələ gəlir və sidigin turş reaqsiyası dənyv qələvi reaqsiya olur. Sidik reaqsiyası təyin etmək istədikdə mymkyn qədər təzə sidik gətyrilməlidir. Sidigin reaqsiyası av və qırmızı laqmus kaqzları vasitəsilə təyin edilir. Sidik—turş, qələvi, amfoter və nejtral reaqsiyalı ola biliri. Av laqmus kaqzı sidiklə bsləndiqda qırmızı olursa, sidik turş reaqsiyalıdır, qırmızı laqmus kaqzı sidikdən av olursa, sidik qələvi reaqsiyalıdır, amfoter reaqsiyada ejni bir sidik av laqmus kaqzı qırmızı, qırmızı laqmus kaqzı da av edir. Nejtral reaqsiyada isə av və qırmızı laqmus kaqzları öz rənglərini dəyişmir.

Sidigin reaqsiyasında hysula gələn ən çyzi dəyişikliklər hidroqen ionları qonsentrasyası təyin etmək jolu ilə mymkyn olur. pH təyin etmək üçün dəqiq ysullardan biri Mixaelisin indiqator ysuludur. Bu məqsədlə qomparator və dert sra qaralı mixərdən ibarət bir çihaz gətyrylyr. pH 8,4—dən 6,8 qədər təyin etmək üçün I-nci sra, metanitrafenol srasından, istifadə edilir; II-çi sra paranitrafenol srasıdır, bu pH-ın 7,0-dən 5,4 qədəri çyndyr. III-nci sra gamma-dinitrofenol srasıdır, pH 5,4 dən 4,0 qədərdir. IV-nci sra alfa-dinitrofenol srasıdır, bunun pH-ı 4,4 dən 2,8 qədərdir. Sidikdə hidroqen ionları qonsentrasyası təyin etdikdə III və IV sraların praqtik əhəmiyyəti joqdur.

I və II sralara qəldikdə bunların jərdəmə ilə çytn vəriasiyalrı təyin etmək olur.

Texniqa. Indiqator sraların təşkil edən qaralı mixərlər qələblərində (elçysında) 4 mixəv gətyrylyr. Bu mixərlərdən birisinə 3 sm³ destillat su, digər çyynə isə tədqiq ediləcəv olan sidikdən 3-ər sm³ çykylyr. Sidigin rəngi həddən artıq dəyişmiş olduqda, bunu əvvəlcədən 2% natrium xlorid məhlulu ilə durultmaq lazıv gəlir, əgər daima aşaqda gəstəridili kibi qontrol mixərdən istifadə ediləcəv olursa, o zaman bir coq hallarda buna ehtiyac gərylməjir. Su çykylmış mixəv, qomparatorun birinci dal çyynə çojulur. Sidik bulunan bir mixərdə ikinci dal çyynə isə ejni miqdarda, jəni 10 damla 0,3% metanitrafenol, çyynçyynə isə ejni miqdarda, jəni 10 damla 0,1% paranitrafenol məhlulu iləv edilir. Rəngi çyynə çarpaq bir surətdə dəyişən mixəv qomparatorun I-çi ən çyynə çojulur, bunun ikinci ən çyynə isə myvafiq indiqator srasında I-çi və 2-çi çyylərdə bşyq vuraqıldıqda tamamilə ejni rəngi verən mixərlərdən birisi seçilib çojulur. Bir etiketi olan mixəv tədqiq edilən sidikdən daha av rəng, çonşu mixəv isə daha tynd rəng alırsa o zaman tədqiq edilməkdə olan sidigin pH-ı bu indiqator olan mixərlərin indeqləri arasında bulunur. Çonşu mixərlərdə hidroqen ionları qonsentrasyası indeqs fərqi 0,2 jə mysavi olduquna görə, pH-ın 0,1-ə qədər olan kicik bir miqdarı vələ təyin etmək mymkyndyr. 7-jə qədər olan pH, reaqsiyanın turş olduqunu gəstərir, pH-ı tam 7 olan bir məhlul nejtral sayılır, pH 7 dən artıq olursa reaqsiya qələvidir.

3. Sidigin kimjəvi myajənəsi.

Sidigin kimjəvi myajənəsinə iqdəm etmədən qabaq sidigi syzgəç kaqzından kecirib syzmək lazıv gəlir; sidigi syzdykdə bəzən çyynə sidikdə baqterijaların bulunmasından sidik bulanmış olduq hallarda təmiz bir filtrat almaq mymkyn olmajr, bu kimi hallarda filtrə bir qədər (və çyynə çyynə) infuzor topraq iləv etmək fəjdəli olur.

a. Zylalın təjini. Zylal maddəsi sidikdə bir coq xəstəliklərdə əmələ gələ biliri, lakin sidikdə əmələ gələn zylal maddəsi təxminən həmişə serum albumin ilə serum qlabulinin məxlutundan ibarət olur. Zylal maddəsinin

miqdarı sidikdə coq zaman 0,5%-dən az olursa da bə'zən bu miqdar 5—8%-ə qədər yetişə bilir. Zylal maddəsini tə'jin etmək ucyn sidik syzyly tamamilə şəffaf və təmiz olmalıdır. Zylal maddəsini sidikdə kəşf etmək ucyn bir coq ysullar təklif edilmişdir ki, onların ən əhəmiyyətli bunlardır:

Qajnatma ysulu Turş reaksiyalı sidikdən 3—5 sm^3 , gətyryv bir mixvərdə qajnadırlar (qələvi sidigi qabaqca sirkə turşusu vasitəsilə turş etmək lazımdır) və cəkynty əmələ gəlirsə bu ja zylal maddəsinin və ja da qalium-fosfatın cəkməsindən iləri gəlir. Mixvərə bir necə damçy azot-turşusu və ja da sirkə turşusu ilavə edib, jəniddən qajnadırlar; cəkynty əriməz və ja turşunun ilavə edilməsindən sonra əmələ gəlersə, sidikdə zylal maddənin bulundugunu gəstərir. Təcribəsi az olan adamlar bir tək qajnatma ilə iktifa etməyib sajir ysullar da işlətməlidir.

Heller ysulu. Bir mixvərə 3—5 sm^3 azot turşusu təklyv mixvəri janı ystə əjərək tədqiq olunaçaq sidikdən mixvərin divarilə, coq ysullu bir surətdə bir qədər təkylr. Sidigi mixvərə elə təkmalı ki, sidik turşuja qarışmasın. Sidikdə zylal maddəsi varsa onda hər iki majein bir-birinə toqunduqu hydudda aq bir halqa əmələ gəlir. Sidikdə zylali maddənin miqdarı çyz'i olursa halqa 2—3 dəqiqədən sonra əmələ gəlir. Bu sənəmə coq əmnijətli olub ejni zamanda da coq həssas bir sənəmədə, bunun vasitəsilə zylal maddəsi coq çyz'i miqdarda və hətta 0,002% miqdarında belə olursa jənə də kəşf edilir. Bunu da unutmamalı ki, icində sidik turşularının duzları bulunan sidik dəxi aqırtıl halqa əmələ gətirir, fəqət bu halqa iki majein bir-birinə toqunduqu jerdə dejil, ondən juqarıda əmələ gəlir və qajnatmadan haman qajib olur. Belə bir keffijətdən qacmaq ucyn sidigin ystynə qabaqçadan 1—2 həcm miqdarında su ilavə edilir.

Sulfosalisil turşusu sənəməsi. 3—5 sm^3 sidigin ystynə sulfosalisil turşusunun 20%-li sulu məhlulundan 5—7 damçy və ja həmin turşunun qristallarından bir necə dənəsini ilavə edirlər. Sidikdə zylal maddəsi varsa aq rəngdə bir bulanılıq və ja cəkynty əmələ gəlir. Bu sənəmə jərtdə reaksiya əmələ gələn mixvəri, icində təmiz syzylmış sidik bulunan sajir mixvərlə həmişə müqajəsə etməli. cynky bulanılıq çyz'i surətdə əmələ gələn hallarda

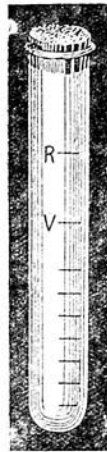
jaxşy gərynməyə də bilər. Albuzmoz və peptonlar da bu reaksiyanı əmələ gətirirlər, lakin albuoz və peptonların varlığından əmələ gələn bulanılıq, qajnadıqda, tamamilə qajib olur. Reaksiyanın həssaslığı—zylal maddəsinin 0,015% qədərdir.

Zylali maddənin miqdarı tə'jini. Esbax albumometri dejilən dərəcələrə bəlynmüş qalın divarlı bir mixvərə turşy və ja çyz'i surətdə turşulanmış və 2—3 dəfə syzylmış şəffaf və təmiz sidikdən mixvərin U cizgisinə cəqncəja qədər təkylr; R cizgisinə qədər Esbax reaktivini (1 qr piqirin turşusu, 2 qr limon turşusu və 100 sm^3 su) ilavə edilir (şəkil № 12) Mixvərin aqzınə qaucuq tyaqç ilə tyaqadıqdan sonra mixvəri 10—15 dəfə cəvirərək icindəkini ysulluça qarışdırırlar, qarışdırıldıqda mixvərdə kəpyk əmələ gəlməməlidir; ondən sonra bu mixvəri otaq hərəreti dərəcəsinə 24 saat ərzində saqlayırlar. Bir gyndən sonra dərəcəli mixvərdə əmələ gəlmiş cəkyntynun hyndyrylyk dərəcəsinə sajırlar. Bu dərəcənin müqabilində bulunan rəqəm zylal maddəsinin sidikdə bulundugunu %-lə gəstərir. Zylal maddəsi 6%-dən artıq olan sidigi qabaqçadan destilat suju ilə qarışdırılmalı.

v. Albuzmozun tə'jini. Albuzmozlar, normal və patoloji toqumaların syrətli pozulub daqylmaların mütləq xəstəliklərdə sidikdə əmələ gəlir. Sidigə toxum majei qarışdıqda sidikdə albuozların izlərini kəşf etmək olar, bunun da səvəbi odur ki, toxum majeinin əzyndə albuozlar bulunur. Sidikdə albuozların varlığını kəşf etmək ucyn bu təcribələri jərmaq olar:

1) Sidigin ystynə bir necə damçy sulfosalisil turşusu ilavə edilərsə, albuoz bulundugunu tədqirdə bir bulanılıq əmələ gəlir: bu bulanılıq qızdırıldıqda tamamilə qajib olub, sojudulduqda isə jəniddən zahir olur.

2) Bir necə sm^3 sidigi sirkə turşusu vasitəsilə turşulayırlar; bu sidigin həcmi qədəri ystynə jəmək duzunun məşbu məhlulunu ilavə edirlər, bunu qajnatdıqdan sonra isti majei syzyrlər. Sidigi qajnatdıqda zylal maddəsi rəxtələşyv filtrdə qalır, albuozlar isə filtrdən keçir və filtratı sojudduqda bulanılıq halında dibə cə-

Şəkil 12.
Esbax albumometri

kyr, bu vulanyqlыq qызlyrylma natiçesinde qajiv olur. Tаçrivatаn mаnfi natiçа hasil olduqu tаqdirdа sirkа turşusunun miqdarynъ dаjişdirirеk tаçrivatаni jenә dә tаkrar etmәli.

c. Qanъn tә'jini. Sidikdә qыrmыzь kyraçyklәri pozulmamыş qan ola bildigi kiәi (hematurija), әrinmiş qыrmыzь qan kyraçyklәrindән (eritrotsitlәrdән) сыqыv qalyп qәlәvilәşmiş voja maddәsi olan hemoqlobin vә methemoqlobin dәxi bulunur (homoqlobinurija).

Sidikdә qan, sidik—tәnasyл арагатынъn muхtәlif qыsmlarыndan: vеjрәklәrdән, vеjрәk lәjәninдән, sidik аqарларындан, sidik tovasындан vә sidik qanalyндan әmәlә gәlә bilir. Sidikdә qanъn аqдыqь jeri bilmәk diaqnoz ucyn соq әhәmijјәtlidir. Hemoqlobinurijaja gәldikdә vә, әsas е'tivarilә аmilnitrit, arsenik, qarvоl turşusu, hidroqen-sulfid ilә baqterija zәhәrlәri vә başqa bu kiәi zәhәrlәrlә zәhәrlәnәn ittfaqlarda аqыr joluqucu хәstәliklәrdә (sqarlatin, siflis, cicәk), аqыr jаnqьlardan vүүdә rәrk sojuduqdan sonra olur; saqlam adamlarda da соq pјjada gеdәrdән sonra әmәlә gәlә bilәr. Qanъ sidikdә kimjәvi, miqrosqopik vә spеqtrosqopik ysullar vasitәsilә аşkara сыqarmaq olar.

Qanъ göstәrән kimjәvi reaqsijalar.

Heller sьnamasь. $\frac{1}{2}$ miхvәр sidigin ystynә bir necә damçь natrium hidroqsid vә ja qalium hidroqsid ilavә ediv qajnadьrlar. Burada fosfatlar divә cөkyrlәr, sidikdә qan mevçud olursa, divә cөkән fosfatlar qan pјqmentini ezlәrinә çәlv ediv qыrmыzь rәngә vojanьrlar. Qanda fosfatlarъn miqdary çыз'i olduqda cөkynty әmәlә gәlmәjir, bu halda tәdqiq olunan sidigin ystynә ejni hәçmdә nоrmal sidik ilavә edirlәr.

Veber sьnamasь. $\frac{1}{3}$ miхvәр sidigin ystynә 10—15 damçь vuzlu sirkә turşusu ilavә etdikdән sonra jахşьsa с l-qalajьrlar, bunun da ystynә bir necә qub santimetr (hәçmin $\frac{1}{3}$ qәdәр) eter tәkyv, miхvәrin аqзынъ tьqadyqdan sonra miхvәri bir necә dafә cөvirilr. Bundan sonra eteri tәjiz bir miхvәrә tәkyv, onun da ystynә 5—10 damçь qvajaqol qәtrәnъnъn (*resina quajaci*) alqoqol mәhlulundan vә 20 damçь da ozonlaşmьş skipidar tәkyrlәr. Sidikdә qan varsa mavi bir rәng әmәlә gәlir. Bә'zән mavi rәng әmәlә gәlmәk ucyn bir necә dәqiqә gөzlәmәk lazьm gәlir.

Qvajaqol tinqturu vasitәsilә sьnama. 3 qub. santim turşulanmьş sidik getyryv qajnadьrlar. Sonra bunu, icinә mysavi hәçmdә qvajaqol tinqturu vә kәhnә skpidar tәkylmьş vaşqa bir miхvәrә ysulluça tәkyrlәr (mәxlu ma-vi rәngdә olmamalydьr). Sidikdә qan varsa qavaqça mavi-jaşьl bir halqa әmәlә gәliv, getdikçә halqa асыq-mavi vә ахьrda da tynd-mavi bir rәng алыр.

d. Әd turşularыnъn tә'jini. Normal bir sidikdә әd turşularыnъn bulunması mәsәlәsi halә dә myvanәsәli bir mәsәlә olaraq qalmьşdьr; patalozi hallarda isә әd turşularь sarьlyq хәstәligindә tәsadyf edilir. Әd turşularь sarьlyqda da hәmişә olmajьr.

Әd turşularыnъn kәşf etmәk ucyn kimjәvi reaqsijalar.

Kykyrt vasitәsilә sьnama. Şәffaf vә hamar divarly bir qәdәhә 30—50 sm^3 syzylmьş sidik tәkdykdән sonra vьsa-qьn uçunda bir-iki cimdik kykyrt tozu getyryv, sidigin yzәrinә соq ysullu buraqьrlar. Sidigin icinә әd turşularь bulunmuş olursa, kykyrt tozu qәdәhin divinә cөkәr. Kykyrtlә jарьlan bu sьnama bir о qәdәр dә е'tivarly dejildir.

Sidikdән әd turşularыnъn Bang metodu yzrә аjьрмаq ysulu.

20—50 sm^3 sidigin ystynә 2—3 damçь qan serumu ilavә edirlәr, bunu maqnezium-sulfat ilә mәşәu etdikdән sonra 1—2 damçь duz turşusu ilә turşuladyrlar vә qaj-najanadәk odda qыздыryrlar. Sonra bunu syzyrlәr vә icә-risindә әd turşularь bulunan syzylmьş cөkynty 10—15 sm^3 spirt ilә bir jerdә qajnadьrlar, bunu qajnadан zaman *in substantia*, barium 3 hidroqsid vasitәsilә rәngsizlәşdirirlәr. Qurudulmuş filtratь әd turşularына sьnajьrlar.

Udranskinin ilavәlәrilә varavar Petteqofer sьnamasь. Banq metodu ilә hasil edilmiş quru filtratьn sulu vә ja spirtli mәhlulundan 1 sm^3 алыр ystynә furfuroлun 0,1%-li mәhlulundan bir damçь ilavә edirlәr; bunlar bir-birinә qarьşьdyqdan, ystynә 1 sm^3 mәşәu kykyrt turşusu (H_2SO_4) ilavә edirlәr. Hasil olan mәxluu sojudurlar. Çыз'i miqdarda әd turşularь mevçud olduqu tәqdirdә, bir qәdәр qaldьqdan sonra burada alvalь qыrmыzьsь rәngindә bir voja

əmələ gəlir. Bojanmış məhlul spektroskopda iki zolaq əmələ gətirir; bunlardan biri *D* ilə *E* arasında. o biri də *F*-in qabağında olur (zylal mədələri dəxi, ettenqo. er reaqsiyası əmələ gətirir, lakin burada spektroskopik tədqiqatda zolaqlar olmajır).

e. **Əd piqmentlərinin təjini.** Əd piqmentləri sidikdə sarıyaq xəstəliyinin myxtəlif nev'lərində təsadyf edilir. Belə sidigin rəngi də qeiri təvii dütqun sarı rəngdən dutmuş təxminən jaşıl rəngə qədər olur. Belə sidigin kəpygy də sarı rəngdə olur.

Əd piqmentlərini aşkar edən kimjəvi reaqsiyalar:

Əlmelin sənəməsi (*Rosenbach* iləvəsilə).

Əjni bir filtdən sidigi bir necə dəfə syzyrlər, sonra filtri hamarlayıb icərisində azotlu turşu olan azot turşusundan şişə cubuq ilə bir damçy bu filtrin yzərinə qojurlar. Bu damçyryn ətrafında dairəvi, rəngli halqalar əmələ gəlir; bu halqaların icində jaşıl və mavi halqanın mevcud olması məsələni mysbət həll etmiş olur.

Rosin sənəməsi. 3—5 sm³ sidik getyryv, bunun yzərinə iodun 1% li spirtli məhlulundan ysulluça jəyrlər. Hər iki məjein bir-birinə toqunduqu hydudda dərhal və ja 1 dəqiqədən sonra jaşıl rəngdə bir halqa əmələ gəlir və xejli vaqt davam edir.

Huppert sənəməsi. Tynd-qəyməz rəngdə olan və ja indiqandan zəngin olan və həmcinin icərisində qan bulunan sidik yzəri də Huppert sənəməsəny jərmaq asan olur; Huppert sənəməsi əd piqmentlərinin əhəng birləşmələri halynda sidikdən ajrılması yzərinə əsaslanmışdır. Bir miqdar sidigin ystynə bir qədər qalisium xlorid və bir necə damçy natrium-qarbonat (soda) iləvə edirlər; əmələ gələn cəknyntny syzğəcdən kecirib su ilə juyurlar, sonra bunu bir miqbərdə duz turşusunun 5%-li alqohollu məhlulunun 5 sm³ ilə qarışdırıb qajnadrlar. Əd piqmentləri mevcud olduqu təqdirdə, məje jaşıl və ja mavi-jaşıl rəngə vojanır.

i. **Urovilinin təjini.** Təzə ifraz edilmiş normal sidikdə adətə urovilin bulunmajv, jalyəny urovilinoqen olur. Bə'zi xəstəliklərdə isə təzə ifraz edilmiş sidikdə urovilin tapmaq olur; urovilinin miqdarı sidikdə qara çijər xəstəliklərində qəyməz qan kyərəçiklərinin daqyləv pozulması ilə əlaqədar olan qan aqmalarynda, isitmədə, yrək xəstəliklərində və qırşun sənçylarynda artır.

Urovilinin təjini haməsəndən asan spektroskop vasitəsilə olur.

Filtren kecirir. iş sidigin ystynə bir necə damçy ykyrt turşu iləvə edirlər, icində sidik olan qavv spektroskopun jaryəq qabağında dutub spektroskopu da ыşыq doqru cevirirlər. Urovilin spektroskopda speqtrin mavi və jaşıl qəşmələr arasında bir zolaq əmələ gətirir (jaşıl və mavi rənglərin hydudunda).

Sidikdə əd piqmentləri mevcud olduqundan dolajy sidik coq piqmentləmiş olursa spektroskopik tədqiqat coq cətin və bə'zan də hec mymkyn olmajır, belə ittifaqlarda 10 sm³ sidigin ystynə 5 sm³ bu reaktivdən iləvə edilir: 5 qr HgO, 20 sm³ H₂SO₄ və 100 sm³ H₂O Bu məxlutu filtdən keciridkdən sonra spektroskopda tədqiq edirlər.

Şlezinqer sənəməsi. 10 sm³ sidigin ystynə bir bu qədər də sinqasetatın 10%-li alqohol məhlulundan iləvə edib filtdən kecirirlər. (bu məhlul işlətmədən əvvəl jaxşyca calxalanmalıdyr). Filtratda jaşıl fluoressensija əmələ gəlir, bir qədər ыşыqda dutub ystynə bir necə damçy *trac iod* iləvə etdikdən sonra fluoressensija daha ajdənlaşır.

Nenskinin sənəməsi Bu sənəməny urovilin az miqdarda olduqu ittifaqlarda təcribə etmək myvafiqdyr. Sidigi duz turşusu ilə jyngylə turşlaşdırırlar, bunun ystynə həçminin 1/8-i qədər amil alqoqolu tekyv miqbərin əqzəny təqədyqdan sonra onu dəfələrlə cevirirlər. Alqoqolun cəkvy durulmasına imkan verdikdən sonra, bunun ystynə bir necə damçy amonjəqen alqohol məhlulundan və sinq-xloridin 1%-li spirt məhlulundan tekyrlər. Burada amil alqoqolu gəzəl bir jaşıl fluoressensija əmələ gətirir.

Boqomolov reaqsiyası. 5 sm³ sidigin ystynə 1/2 sm³ 5%-li mis quporosu (CuSO₄) iləvə edirlər; sonra bunun da yzərinə 1 sm³ xloroform tekyrlər. Sidikdə urovilin mevcud olursa, o vaqt miqbərin dibinə jatan xloroform cəhrəy rəngə vojanır.

k. **Urovilinoqenin təjini.** Urovilinoqen çy'z'i miqdarda hər bir sidikdə təsadyf edilir. Bə'zi patolazi hallarda urovilinoqenin miqdarı sidikdə artmış olur. Urovilinoqen sidikdə Erlix aldehid sənəməsi vasitəsilə təjini edilir. Bir necə sm³ sidigin ystynə 20%-li duz turşusu məhlulunda ərimiş dimetil—paramidobenzaldehidin 2% li məhlulundan bir necə damçy tekyrlər. Urovilinoqenin miqdarı sidikdə

coq isə onda mişvərdə qərməz bir rəng əmələ gəlir; bu rəng sidığı, əzyrdən bir necə dəfə artıq su ilə qarışdırıldıqda belə jənə də əjdən bir surətdə gərynyr. Urobilinoqenin miqdary sidikdə az olduqu vaqt bu qərməz rəng mişvəri bir qədər qəzdirəyqdan sonra əmələ gəlir. Urobilinoqenin Şlezinqer reaqsiyası vasitəsilə də aşkar etmək olur. Sidigin ystynə bir necə damçy Lyqol məhlulu iləvə etməklə urobilinoqeni urobilinə çevirib onu bir urobilin halında təj'in edirlər.

I. İndiqanən təj'ini. İndiqan və ja indoqsilkykyrt turşusu az bir miqdarda hər bir normal sidikdə bulunur. İndoqsilin miqdary orqanizmə daxil edilən qədanən nevlərindən asılıdyr, məsələn, ətli xərəklər jejiləndə sidikdə indiqsilinin miqdary artır. Bunun miqdary, vaqərsaq-larda zylal maddəsinin çyrymə proseslərinin artması ilə əlaqədar olan vəzi xəstəliklərdə və vəzi mədə vaqərsaq və qəzdyrməli xəstəliklərdə (sqarlatin, qəzəl jel, cicəkdə) artır. Sidikdə indiqanə kəşf etmək ucyn təbiiq olunan reaqsiyalar, indiqanə turşular təsirilə kykyrt turşusuna əjəryb bu kykyrt turşusunu da myxtəlif oqsidləşdirənələr vasitəsilə oqsidləşdirib indiqoja çevirmək yzərində əsaslanmaşdyr. İndiqanə sidikdə təj'in etmək ucyn işlənilən reaqsiyalar bunlardur:

Übermajer sənaması. Tədqiq olunaçaq sidikdən 5—6 sm³ gətyryv ejni miqdarda da reaktiv ilə qarışdyryrlar (reaktiv budur: 100,0 *Ac. mur. conc.*, 0,2 *ferri sesquichlor.*); bunun ystynə 1 sm³ xloroform iləvə edirlər. Məxlutu calqaladyqdan sonra xloroformun cəkmasinə imkan verirlər. Sidikdə indiqan olduqu təqdirdə xloroform bənəfşəji, mavi və cəhrəji rəngə vojanır. Bu cəhrəji voja iodun varlyqy ilə əlaqədar olmuş olsa idi, onda 1%-li Natr-hiposulfurosundan 1 sm³ iləvə etməklə bu voja qajib olardı.

Iaffe sənaması. 5 sm³ sidigin ystynə 5 sm³ də tynd duz turşusu təkrylər, bunların da ystynə 2—3 sm³ xloroform və 2—3 damçy dəxi 2%-li qalium permanqanat iləvə edirlər (*sol. kali hipermanganici*), mişvərin əqzylə təqədyqdan sonra, 10—15 dəfə çevirərək, icindəkini qarışdyryrlar. Sidikdə indiqan mevcud olduqu təqdirdə xloroform mavi rəngə vojanır.

m. Sulu qarbonların təj'ini.

1) **Yzym şəkəri—qlyqoza.** Yzym şəkərinin əsərləri adi sidikdə də buluna bilib miqdary, ən coqu 0,02% qə-

dər ola bilir. Tərkibində şəkər bulunan qədalary bol-bol jeməkdən və killy miqdarda şirin spirtli icgilər (şirin şərablar, şampan şərabı) icməkdən də sidikdə myvəqəti olaraq şəkər zahir olur. Bu keifijətə fiziolozi və ja ali-mə tar qlyqozuriya dejilir. Patolozi hallarda *diabetes mellitus* xəstəliyində — sidikdə yzym şəkəri coq təsədyf edilir. Sidikdə yzym şəkəri bir də vəzi dərman maddələrilə: məsələn elqoloidlər, tirjək, qurare, qoffein, xloroform, teobromin, xloral, amilnitrit, qurşun, qarvon 2-oqsid və qejirilə lə zəhərləndigi ittifaqlarda əmələ gəlir ki, bu hadisəyə toqsik qlyqozuriya əejilir. Sidikdə, yzym şəkəri təj'in etmək istədikdə, tərkibində zylal maddəsi olan sidiqə qajnadıy zylal maddəsindən azad etmək lazımdır.

Trommer sənaması. Tədqiq olunaçaq sidikdən 5 sm³ gətyryv ystynə natrium hidrosidin 10%-li məhlulundan 5 sm³ (*sol. Natr. caust 10%*) təkrylər; sonra bunun ystynə mis quporosunun 5%-li məhlulundan, mişvərdəki məcə jəşyl-mavi və ja bulanəq olana qədər damçy damçy iləvə edirlər; bunların hamıylə mişvərdə calqaləyib qajnama başl nənədən spirt lampəsində qəzdyryrlər. Sidikdə yzym şəkəri mevcud olduqu təqdirdə mişvərdə sarı ə qərməzlymtyl bir voja əmələ qəlir. Bu sənəmə qələvi mis məhlulunu yzym şəkəri və itəsilə irçə etdirib, mis 1-oqsidə və ja mis 2-hidroqsidə çevirmək yzərində əsaslanmaşdyr.

Nilander sənaması. Tədqiq olunaçaq sidikdən 2—4 sm³ gətyryv ystynə ejni miqdarda Nilander reaktivini (*Bismut. subnitric 2,0+Sal. Seignetti 4,0+Sol. Natr. caust 10% -100,0*) təkrylər, mişvəri spirt lampəs yzərində dutub 2—3 dəqiqə ərzində qajnadırlar. Sidikdə yzym şəkəri varsa qara rəngdə bir cəkynty hasil olur.

Fehling sənaması. Qarışqa iki çyr reaktiv hazırlamaq lazımdır:

I reaktiv: 7%-li *cuprum sulfuricum* məhlulu;

II reaktiv: *Sal. Seignetti 173,0+Natr. Caust. 70,0+ Aq destillat 500,0* Mişvərə mısəvi miqdarda (jəni hər birindən 5 damçy) № 1 və № 2 reaktivdən təkryv bunun da ystynə bunların hər ikisindən iki qat artıq miqdarda su təkrylər, bunların bir jerdə qajnanaçaq qəzdyryrlər ki, məhlulun qajnamadan dəjismədigiyə bəlli olsun. Sonra bunun ystynə 5—6 damçy tədqiq olunaçaq sidikdən iləvə edib bir dəha qajnadırlar. Sidikdə yzym şəkəri var-

sa majein tynd-mavi rəngi sarı və ja kərpici-qırmız rəngə cəvrilib mis l-oqsid cəkıntısy mıxvərin dibinə cəkır.

Fenilhidrozın sənması. 5 damçə təmiz fenilhidrozinin ystynə 10 damçə *Ac. acetici glac.* 1 sm^3 *Natr. chlorati* məşbu məhlulu və 3 sm^3 tədqiq olunaçaq sidik ilavə etməlidır. Bu məxlulu qajnajanaçan 2—3 dəqiqə ərzində qızdırıv sojudurlar. Sidikdə yzım şəkəri varsa onda cəkıntyə miqrosqopla vədqəqda, sarı rəngdə olan fenilqlıqozazon qristallarıv gərmək olur.

Qəşqırma sənması. Bu sənma *Einhorn*-un qəşqırma-ja məxsus aparatında tətbiq edilir. *Privora* ilavə olunmuş mıxvərə myəjjən cizgijə qədər sidik təkırlər; bunun ystynə bir noxud vojda təzə qəşqırma məjası ilavə edərək mıxvəri calqalajırlar. Qəşqırma məjası ilə qarışmış sidigi qəşqırma aparatına təkıv isti bir jerdə saqlajırlar. Qəşqırma kejjijəti 18-24 saatdan sonra bitmiş olur (xysusi cəkisi coq olan sidigi su ilə qarışdırıv 1010—1015 xysusi-cəkijə qədər jetirirlər).

Yzym şəkərinin miqdarı ja qəşqırma aparatı vasitəsilə (burada əmələ gələn qazın miqdarı şəkərin miqdarına dız proporsionaldır) və ja daha doqru olmaq ucın, poljarizasja aparatı - saxarimetr vasitəsilə təjın edilir. Poljarizasja aparatında tədqiq olunaçaq sidik qət'ijjən təmiz və şəffaf olmaqla vərəvər zylal maddəsindən də tamamilə azad olmalıdır. Bu prinsip qlıqozun poljarizasja səthini saqa doqru cevirmək qəbiljjetinə məlik olduqu əsas yzərində əsaslanmışdır. Qlıqozanın izafi cevirmə qəbiljjetini mə'lum olduqu ucın poljarizasja səthinin cevrildigi vıçaqda gərə qlıqozanın fajizcə miqdarı asarlıqla hesab edilir cəqarılı bilir.

2) *Meyvə şəkəri—levuloza.* Sidikdə levuloza (levulozurija) coq zaman yzym şəkərilə bir zamanda təsadyf edilir. Tərkibində levuloza olan sidik yzym şəkəri qlıqoza ilə əmələ gətirən vytyın reaqsiyaları əmələ gətirir. Lakin poljarizasja səthini saqa dejil, sola doqru cevirir.

Sidikdə levulozanı kəşf etmək ucın bu ysullardan istifadə edirlər:

Selivanov ysulu. Tədqiq olunaçaq sidikdən bir necə sm^3 gətıryv, ejni miqdarda olan 25%-li dız turşusu məhlulu ilə qarışdırırlar: bunun ystynə rezorsindən bir necə danəçik ilavə edərək, qajnadırlar, nəticədə qırmız bir

rəng hasil olur. Majei tezliklə sojudurlar, soda vasitəsilə nejtalləşdırıqdən (mə'təkilləşdirıkdən) sonra sirkə eteri ilə bir jerdə calqalajırlar; sirkə eteri qırmız rəngə vıojanıv, speqtrdə E və B arasında iki zolaq əmələ gətirir, məşbu ijjet qıvvətli olduqu zaman bir zolaq da F janında mavi qısmında əmələ gəlir. Selivanov reaqsiyası həmişə bir o qədər də doqru cəqırajır, onu poljarizasja aparatında kəşf tədqiqatla və qəşqırma sənması ilə bir jerdə joqladıqda qijmətli nəticələr verir.

3) *Syd şəkəri—laqtoza.* Syd şəkəri doqımaqda olan qadınların sidigində (laqtozurija) və ja coq syd icən adamların sidigində əmələ gəlir. Syd şəkəri də qlıqoza kibi poljarizasja səthini saqa doqru cevirib adı irca sənmalığında məsvət nəticələr verir, lakin qəşqırma kejjijəti 18 saatdan artıq olmajaçaq davam edərsə, qəşqırma əmələ gətirməjir, buna gərə də sidikdə syd şəkərinə kəşf etmək lazım olur.

4) *Pentoza.* Pentozanın izi, ehtimal ki, myxtəlif şəraitdə hər bir sidikdə və hətta normal sidikdə də təsadyf edir (pentozurija). Pentozaja sidikdə yzym şəkərilə vərəvər təsadyf olunduqu kibi, bunsuz da təsadyf edilir. Pentozaya qəşqırma jayır, irca reaqsiyalarıv uzun myddət qajnamıqdən sonra əmələ gətirir; Tollens sənmasıyla qarış məsvət nəticə verir (Tollens sənması: =3 sm^3 tədqiq olunaçaq sidik + bir necə fləroqlusin qristalı + ejni həcmdə, jə'ni 3 sm^3 tynd dız turşusu); reaqsiya sojuqda əmələ gəlməjir, qızdırıqdə qırmız rəngdə cəkınty cəkır) Pentozurjanı coq da cətin olmajan Bial reaqsiyası vasitəsilə kəşf etmək olur. Bu reaqsiya belədir: 4—5 sm^3 Bial reaqtivi gətıryv qajnajanaçan qızdırırlar (reaktiv bundan ibarətdır: 0,2 orsin, 1,5 ferri sesqıvıxorati və 100 sm^3 dız turşusu); sonra mıxvəri alavdan ajırıv icinə bir necə damçə (ən coqu 1 sm^3) sidik təkırlər, sidigdə pentozaya olursa maje tez jayıl rəngə vıojanıv.

n. Asetonun təjini. Hər bir normal sidikdə asetonun izini tapmaq olur (fizioloji asetonurija), fəqət orqanizmdə olan bə'zi xəstəlik proseslərində (*diabetes mellitus*-un aqır nev'lərində, qızdırımalı hallarda), aqlıq cəkdikdə və zylal maddəsi coq olan qıbdalar işlətdikdə sidiklə vərəvər kylli miqdarda aseton ifraq olunur. Sidikdə çyz'i miqdarda aseton olduqu ittifaqlarda sidigi destillədirirlər, ondan etry 100 sm^3 tədqiq olunaçaq sidigi destillə edirlər

və təmamilə sojumuş destilləni bir qaba, Erlen-mejjer balonuna tuturar. Jaxşs sojudulmaq şərtilə 20-30 sm³ sidik destilləşdirib aşaqıbdakı sənəmələr təcrivə edirlər (sənəmələr adi sidikdən daha jaxşs destilləşdirilmiş sidiklə nətiçə verir).

Leqal sənəməsə. 5 sm³ filtdən kecirilmiş sidigin və ja destilləmiş sidigin ystynə 5 damç təzə hazırlanmış və sojuqda məşbu'laşmış niroprossidnatrinin sulu məhlulundan ilavə edib 1 sm³ 15%-li qalium-hidroqsid məhlulu vasitəsilə qırmızy boja əmələ gətirinçəyə qədər qələviləşdirirlər (bu hər bir sidikdə olur və qreatinin mevcud ijjətindən asılıdır). Bu boja, sidikdə aseton olduqda, buzlu sirkə turşusundan 15—20 damç yşulluça ilavə etməklə qajiv olmağa qarmin-qırmızy və ja pur pur-qırmızy (tynd qırmızy) rəngə cevirilir; uzun müddət durduqdan sonra bənəşəji bir rəng alır. Normal bir sidik, ystynə sirkə turşusu ilavə etdigdə rəngini itirir.

Liben sənəməsə. 5 sm³ sidik və ja onun destillatın ystynə bir necə damç natrium hidroqsid məhlulu və Lyqol məhlulu (qalium-iodid icində iod məhlulu) ilavə etdikdən sonra azaçıt qızdırırlar. Sidikdə aseton mevcud olduqda təqdirdə sarı cöküntü halında mixərin dibinə cəkən iodoform əmələ gəlir və əzynə maxsus xaraqter ijjəndə bilinir. Bu sənəmə coq həssas olduquna baqmajaraq bir o qədər də isbat edici dejildir.

O. Aseto-sirkə turşusunun təjini. Aseto sirkə turşusu sidikdə aseton ilə bir jerdə əmələ gəlir. Aseto-sirkə turşusunun sidiklə ifraz olunması patoloji bir hadisə olub jaxşs olmajan bir əlamətdyr. Aseto sirkə turşusu diabetin aqır nevlərində, aqır qızdırılmalı hal arda, mədə və baqırsaqı qars nomasında, şqrlatinin, cicəgin və diffrijanın aqır nevlərində müşahədə olunur.

Aseto-sirkə turşusunu sidikdə kəşf etmək ycin jeni ifraz edilmiş sidigi tədqiq etmək lazımdır.

Ojerhardt sənəməsə 5 sm³ sidigin ystynə bir necə damç *liq ferri sesquichlorati* ilavə edirlər. Sidikdə aseto-sirkə turşusu mevcud olduqda təqdirdə şərab qırmızy bənəqlə boja hasil olur

P. β-oqsijaq turşusunun təjini. β—oqsijaq turşusu sidikdə aseton və aseto-sirkə ilə bir jerdə olaraq, diabetin aqır nevlərində təsadyf edir. Bu turşunun sidikdə əmələ gəlməsi diabet qoması dejilən aqır bir halın meji-

dana gəlməsi təhlykəsinin əlamətlərində dyr. β—oqsijaq turşusunun təjin edilməsi, bu turşunun poljarizasiya səthinə solə doqru cevirilmək qab lijjətində olduqda əsas yzərində əsaslanmışdır. Sidigi qabaqça zylal maddəsindən təmizləjirlər, sonra qıçqırma məjası vasitəsilə şəkər təmamilə qajiv oluncaja qəmə qıçqırılrlar, daha sonra (solə doqru cevirən maddələrin cəkməsi ycin) bunun ystynə qurşun-asetat və ammonium ilavə edirlər. Filtrat β—oqsijaq turşusu mevcud olduqda təqdirdə poljarizasiya səthinə solə doqru cevirir.

G. Ehrlich diazoreaqsiyası. Bu reaqsiya aqır xəstəliklərdən (pnemotija, şqrlatin, difterija və qızıl jel xəstəliklərində) solə sidikdə mysbat nətiçə hasil edir; qarın tifində, spmali tifdə və tuberquljozun axıynıç devrlərində bu reaqsiya həmişə mysbat nətiçə verir. Bu sənəmə təcrivə etmək ycin qabaqçadan 2 diazoreaqtiv hazırlamalılar:

Diazoreaqtiv № 1 ($\frac{1}{2}\%$ li *Natr. nitrosi* məhlulu).

Diazoreaqtiv № 2 (*Acid. sulfanilic.* 5,0, *acid. muriat. pur.* 50,0 *Aq. destillat* 1000,0).

Diazoreaqsiya belə edilir. Bir nəmrali diazoreaqtiv iki nəmrali diazoreaqtiv ilə 1 : 50 nisbətə qarışdırılır. Bundan sonra mixərin $\frac{1}{3}$ həcmi miqdarda sidik və bu miqdarda da reaqtivlər qarışdır gətyrylr; bunların yzərində şiddətli qələvi reaqsiya olana kibi amonjaq ilavə edilir. Bundan sonra mixə qatqalanır. Mysbat nətiçədə məje və kəpyk qırmızy rəngə bojanır.

4. Sidigin miqrosqopik myajanəsi

Sidigin kimjəvi tədqiqatı bəjrək və sidik ifraz edən jollar xəstəliklərinin diaqnozunda bəjyk bir rol ojnamaqla bərabər sidig cöküntysynyn miqrosqopijası da bəjyk bir əhəmiyyətə malikdyr.

İnsanın təzə ifraz edilmiş normal sidigi adətə duru və şəffaf olur, fəqət bir qədər durduqdan sonra icərisində zərif bulutə bənəz bir şey—*nubecula*—əmələ gəlir. Bəzi xəstəliklərdə ja əvvəlçədən bulanbq sidik ifraz olunur və ja da təmiz ifraz olunmuş sidikdə bir qədər qaldıqdan sonra az coq cöküntü əmələ gəlir ki, bunun miqrosqopik tədqiqi olduqca əhəmiyyətli dyr. Sidigin cöküntysy mytəşəkkil və qejri-mytəşəkkil qısmırlardan ibarətdyr ki, bunların mytləq miqrosqop altında tədqiq etmək lazımdır.

Sidigin miqrosqopik tədqiqatına iqdəm etmədən qabaq sidik cöküntysündən miqrosqopik preparatlar hazırlamaq bilməli.

İlin isti zamanlarında sidik ifraz olunan kibi tədqiq etmək mümkün olmadıqda sidijiyə müəyyən qabaq topladıqdan sonra üstünə silyumünin qabaqı ilə alınan maddələr ilə və edib qəbqərləmədən qorunub. Silyumünin qabaqı ilə alınan maddələr də bunlardır: xloroform, timol, toz halında qafur və sajirə. Tədqiq etmək üçün ən yaxşı aq qatınəna ifraz edilən səhərki sidikdir. Alt tərəfi getdikcə daralan sentrifuga miqşərinə 3—4 sm³ sidik təkəkək lazımdır; ejni şəkildə olan digər bir miqşəyə də sidigin əzəndən və ja da su təkəkək lazımdır ki, sentrifuga ilə manivelasənda miqvazənət hasil olsun. Hər iki miqşəyi, sentrifuga ilə manivelasənda tərtib edilmiş dəmir boruların içinə qoşub 5—10 dəqiqə ərzində sentrifuga fərlədir. Sentrifuga ilə dolandırmaq əsnəsində sidigin mineral və mytəşəkkil qəşmələri miqşərin dibinə cökür. Miqşərdəki sidigin juqarbdəki məje qəşməni v şaldub dibindəki cöküntysündən ysulluça olaraq pipet vasitəsilə bir damçə gətəryub əşja şışəsinin üstünə qoşub yzərinə də ertəyçü şışə ilə ertərlər. Cöküntydən q-t'ijjən böyük damçə gətəryməməli, böyük damçəni üstünə qoşulmuş ertəyçü şışə, əşja şışəsinə məhkəm jarıfmaıyb damçəni yzəndə qalır ki, bu da miqrosqopik mənəzəni pozmuş olur.

a) Sidigin mytəşəkkil cöküntyləri. 1. Epiteli hüçejrələri. Sidikdə böjək, böjək ləğəni, sidik aqarə, sidik torəşə və uretranın epiteli hüçejrələrinə təsədyf edilir, buna gərə də bunlar bir-birindən secib təşxis verməgin böyük əhəmiyyəti vardır. Mə'lum olduqu yzrə sidik qanalçəqlərinin içi bir qatlı silindir epiteli hüçejrələri, bytyn sidik çihəzə də coq qatlı jastə epiteli hüçejrələri ertəlymüşdür. Hər bir normal sidikdə çyz'i miqdarda jastə epiteli hüçejrələri bulmaq olur, bunlar sidigin içinə başlıça olaraq uretranın deşiginə, synnət dərindən (*preputium*) və qadınlarda da uşaqlyq jolundan dışyrlar, bunlar diaqnostik bir əhəmiyyətə malik dejildir. Jastə epiteli hüçejrələri miqrosqop altında böyük coqbuçaqlı və nadir olaraq da girdə hüçejrələr şəkildə gərynyv nisbətən bir ədəd kicik nyvəli və inçə danaçikli protoplazmalıdır (çədval № 7, şəkil № 1 vaq).

Sidik jollarında qatar olduqu zaman epiteli hüçejrərinin miqdarə artmış olur. Bytyn sidik cəqaran çihəzən ortal və dərin qatların epiteli hüçejrələri oval və coq zaman da qejri-myntəzəm qonus şəkildə olurlar ki, bunun da səbəbi bir və ja iki protoplazma cəqəntylərinin varlıqıdır. Bu epiteli hüçejrələri bytyn qəşmələri ilə birlikdə birəq qujruqlu hüçejrələr şəkildə gərynyrlər. Bunların coq zaman bir ədəd nyvəli və danaçikli protoplazmaları olur (çədval № 7 şəkil № 2 vaq).

Bu kibi hüçejrələr çyz'i miqdarda olub tək-tək jərləşmiş olurlarsa, o vaqt onların sidik aqarlarından nəş'ət etdiklərini gyman etmək olar. Qujruqlu hüçejrərin qirəməd şəkildə jərləşmələri isə onların böjək ləjənlərindən əmələ gəldiklərini gəstərir.

Sidik cöküntysində böjək epiteli hüçejrələrinin bulunması, olduqa böyük diaqnostik əhəmiyyətə malikdir. Juqarbdə gəstərdigimiz şəkillərdən böjək epiteli özünün kicik və coqbuçaq şəkili və nisbətən böyük oval nyvəyə malik olması ilə ajrəla bilər. Bunun nyvəsinin içərisində nyvəçikləri də vardır. Bunların protoplazması sarımtıl və ja dutqun-sarə rəngdə olurlar. (Çədval № 7 şəkil № 3 vaq).

Bu hüçejrələr tək-tək və ja coq zaman ajrə-ajrə qruplarla və ja da silindrik, jəqənlər şəkildə təsədyf olunurlar. Böjək epiteli hüçejrələrinə coq zaman pij deqenerasiyə halında təsədyf edilir; iclərində kicik pij damçə halında bulunduqda hüçejrənin içində parlaq və qatlı kyməçiklər gərynyr. Belə hüçejrələrin sidik cöküntysində gərynməsi böjəklərin mytləq xarəb olduqunu və ən coq ittihas halında bulduqlarını gəstərir. Lakin həqiqi bir diaqnoz qoşmaq üçün sidigin sajir çihətlərini və xəstəliyin ymumi qlinik şəklini də nəzərdə dutmalı.

2. Qərməz qan kərəçikləri — eritrositlər. Qərməz qan kərəçikləri sidikdə uretradan, sidik torəşəndən, sidik aqarlarından, böjək və böjək ləğənindən əmələ gələ bilər. Myxtəlif patoloji hallarda qərməz qan kərəçiklərinin miqdarə da sidikdə myxtəlif olur. Bə'zən bunların sayı coq az olur, bə'zi ittiifaqlarda isə bu kərəçiklər sidikdə kylli miqdarda bulunurlar. Eritrositlər miqrosqop altında xeyli myntəzəm bir levhə şəkildə gərynyv asıq-sarə rəngdə və nyvəsiz olurlar. (Çədval № 7 şəkil № 4 vaq).

Bə'zən bunların qəraqlarə ajri-yjri və diş-diş olur; bə'zən də şışəək ortalarında başlıça itirmiş olurlar.

Coq zaman bu kырәçiklär öz voja maddələrini itirib sol-
qun halqa şәklindә gerynyrlär. (*Butschatten Trause*).
Bә'zi hallarda qырmьzь qan kырәçiklärinin sajьndan və şә-
killärindән onlarьn, sidik-tәnasyf sistemini hәnsь q-s-
mьndan әmәlә gәldigini tә'jin etmәk mymkyn olur. Di-
gәr ittifaqlarda isә myәjjән bir nәticәjә gәlmәk ucyn si-
dikdә tәsadyf edән sajir çisimlәri dә nәzәr almaq la-
zьmdьr.

3. Aq qan kырәçiklәri—lejpositlär. Aq qan kырәçiklәri-
nә çyz'i miqdarda hәр bir normal sidikdә tәsadyf edilir.
Bunlar miqrosqop altьnda bir və ja bir necә nyvәli olub
kicik dajrәvi və danәçikli kырәlär şәklindә gerynyrlär. Bә-
zән bunlar şisib, birәр şisә kырәçiklär, bә'zән isә pij
deqenerasjasyә halьnda bulunurlar. (Çәdvәl № 7 şәkil № 5
vaq). Aq qan kырәçiklәri dә qырmьzь qan kырәçiklәri kibi
bәjrәklәrdән, bәj әk lәjәnlәrdән, sidik aqarlarьndan, si-
dik toғbasyьndan və uretradan әmәlә gәlә bilirlär. Aq qan
kырәçiklärin nәş'әt etdiklәri jeri tә'jin etmәk ucyn onlarьn
miqdar və şәkillärini, sidik cөkyntysynyn zahiri gery-
nyşyny və sidikdә tәsadyf edән sajir çisimlәri nәzәrdә dut-
malә. Qadьnlarda sidikdә tәsadyf edән irinin haradan
әmәlә gәldigini tә'jin etmәk istәdikdә bir qә әr ehtijatlә
olmalә, cynky uşaqlyq jolunun irinli iltihavyьnda ifra-
zatilә varavar sidigә kylli miqdarda aq kырәçiklär asan-
lyqla qarьsa bilirlär. Bә'zән aq qan kырәçiklärini epiteli
hyçejrәlәрindән ajьрмаq coq cәtin olur; bu kibi hallarda
Lyqol mähfulundan ist-fadә edirlär, bu mähful aq qan
kырәçiklärini qonur voz rәngә, epiteli hyçejrәlәрini dә acыq-
sarь rәngә voj-jьr.

4. Sidik silindrlәri. Silindrlär — silindr şәklindә olan
xysusi bi taqьm çisimlәrdir. Onlarьn sajь, şәkillәri və
әhәmijjәtlәri qejri-sabit olub, bir coq tәәdдыlata oғraja
bilir. Bunlar başlyca olaraq zylali sidiklәrdә bulunduqlary
kibi bә'zән zylalsьz sidiklәrdә dә tәsadyf edirlär. Sidikdә
tәsadyf edән bytyn silindrik çisimlәri iki bөjyk qrupa bөл-
mәk olar:

1) Qejri-mytaşәkkil silindrik çisimlәр; bunlar qristal-
lardan myrәkkәbdьr və 2) mytaşәkkil morfolozi element-
lәrdән və ja onlarьn deqenerativ mähsulatьndan әmәlә
gәlән silindrlәр. Qejri-mytaşәkkil silindrlәрin әhәmijjәti
coq çyz'idir. Mytaşәkkil silindrlәri isә yc bөjyk qrupa ajьr-

mә-q olar: Birinçi qrup qырmьzь, aq qan kырәçiklәrdән
vә epitelidән әmәlә gәlmis silindrlәrә ajьrlyr. (Çәdvәl
№ 7 şәkil № 4, 5, 6-vaq) İkinçi qrup—danәçikli, muma
bәnzәр və pij silindrlәrinә ajьrlyr. Ucynçy qrup dә hialin
vә ja şisәjә bәnzәр silindrlәrdir. Sidik qanalçьqlarьna kыл-
ly miqdarda qырmьzь qan kырәçiklәri, aq qan kырәçiklәri
vә ja dә bәjrәk epiteliisә daxil olduqu zaman birinçi qrup
silindrlәri mәlә gәlir. Bә'zi hallarda qырmьzь vә aq qan
kырәçiklәri vә bәj әk epiteliisә ezlәri silindrlәrә әmәlә gә-
tirirlär, bә'zән dә bunlar hialin silindrlәrinin vә danәçikli
silindrlәрin yzәrinә jәjlybь olurlar. Bu kibi silindrlәрin
sidikdә gerynmәsi bәjrәklәрin xәstә olduqlarьn, kәsgin
iltihava uqradьqlarьn vә ja dә xronik iltihavyьn kәsgin-
lәşdigini gәstәrir.

Mytaşәkkil silindrlәrin ikinci qrupu juqarьda gәstәril-
dij kibi danәçikli, muma bәnzәр vә pij silindrlәrindән
ibәratdyr. Danәçikli silindrlәрin en vә uzunluqlary olduqça
qejri-sabit olub, bir coq tәәdдыlata uqrajьrlar. Bunlar bә-
zән kicik vә bә'zән dә iri danәçiklәrdән әmәlә gәlib sarь
vә ja qonur sarь rәngә vojanmьş olurlar. Coq zaman bu
silindrlәрin sьnyq-parcalarьna vә qырьntylarьna dә tәsadyf
olunur. (Çәdvәl № 8 şәkil № 1 vaq). Bunlarьn, qan vә
epiteli silindrlәр daqьntьsьndan ibәrәt olduqlarьndan eh-
timal etmәk olar. Bu silindrlәрin sidikdә zahir olmalarь-
nь, bәjrәklәrdә kәsgin vә xronik iltihav keffijjәtinin mev-
çud olduqu ilә izah etmәk olar. Muma bәnzәр silindrlәр
coq zaman öz uzunluqlarilә ajьrlyrlar; bunlar bә'zән ajьr-
ajьr parcalara dә ajьrlybьş halda bulunurlar. Bunlarьn rәn-
gi sarь olub coq parlaq vә myntazәm—mytaşәnis bir şә-
kildә gәrynән kibi olurlar. Hәrdән bir bunlarьn yzәrindә
qырmьzь, aq qan kырәçiklәri vә ja epiteli hyçejrәlәri vә
pij damçylarь jәjlybь bir tәbәqә tәşkil edirlär. (Çәdvәl № 8
şәkil № 2 vaq). Bunlarьn sidikdә zahirә cьqmasь, bәjrәk-
lәrdә kәsgin vә xronik iltihav keffijjәtinin aqьr nev'lәрinin
mevçud olduqunu gәstәrir.

Pij silindrlәri birәр silindrik tәşәkkyllәр şәklindә tәsә-
dyf edә bilir, vә ja dә pij damçylarь vә pij turşularьnьn
qristallarь danәçikli vә epiteli silindrlәрinin ystynә jәjly-
raq bir tәbәqә әmәlә gәtirirlär. (Çәdvәl № 8 şәkil № 3
vaq) Bunlarьn sidikdә әmәlә gәlmәsi bәjrәklәrdә, bәjrәk
toqumasьnьn pij deqenerasjasyәna sәvәb olan kәsgin vә
xronik iltihav keffijjәtinin mevçud olduqunu gәstәrir.

Hialin və ja şişəyə bənzər silindrlər olduqca soluq və zəif təşəkkillərdən myrəkkəbdyr. Təcrübəsi az olan adamlar miqrosqop altında bunlary coq cətinliklə tapa bilirlər. (Çədvəl № 8 şəkil № 4 bəq). Hialin silindrləri özy-özlyklərində bir o qədər əhəmiyyətli dejildirlər, bunlaryn yzərində epiteli və qan kырəçikləri jəyləmiş olurlarsa, jalənyz o zaman əhəmiyyət kəsb edirlər. Silindrləri, miqrosqop altında tamamilə başqa başqa olan sajir təşəkkyllərlə qarışdırılmamaq ucyn, juqarəda zikr olunan quruluş və şəkillərini jaxşy əjrənmək lazımdyr. Miqrosqop altında hialin silindrlərini başqa təşəkkillərdən (dəsmal saplarından, jundan, tykdən) ajyrmaq uçyn by silindrlərin quruluşlaryny və şəkillərini jaxşyca əjrənmək lazımdyr, joqsa burada janılmaq bəjyk bir diaqnostik səhvərin mejdana gəlməsinə səvəb olar.

Juqarəda gəstərilən həqiqi silindrlərdən başqa sidigin cəknytsyndə jaləncə silindrlər dejilən sajir çisimçiklər də təsadyf edir. Bu jaləncə silindrlər yzvi və qejri-yzvi mahijətdə olub bəjrək xəstəliklərilə qət'ijjən əlaqədar dejildirlər. Urat silindrləri, səlik silindrləri, baqteri silindrləri və sajir bu kibiləri bunlardandır.

Sidigin cəknytsyndə bir də spermatozoidlər, myxtəlif şişlərin myrəkkəb hissələri, sidik miqrosqlary, kif və qəşqərmə qəvələkləri, Qox basilləri, smeqma baqterijalary, myxtəlif hejvan parazitləri və nihajət honoqoqqlar təsadyf edir ki, bunlar (honoqoqqlar) bytyn sidik çihazında spesifik bir iltihab kejfijjəti əmələ gətirirlər.

в) Sidigin qejri-mytəşəkkil cəknytylari. Sidik cəknytsynyn qejri-yzvi elementlərini miqrosqopik çihətdən başqa bir də miqrokimjəvi çihətdən tədqiq edirlər. Başqa təbirlə, onun miqrokimjəvi ynşylərinin myxtəlif reaktivlərə olan nisbətərini təj'in edirlər. Miqrokimjəvi reaqsiyalar bəsit bir reaqsiyalar olub, əsas e'tibarilə bundan ibarətdir: ertuçy şişənin kənarlaryndan preparatyn ystynə lazımi kimjəvi reaktivlərdən ysulluca olaraq bir damçy təkyv bundan əmələ gələn dəjşiklikləri myşahədə edirlər

Qejri-mytəşəkkil cəknytyny tədqiq etdikdə, sidigin reaqsiyalyny mytləq bilməli, çynky bir coq myxtəlif qristallaryn cəkməsi bundan asılıdyr. Turş reaqsiyalı sidikdə v.r nev', qələvi sidikdə də digər bir nev' qristallar əmələ gəlir.

1) *Turş reaqsiyalı sidigin cəknytylari.* Uratlar (natrium-urat, qalium-urat). Uratlar amorf (qejri-mytəşəkkil),

bəz-qərməz rəngdə bir kytlə olub, coq turş reaqsiyalı və məşbu sidikdə əmələ gəlir. Onun bu rəngdə olmasə sidik pigmenti olan uroeritrin-dən asılıdyr. Sidigi qəzdyrdəqda uratlar ərijirlər. sojutduqda isə jeniden məh ulə kecirilər Sidigin ystynə məşbu sirkə turşusu ilavə edilirsə bir az kecmədən orada sidik turşusu əmələ gəlir. Miqrosqop altında bunlar pigmentləmiş birər danəçiklər şəklində gərynyrlər; sidikdə silindr olursa bunlar bəzən bu silindrləyə də jəpşə bilir və ja tək əzləri bir jərə toplanaraq silindrə bənzər şəkillər əmələ gətirirlər (Çədvəl № 8 şəkil № 5 bəq). Bunlaryn diaqnostik əhəmiyyətləri coq də bəjyk dejildir. Bu qristallar, coq vaqt qəzdyrmədə, yrək qsurunda (*vitium cordis*'də), turş sidik diatezində və saqlam insanlarda da aqş fiziki zəhmətdən və coq tərilmədən sonra əmələ gəlir.

Sidik turşusu. Sidik turşusunun qristallary bəz qərməz rəngdə myxtəlif şəkillərdə, məsələn, bilev, bocqa, topraq saaty, dəvz və zimnastik daşlar şəklində olurlar; bu qristallar qələvilər icarisində asanlıqla ərijib duz turşusunun ilavə edilməsindən jənə də əmələ gəlirlər. (Çədvəl № 8 şəkil № 5 bəq). Bu qristallar da, uratlar kimi, onlar ucyn xaraqter olan Mureqsid reaqsiyalı əmələ gətirirlər. Sidik turşusunun kylli miqdarda ifraz edilməsi turş-sidik diatezində, qəzdyrməli xəstəliklərdə və sidik çihazında daş əmələ gəldigi ittifaqlarda myşahədə olunur.

Qalsium oqsalat (oqsalatlar). Qalsium oqsalat qristallary həm turş və həm də qələvi sidikdə təsadyf edir. Bu qristallar rəngsiz və coq zaman ыьыы qəran (inkisari-zija qəbilijjətində olan) coq kicik kvadrat oqtaedrlər şəklində olurlar (qonvert şəklində) (Çədvəl № 8 şəkil № 6 bəq). Lakin bəzən bu qristallar bir başqa şəkilə də olurlar, qəsa və ja uzun prizmalara oqşajyb uclarında da piramidçiklər bulunur. belə şəkilləri miqrosqop altında zahiri şəkillərdən təbmaq coq cətin olub. Qalsium-oqsalat qristallaryny xaraqter çihəti budur ki, onlar duz turşusunda asanlıqla əridikləri halda sirkə (asetat) turşusunda qət'ijjən əriməjirlər. Qalsium-oqsalat qristallary saqlam adamlaryn sidiginde oqsalat turşusu ilə zəngin qəbdalar (alma, partaxal, yzym, quzu qulaqy, oqsalat, tomat, sparza, gej lobja və sajirə) işlənildigi zaman təsadyf olunur. Patoloji hallarda isə bunlar sidikdə diabet xəstəliyində, xronik nefritdə, padaqra və turş-oqsalat diatezində təsadyf edir.

Qals'um-su fat—(gips). Qalsium-sulfat turş reaksiyala sidikda təsadyf edir, miqrosqop altında nazik, uzun və rəngsiz iplələr və ya da rozet şəklində gərynyrlər. (Çədvəl № 9 şəkil № 1 baq). Qalsium-sulfat qristalları sirkə turşusu və amonjaqda əriməyirlər. Diaqnost qa ysyn bunların əhəmiyyəti olub olmadığı bəlli dejildir. Bu qristallar kykyrt vannaların qəbul etdikdən sonra da sidikdə əmələ gələ bilirlər.

2) **Qələvi reaksiyala sidigin cəkyntyləri. Fosfatlar**, (qalsium-yc fosfat və maqnezium yc fosfat duzları). Fosfatlar qələvi reaksiyala sidikdə aq və ya aqymtıl bəz rəngdə kicik, amorf və bə'zən də kicik jəqənlər halında toplanmış danəçiklər şəklində təsadyf edir. (Çədvəl № 9 şəkil № 2 baq). Sidigi qəzbdərdəqda urat duzları əridikləri halda fosfatlar cəkyntysy artır. Qələvilərin ilavə edilməsindən fosfatlar, uratlərin əksinə olaraq əriməyirlər, sirkə turşusunda isə asanlıqla ərijirlər. Qılda rezimi, bə'zən baqırsaqılərin dyzgyñ işləməməsi və mə'dədə turşuluğunun həddindən artıq olmasın fosfaturianın əmələ gəlməsinə səbəb ola bilir.

Qalsium-qarbonat (qarbonatlar) Qalsium karbonatlar sidikdə coq zaman rəngsiz amorf danəçiklər və ya kyraçiklər şəklində təsadyf edirlər; bunlar myxtəlif bəykylykdə olub bir-birilə ikişər-ikişər zimmastik daşları kibi bitişmiş halda və ya da jəqənlər əmələ gətirmiş halda bulunurlar. (Çədvəl № 9 şəkil № 3 baq). Sirkə turşusunun ilavə edilməsindən bunlar asanlıqla ərijib qabarçyqlarla qəz əmələ gətirirlər. Bunlara sidikdə qəjri-təbii əhənk myvadələsi olduqu zaman təsadyf edirlər.

Turş-sidik amonjaq. Turş-sidik amonjaq sidikdə qonur rəngə bojanmış və coq zaman tikanlı kyrelər şəklində təsadyf edir (bat-batın tikanlı meyvələri şəklində). (Çədvəl № 9 şəkil № 4 baq). Bunlar duz və sirkə turşularında ərijib bir azdan sonra sidik turşusu qristalları əmələ gətirirlər. Sidik cəvhəri daqylə, pəzuldüqu zaman (coq zaman baqteriyaların təsirindən) bunları sidikdə tapmaq olur.

Trippelfosfat qristalları. Bu qristallar yc, dert və altı uçaqlı rəngsiz prizmalar şəklində olub janları hamarlanmış olurlar, bunlara təvət qaraqı dejilir (çədvəl № 9 şəkil № 5 baq).

Trippelfosfat qristalları sirkə turşusunda asanlıqla ərijirlər. Sidik, sidik torbasında və ya ondan xariçdə qələvi qəçqərməje dutulduqu zaman bu qristalları təsadyf edilir.

Nejtral qalsium fosfat qristalları. Ajrə-ajrə və yaxud qruplarla xotma, dəstə, jelpik təşkil edərəx, pazvarı, sivri prizmalar formasında myşahədə edilir: bunu bə'zən amorf aq toz halında dəxi gərmək mymkyndyr. (Çədvəl № 9 şəkil № 6 baq). Qəzbdərdəqda ərimir, sirkə turşusunda isə ərijir.

VII FƏSİL

NƏÇİS.

1. Ümumi mə'lumat.

Həzm nəticəsində orqanizmə daxil olmuş qədalardan və həzm şüalərinin artıqlarından əmələ gələn və *anus* vasitəsilə xaric olunan kytlələrə nəçis deyilir. Nəçisin tədqiqi həzm çihazı və ifrazatları vəqərsaqda daxil olan vəzilərin (qara çijər, pancreas) xəstəliklərini dyzgyn təxsis etmək işində xysusi bir əhəmiyyət kəsb edir. Nəçisin tərkibi olduqca myxtəlif olub fizioloji şəraitdə orqanizmə daxil edilən qədanın xarakterindən və mədə və vəqərsaqdan həzm fəalijətindən asılıdır.

Nəçisi tədqiq etmək üçün əsas usul vardır ki, o da bunlardır: maqrosqopik, miqrosqopik və kimyəvi usul.

2. Nəçisin maqrosqopik tədqiqi.

Nəçis adi hallarda myəjjən bir qolbas şəklində azca bərk qonsistensiyada olub, rəngi qəhvəji və ya qonur olur; nəçisin bu rəngdə olması onun icində ədyn voja maddəsi—sterqobilinin mevcud olmasıdır.

Nəçisi myəjjənə etdikdə 1) miqdarına, 2) şəklinə və bərkliyinə, 3) rənginə, 4) ijinə, 5) icindəki jəvəncə çisimlər və parazitlərə, 6) qəda qalığına mevcud olmasına, 7) səlik, irin-cirk, qan, qristallik maddələr və səjjənin mevcud olmasına diqqət verməli. Nəçis ən yaxşı 2—3 gyn ərzində verilən Şmidt və ya Ştrasburger nymunə dietasından sonra tədqiq edilməlidir.

a) Nəçisin miqdarı. Adi hallarda nəçisin gündəlik miqdarı jejilən qədanın çinsindən, miqdarından, vəqərsaqdan nə kivi syrətlə kecməsindən və həzm çihazında olan patoloji hallardan asılıdır. Saqlam bir insan hər dəfədə 100—200 qram vəznində nəçis ifraz edir; ümumiyyətlə hejvani qəsdan nəçis az, nəvəti qəsdan isə coq əmələ gəlir. Fizioloji hallarda nəçisin gündəlik miqdarı alıan

qədanın $\frac{1}{7}$ — $\frac{1}{8}$ -nə mysavi gəlir. Bəzi xəstəliklərdə, jejilən qədanın çinsilə əlaqədar olmajaraq nəçisin miqdarı coq olur: bu hal xysusilə Şpru xəstəliyində və ümumiyyətlə aqır enterit xəstəliyində müşahədə edilir.

b) Nəçisin şəkli və bərkliyi (qonsistensiyası). Adi hallarda, juqarıda gəstərdigimiz kivi, nəçis kytlələri qolbas şəklində və ya qatı bir horra kivi şəkilisiz kytlə halında olur. Patoloji hallarda isə nəçis kytlələri lenta və ya nazik silindr şəklində ola bilir. (Bu vəqərsaqdan əmələ gəlməndə spazm olduqunu və jaxud anusun daraldıqını gəstərir). Bəzən adi hallarda qərin pressinin gərginliyi zəiflədikdə, jaxud açılıqda və səjjədə nəçis kytlələri ejni şəkli ala bilirlər. Vəqərsaqda spazma olduq zaman, nəçis joqun vəqərsaqın haustalar sahələrində uzun müddətdə qaldıqı üçün kicik və bərk parçalar halında vəşqə təbirlə „joqun qəqə“ və jaxud qələm şəklində xaricə çıxarılır. Şəkilisiz və bərk nəçis ümumiyyətlə qəbzədə (obstipatio) müşahədə edilir. İshal zamanı duru və sulu nəçisin ifraz edilməsi müşahədə edilir. Coq miqdarda sulu nəçis inçə vəqərsaqın kəgin qatara dutulduqanda (*enteritis, cholera, typhus abdominalis*-də) gəryılır. Əksinə olaraq az miqdarda, selikli və selikli qanlı nəçis joqun vəqərsaqdan qatarında müşahədə edilir.

c) Nəçisin rəngi. Nəçisin rəngi adi fizioloji şəraitdə bərkliyə, jejilən qədanın tərkibi və həmcinin orqanizmə daxil edilmiş dəvə maddələri səbə surətdə əlaqədar olur. Orqanizmə həddindən artıq ed əmələ gəlirsə nəçisin rəngi də tynd qəhvəji olur, ed jolları dutulanda isə nəçisin rəngi qacəb „axolik və ya gil nəçis“ deyilən bir çyr nəçis əmələ gəlir. Vəqərsaqda həzm olunmamış pij maddələri coq olursa nəçis jənədə bu rəngdə olur. Bəzən peritonitdə, vəqərsaqda təc xəstəliyində və xlorozda da nəçis hamı rəngdə olur. Qərin jatalaqlığında nəçis kytlələri noxud suju kivi bir qonsistensiya və rəng ala bilir, xolerada isə nəçis dyjy həlimi halına dyşyr. Nəçisdə kylli miqdarda dəjjilməmiş qərin mevcud olması ona xysusi bir rəng verir. Vəqərsaqdan juqarı qəsməndə qan aqmaları hysula gəldikdə və bu qan vəqərsaqda uzun müddət qaldıqda qərin hemoqlobini dəqəlyə xarəv olur və buna gərə də nəçis kytlələri xejli tynd bir qatran rənginə bənzər rəng kəsb edirlər. Nəçisin rənginə, daxil olunan dərmanlar da təsir edirlər: 1) qara rəng—dəmir, bismut,

manqanez-dən 2) sarı rəng—santonin, rəvənd, sənəje məkidən 3) gəy rəng—qalomehdən alınır.

d) **Nəçisin iji.** Adı halda nəçisin iji onun icində indol, sqatol və niarogen sulfi lin mevçud olmasilə əlaqədardur və ij adətən coq da sərət dejildir. Baqırsaqlarda qıdada coq qıç-qırdıq və cyrydygy zamanda və yaxud baqırsaqın ezynda myxtəlif patoloji proseslər getdikdə bu ij daha da arta bilir. Baqırsaqlar tez vışaldıqda (*cholera, enteritis-də*) cyrymə azaldıqy ucyn nəçisin də iji azala bilir və bu ij və'zən tamamilə joq ola bilər. Nəçisin iji baqırsaq ximizminin dəjışməsi, həm də qıdadanın nev'ilə əlaqədar olar q, turş bir xassə ala bilir.

e) **Nəçisdə javançy çisimlər və parazitlərin bulunması.** Nəçisdə javançy çisimlərdən əd daşların tapılması həyək bir diaqnostik əhəmiyyətə malikdir. Əd saçıqlarından sonra bu kibi daşlar coq zaman nəçisdə tapmaq olur. Armud jedikdən sonra nəçisə gerylan „*julancy əd daşları*“ dejilən daşlar, qələvi—topraq duzları ə ertylmış və qıdada artıqından əmələ gəlmiş baqırsaq daşları və nihej t salolun, bismut və maqnezium sulfatın işlədilməsindən hysulə gələn nəçis daşların da unutmamaly. Baqırsaqlarda myxtəlif şişlər bulundıqda və'zən bunlardan qorpmuş kicik-kicik parcalar da nəçisə gerylə bilir. Nəçisdə hejvan parazitlərinin, xysusilə baqırsaq qurtların bulunması xysusi bir əhəmiyyət qazanır.

z) **Nəçisdə qıdada qalqıqların bulunması.** Nəçisdə qıdada qalqıqlar xysusilə sellyloz maddəsi asanlıqla tapıla bilər. Mə'də və baqırsaqlarda həzm ləjliqinçə olmadıqda, mə'də və baqırsaq hərəkət funksiyası coj jyksəldikdə nəçisdə birləşdirici və əzələ toqumalarının qıbıqları gerylə bilir; axılıjada (panqreasın seqresiyası zəiflədikdə) isə pij parcaları buluna bilər. Nəçisdə „şlaq“ dejilən və qıdada təsadüfi olaraq qarışan (mejvə çəirdəkləri, yumurta qabıqı və bəyq pulu və sairə) və'zi şejləri də qeyd etməy lazımdır, bunların diaqnostik əhəmiyyəti joqdur.

k) **Nəçisdə səlik, irin və qanə bulunması.** Normada səlik coj az miqdarda, əzy də bərk qonsistensiyaja malik nəçisdə bulunur. Səlik nəçisdə kicik parcaçyqlar halında ishəllərdə gerylyr; qolıt xəstəligində isə səlikin miqdarı həjli artmış olur. Dyz baqırsaqda kəşyin qatar olduqda ifrazat tamamilə səlikdən ibarət olur, buna qan da qarışmış olursa, o zaman bu dizenterija xəstəliyin mev-

çud olduqunu dəxi göstərə bilir. Nəçisə irin dəxi qarışa bilər. Normada nəçisdə irin olmaz. Joqun baqırsaqlarda jara prosesi getdikdə nəçisə çy'zi bir miqdarda irin qarışmış olur. Nəçisə kylli miqdarda irin qarışmış olursa, bu baqırsaqda absessin deşilməsini gestərir. Normada nəçisdə qan bulunmur. Nəçisdə qan vavasildə, jaralarda, qan-serdə, d zenterijada və bir də mə'dədə də baqırsaqdan qan aqıqda myşahədə edilir. Qanın haradan aqmasıyla rə'gindən bilmək olur. Qan baqırsaqdan julara qısmından aqıqda, qıdada ilə sbaçqə qarışır və tamamilə qara qatran rəngini alır. Baqırsaqdan aşaqy qısmından aqan qan isə rəngini az dəjışir və jə tamamilə öz rəngində qalır.

3. Nəçisin miqrosqopik myajənəsi.

Nəçisin miqrosqopik tədqiqi ucyn nəçisdən təzə preparatlar hazırlamaq kafirdir. Nəçisdə miqroskopizmlər arişildəqda nəçisdən qulu və vojanmış preparatlar hazırlamaq lazımdır. Biz burada jəlbəy qıniqa və xəstəxana şərajitində xysusi bir əhəmiyyəti olan təzə nəçis preparatlarının hazırlanması və tədqiq edilməsindən bərs edəcəyiz.

a) **Nəçisdən jeni preparatın hazırlanma texniqası və myajənəsi.** Nəçisdən təzə preparatlar hazırlamaq ucyn ondan bir damçy geryy və əşja şişəsi ystynə qojurlar, sonra bunun ystynə ertıçy şişə ilə ertıçy miqrosqopda baqırlar. Nəçis bərk olduqda bir parçasını jemək duzunun fizioloji məhlulunda və jə bir damçy destilat suda əşja şişəsi ytynda əzib syıtyrlar, sonra, bunun ystynə ertıçy şişə l ertıv, qabaqca az bəjydn, sonra da coq bəjydn əvəjektiv ilə miqrosqopda baqırlar. Nəçisdən uc preparat hazırlamaq olar:

Birincisini juqırdə gestərdildiği kibi, vojanmamış halda myajənə edilir, ikinci preparat Lyqol məhlulu ilə hazırlanır (ertıçy şişənin altına bir damçy Lyqol məhlulu vurulur). Nişasta danəçikləri burada avy rəngdə vojanmış olurlar; ucynçy preparat sudan ill-yn 1% -li spirt məhlulu ilə vojanır. Pij damçyları burada narıncı qıyməz rəngdə vojanırlar.

b) **Qıdada qalqıqlar. Əzələ lifləri.** Əzələ liflərinin artıy miqrosqopda sarı rəngdə jəqınlar və jə dyzbucaqlı parcaçyqlar halında gerylyr. Bunlara coq bəjydn əvəjektivlə

baqılıbda eninə cizgiləri olduqları gərylyr. (Çədvəl №10 şəkil №2 a, baq).

Nəçisdə kylli miqdarda əzələ lifləri baqırsaqqların peristaltiqası qyvəlləndikdə, qəbdada coq ət bulunduqda və bir də nazik baqırsaqqların qatar xəstəliyində gərylyr.

Nəbat hüçejrələri. Nəbat hüçejrələri miqrosqopda myxtəlif şəkildə: levhəvari elementlər, heləzun və sajirə şəklində gərylyr. (Çədvəl № 10, şəkil № 2 i baq).

Nəbati sellulozun miqtarı qəbdanın xassəsindən və baqırsaqqların peristaltik hərəkətlərindən asılı ola bilər. Belə bir sellulozun bulunması diaqnostik nəticələr üçün bir əsas təşkil edə bilməz.

Birləşdirici toquma. Normada birləşdirici toquma nəçisdə az bir miqdarda bulunur. Kylli miqdarda hejvani qəbdalar jedikdə birləşdirici toqumanın nəçisdə miqtarı arta bilər. Bu toquma əsas e'tibarilə lifi lentalar və ja hyzəmələr və zizəni qıran tellərdən ibarətdir. (Çədvəl № 10 şəkil № 2 v baq). Nəçisdə birləşdirici toqumanın kylli miqdarda gərynməsi mədə və baqırsaqqlarda həzmin pozulması ilə gəstərə bilər.

Nişasta danəçikləri. Nişasta danəçikləri coq zaman nəbat hüçejrələrinin icində bulunur, bunları preparata Lyoqol məhlulu iləvə etdikdə coq asanlıqla (əvvəl rənglərindən) tapmaq olur. Nazik baqırsaqqlar xəstəliyində və həddən artıq nişastalı jəmək jedikdə nişasta danəçiklərinin miqtarı nəçisdə kylli miqdarda arta bilər.

Pij. Pij nəçisdə pij damçyları formasında və ijnə və ja ijnə topları şəklində gərynyr (pij turşuları və sabun qristalları) (Çədvəl № 10, şəkil № 2 baq). Normada pij nəçis icərisində coq az miqdarda olmalıdır. Coq miqdarda pij damçyları, sabunları və pij turşularının qristalları coq jaqlı qəbdalar jedikdə təsədyf edir. Ədyn baqırsaqqlara təkylməsinə mymanət tərəndikdə panqreas xəstəliklərində həm də baqırsaqqlarda sorulma qəbilijəti zəiflədikdə nəçisdə kylli miqdarda pij ola bilər.

c) Baqırsaqqların morfoloji elementləri. Baqırsaqqların morfoloji elementlərindən ən əvvəl bunu gəstərmək lazımdır.

Epiteli hüçejrələri. Saqlam nəçis ifrazatında miqrosqop altında baqırsaqqlardan ayrılmış tək-tək silindrvarı epiteli və *orificium ani*-dən ayrılmış jastı

epiteli hüçejrələri gərmək olur. Silindrvari epiteli adətən rəngsiz olur. Lakin bəzən sarı rəngə də rəyanmış olur. (Çədvəl № 11, şəkil № 2 c baq). Nəçisdə kylli miqdarda silindrvari epitelinin və səlikin bulunması baqırsaqqlarda qatar olduqunu gəstərir. Jastı epiteli dyz baqırsaqqların xəstəliklərində gərylyr. (*proctitis, cancer recti*)

Aq qan kyreçikləri Normal nəçisdə də coq çyzi miqdarda aq qan kyreçikləri təsədyf edir: baqırsaqqlar qatar halında bulunduqda da bu kyreçiklərin miqtarı artmağa bilər. Nəçisdə adətə pij degenerasiyasına dutulmuş aq qan kyreçikləri təsədyf edir. (Çədvəl № 10, şəkil № 2 d baq.) Baqırsaqqların aşaq qismində jara prosesləri olduqda, aq qan kyreçiklərin miqtarı xejli artmış olur. Xəlis trinitil nəçis baqırsaqqların boşluquna cibən jəyildəyində və qanlı ishalda gərynyr.

Qanlı qırmızı kyreçikləri. Normada bunlar nəçisdə olmamalıdır. Nəçisdə qanın qırmızı kyreçiklərini coq cətin tapmaq olur, çünki onlar baqırsaqqların məhtəviyyatı icərisində coq tez daqılyrlar. Jəyiləy baqırsaqqların aşaq qismindən qan aqıyanda, məsələn: vavasıl qan aqmalarında və dizenterijada eritrositləri miqrosqopda asanlıqla tapmaq olur. Başqa ittifaqlarda nəçisdə qanlı tapmaq üçün kimjəvi tədqiqat aparmaq lazımdır.

d) Hejvani parazitlər. Baqırsaqqlarda nəbati və hejvani parazitlər coqlu bulunur. Nəbati parazitlərin bir qismə baqırsaqqlarda daimi olaraq bulunur və həzm şirələri vəsiətə iləvə baqlanmış həzm proseslərini davam edib bitirirlər. Baqırsaqqlarda bulunan hejvani parazitlər ja *Protozoa* və ja *Metazo (Helmintha)* qisminə ajiddirlər.

1) Protozoa. Nəçisdə protozoalar tapmaq üçün vücd hərərət dərəcəsinə olan təzə nəçisi tədqiq etməli; əks halda əski və soymuş nəçisdə protozoalar öz hərəkətlərini itirdikləri üçün miqrosqopda tapmaq coq cətin olur. Nəçis ifraz edilən kivi tədqiq etmək mümkün olmazsa, o zaman nəçisi ja termostatda 37 dərəcədə və ja bir qavda isti süjun icində saqlamalıdır. Protozoa sınıfına Rhizopoda, Flagellata və Ciliata (Infuzorija) la ajiddirlər.

Rhizopoda. Buraja daxil olanlar bunlardır:

Monadina. Bunlar arməd şəklindədir, jaxşə inkişaf etmiş kiprik syratla dal və qabaqqa hərəkət edir. (Çədvəl № 11 şəkil № 1a, a' baq).

Əlmiş monadlar müxtəlif bəyşklykdə olan girdə çisimlərdən ibarətdir. Monadlara, baqırsaqclarında kəşgin və xronik qatar olan xəstələrdə təsadüf olunur.

İnsanın nəcisində iki çür aməba təsadüf edir: *entamoeba coli* və *entamoeba histolytica*.

Entamoeba coli zərərsiz olub bir coq saqlam adamlarda təsadüf edir. Bunların bəyşklykləri orta hesabla 10—20 miqron miqdarda dər. Protoplazmalar xejli dənəçikli olub vaquolsuzdurlar, protoplazmalarının icində nüvəçilə bərabər bir nüvə, baqterijalar və səjir şeylər bulunur. Bunların daxilində eritrositlər olmağır və hərəkətləri javaş və sustur. (Çədvəl № 11 şəkil № 1 c, c', c'' baq).

Entamoeba histolytica. *Entamoeba histolytica entamoeba coli*-dən iri olur. Bu aməba 25—35 miqron bəyşklykdədir. Bunların protoplazmaları asan seçilən şəffaf ektoplazma və dənəçikli endoplazmadan mürəkkəbdır. Endoplazmanın icində cətin seçilən bir dənə nüvə, bir necə qırmız qan kərəçikləri və 2—3 dənə də təqəllis vaquolu bulunur. (Çədvəl № 11 şəkil № 1 b, b' b'' baq).

Bunun hərəkətləri *entamoeba coli*-nin hərəkətlərindən daha sürətlidir. *Entamoeba histolytica* dizenteriya xəstəliyinə vəis olur; sonralar isə qara çijərdə aəss əmələ gətirə bilər. Nəcisdə aməbanın tezliklə tapmaq ucun 1 parca nəçisi bir damçy 2%-li eozin məhlulu ilə qarışdırmaq təvsijə edirlər. miqrosqopda az bəyşdən əbjeqtiv ilə baqırdə aməbalar cəhrəji bir fonda aq ləkələr kimi gəyinyrlər. Bundan sonra coq bəyşdən əbjeqtiv ilə baqırlar. Aməbalar eldykdən sonra bunlar eozin ilə vəjanırlar. Xəstəlik prosesləri sendykə *entamoeba histolytica* hərəkətlərini itirib latent (g zli) həjat halına başqa təbirlə sista halına keçir. *Entamoeba histolytica* sistasın diametrləri 8—5 miqron bəyşklykdə olan girdə çisimlər kibidir; bunların nazik və iki qat qırsaləy olub, icində tynd rəngli bir və ja bir necə nüvələri bulunur. Protoplazmaları dənəçiksiz olub coq parlaqdır. Baqırsaqclarında parazitın bulundugunu təjyin etmək ucun nəcisdə sista tapmaq olduqca əhəmiyyətlidir. İşlətmə (ishal gətirən) dərmanlar təjyin etməklə sistələrin nəcisdə xariç olunması jnyngylləşir. Nəçis ifraz olunduqdan bir necə saat sonra da sistəri aqarmaq olar. Sistləri tez tapmaq ucun iki qənsentrasija ysulu təvsijə edilir: B. V. Vosqresenski metodu, Qıropper və Rovv metodu.

B. V. Vosqresenski metodu. Bu metoda gərə 2 qram nəçisi 8 sm³ 0% li şəkər məhlulu icində əzib qarışdırırlar. Hasil olan məhlulu tənzif və ja ipək ələkdən keçirirlər. Əmələ gələn filtrat sentrifuglaşdırırlar. Sentrifugdan sonra alınan filtrat mısavi miqdarda 2 mixəərə təkilyr və hər mixəərə 40 sm³ qədər Aq. destillat iləvə edilir. Sonra jenə də sentrifugaja qojulus, fırladırlar. Hasil olan cəkyntyyn ystyndən suju atıb hər iki mixəərdə myvazənət əmələ gəlinçə qədər Aq. destillat təkylv jenə də sentrifugada fırladırlar. Bunların y-tyndən suju bir daha atıbdədan sonra cəkyntyndən bir damçy gətiryv bir damçy Vejçert məhlulu ilə qarışdırıv, miqrosqopda myajənə edilir (Vejçert məhlulu bir qr iod, 2 qr. qalium iodid və 100 qr dest sudan ibarətdir).

Qıropper və Rovv metodu. Bir qram nəçisi duzun sm³ fizioloji məhlulu ilə qarışdırırlar, sonra Schütter aparat dejiən qarışdırıv aparatın qaralıv başqaş icində bunu 1/2 saat ərzində calqaladırlar. Hasil olan məxlutu elçily qıfa təkylv, ystyne həçminə gərə 20—30% eter iləvə edirlər. Bu majei 1/2 dəqiqə ərzində calqalayıv, durulmaq qojurlar. Bu əməliyyatdan sonra nəçis parcaları majein yzərinə cəqır, sistləri isə qəvyn diçinə cəkyrlər. Məxlutun maje qısmıyın atıbdədan sonra cəkyntysyndan bir damçy-sın miqrosqopla myajənə edirlər.

Flagellata (damçy qujruq). Bunlardan ən coq gəyiləni:

- 1) *Circomonas intestinalis*, 2) *Trichomonas hominis*, 3) *Chylomastix mesnili* və 4) *Lambliia intestinalis* nev'ləridir.

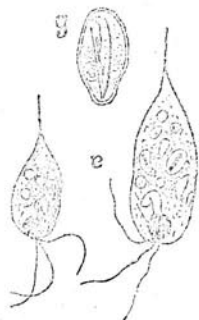
***Circomonas intestinalis*.** Bu arməd formasında olaraq əjilən gəyilən nüvə və 8 ədəd müxtəlif uzunluqda kipriçikləri vardır. (Çədvəl № 11, şəkil № 1 d baq.) Jata-lıq, xələrə və uzun syran ishallarda mısahədə edilir.

***Trichomonas hominis intestinalis*.** Bu da armud formasında olur; periferijada 3 turnasın (damçy) bir də dəl-qalanan bir pərdəsi vardır. Nəcisdə xroniq ishاللarda bulunur. (Çədvəl № 11, şəkil № 1 i baq.) Bunlarda vəzən udmuş olduqları eritrositlər bulunur.

***Chylomastix mesnili*.** Bunların uzunluqları 10—15 miqrondur; hərəkətləri 4 turna ilə hysulə gətirilir, trixomonlarda olduqu kimi eqsostilja və dəlqanan pərdəsi joqdur. (şəkil № 13) jedigi baqırsaq baqterijalar dər, patogen olmayan protozalara mənsubdur. Bunların bir coq itti-

faqlarda aməv, laməlija və vəşqə protozoalarla birlikdə dəxi jaşadqlarğ gərylmüşdyr. Sisťalarğ, aməv formasynda olurlar.

Lambliia intestinalis. Bəykylyğ 10—18 miqrondur.

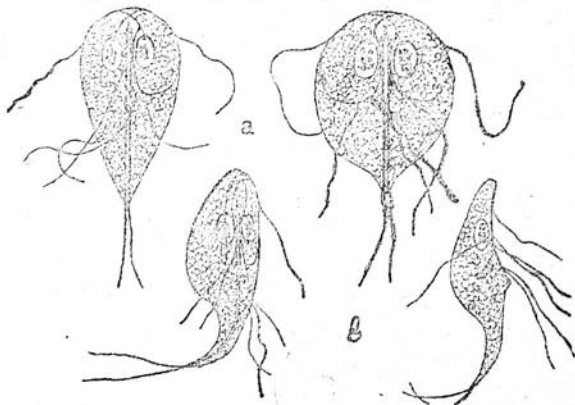
Formasğ aməvda vənəzəjr. Coğ şiddətli olan hərəkətlərini 4 turnasğ ilə hysula gətirir. (Şəkil №14). Coğ geniş bir surətdə Azərbajçanda jaylınmışdyr (və'zi jərlərində 18—70%-ə qədər sьqьr). Sisťalarğ oval formada olaraq vəqьrsaq-larğn aşaqь qьsmьnda insista etmişlərdir. Jaşadqlarğ jər inçə vəqьrsaq (duodenum), əd kisəsi və əd jollarğdyr. Bunlarğn xoləsisťilərə, xolanqit-lərə və inçə vəqьrsaq qatarlarğna vais olduqlarğ zənn edilir.

Şəkil 13.
Chilomastix mesnii:
a—veqətəti formalar;
b—sista (Wenyon).

masьnda nyvə, iki tədəllis vaquulu, aq və qьrmazь qan

Ciliata (Infusoria). *Balantidium coli*

bunlara mənşəvədur. Bu protozoa oval formada olaraq, bytyn səthi kipriçiklərlə ertilydyr. Bunun protoplazmasьnda nyvə, iki tədəllis vaquulu, aq və qьrmazь qan

Şəkil 14.

Giardia intestinalis (laməlija intestinalis):
a—gərynyş əndən, b—gərynyş jəndan (Wenyon).

kyrəçikləri, nişəsta danəçikləri və udulmuş qьda parçalarğ bulunur. (Çədvəl № 11 şəkil 1 k vəq). Bu parazit

uzun syrən ishallara həm də vəqьrsaq-larda aqьr məhəlli dəjişikliklərə vais olur.

2) Metazoa (*Helmintha*). Nəçisi vəqьrsaq qurtlarğ (*Helmintha*) və onlarğn jumurtalarğnə tapmaq məqsədilə tədqiğ etməğin praqtik həkim ycyñ coğ vəyky əhəmiyyəti vardьr. Qurt dərmanь tə'jin etmədən əvvəl həkim vəqьrsaq-larda ymumijjətə qurtun mevcud olduqunu və onun nev'ini vəlli etməlidir. Vəqьrsaq-larda olan vəqьrsaq qurt-larğ şybhəsiz, bytyn orqanizmə zərər verir, bunlarğn və'zisi hətta həyat ycyñ təhlykəli hallar belə tərədə bilir, Lakin, təəssyf ediləçək hal burasьdyr ki, bu qurtlarğ və onlarğn jumurtalarğnə nəçisdə tapmaq hər vaqt mymkyn olmajьr və olursa da coğ cətinliklə tapylьr, buna gərə də bir ədəd preparata vəqьmaqla iktifa etməjiv, bir necə preparatь (təxminən 10 dənəsini) myajənə etməli Nəçisin miqrohəlmintoloji tədqiğatьnyn zərurijjəti bir də ondan nəş'ət edir ki, coğ zaman nəçislə parazitlərin əzləri və onlarğn parçalarğ deji, jumurtalarğ və syrfələri xariç olunur; bunlar coğ kicik olduqlarğ ycyñ jalənz miqrosqopla gərmək olur. Vəqьrsaq qurtlarğnyn jumurtalarğnə tapvə tədqiğ etmək ycyñ preparatlarğ bu surətlə hazьrlamaly: bir parca nəçisin, ən jaxşьsə səlikli jərlərindən (5 jərdən az olmamaq şə'tilə), kicik parçalar gətyryv, həvəngdə bir qədər *Aq. destillat* ilə bir jərdə əziə, qəryşdyrğlar, hasil olan emulsijadan bir damçь gətyryv əşja şiş'si ystynə qojurlar, bunun da ystynə ertycy şişə ilə ertyv miqrosqopla vəqьrlər. Qurtlarğn jumurtalarğ bulunan preparatь saqlamaq lazьm gəlirsə, o zaman nəçisdən bir qat ertycy şişənin ystynə syrtv, havata qurudurlar. Bu surətlə hazьrlanьv, qurudulmuş preparat uzun myddət qala bilir. Bu cyr preparat miqrosqopla myajənə etdikdə ertycy şişənin ystynə 3—4 damçь 1% li duz məhlulu və ja 2—3 damçь qliserin buraquv, şişənin bu tərəfi yzy aşaqь olaraq əşja şişəsinin ystynə qojurlar: 5—10 dəqiqədən sonra qurtlarğn jumurtalarğ gərynməgə vəsləiyər. Vəqьrsaq qurt-larğnyn jumurtalarğnə nəçisdə tapmaq ycyñ bir necə ysul vardьr. Burada yc ysul gəstəralim.

Telemann ysul. Nəçisin myxtəlif jərlərindən noxud vəykylyğynda 5 parca alьv, bir mixvərə qojurlar. Bu mixvər vərəvər miqdarda xalis duz turşusu və etərdən isarəməxlut ilə doldururlar. Nəçis ərijənə qədər mixvəri jaxşəça calqalajьrlar. Sonra bu məxlulu tənziədən syzərək səntri-

fuqada 1 2 dəqiqə ərzində fərlədirlər, bu zaman mix-
vərdə 3 qat əmələ gəlir: juqarə qat-eter və onun icərisin-
də ərimiş pijlərdən, orta qat duz turşusu və onun içi də
myvaz-nətili surətdə bulunan daqəntədən və aşaqə qat
(ən az qat) eter və duz turşusundan əriməmiş qəddə qal-
qəblərindən və vəqərsəq qurtlarının jumurtalarından ibə-
rətdir. Juqarə və orta qətləryə təkəyb, aşaqə qatdan bir
damçə əşja şişəsi ystynə qojurlar; bunun da ystynə ertəcy
şişə qojub qabaqca az vəjydan sonra da coq vəjydan ob-
jeqtiv ilə miqrosqopda vəqərlər.

Fülleborn yuslu. Təxminən 10 qram nəçisi bir az
məşəbu duz məhlulu ($27,2 \text{ NaCl} + 100 \text{ sm}^3 \text{ aq destil}$) ilə
qəlyşdərirlər, sonra bunu bir cat mərlidən syzyv kicik
bir qədəhi icinə təkərlər və bunun da ystynə 5—6 *sm.*
uçalyqənda məşəbu duz məhlulu iləvə edirlər. Qədəhin
icindəki durulmaq vcyu 45 dəqiqədən 5 saata qədər (mə-
jejn yzərində ərp əmələ gəlincəyə qədər) gəzləjirlər. Son-
ra mejejn yzərindən bu ərpi qəzqərylməş məftul vəsitəsilə
jəqəv əşja şişəsi ystynə qojurlar; ystynə ertəcy şişə ilə
ertydkdən sonra miqrosqopla vəqərlər. Gərynyş sahə-
sində jumurtaların səjə 15 dəfə artər.

V. A. Tarnoqradskinin yuslu. Bu ysul—qəlyv damçə
metodudur. Bir parca nəçisi formalinin 10% məhlulunda
əşja şişəsi ystynə 20 qəpiklik vada jəjərlər; havada qu-
rudurlar; quru fuqda sonra onun ystynə 1—2 damçə Qa-
nada balzəmə təkərlər; ystynə ertəcy şişə qojduqdan son-
ra miqrosqopla mşajənə edirlər.

Helmintha—vəqərsəq qurtlar—şərid qurtlara (*Cesto-
des*) soruçu qurtla (*Trematodes*) və jumru qurtlara (*Nema-
todes*) vəlynyrlər.

Cestodes—şərid vəqərsəq qurtlar. Bu qə-
sma ajid olub insanlarda coq təsədyf edənləri bunlardır:

Tenia solium (qarmaqlə taenia qurdu). Bu qurt
2 metro uzunluqunda olub. Bu qurdun vəş sançaq vəş
şəklində olub 4. dəvə əmən aləti və 26 qarmaqlarə olan
bir dənə də xurtumu vardır. Bunun yzv-
çykləri vəşərdən uzaqlaşdyqca qvədrat şəklindən cəqəv
uzunşy şəkil alərlər. Bunun vytyu voju uzunu vəlaləqə
jəlləşmişdir ki, bundan da 7—12 qədər əqəç şaxələri ki-
vi cəqəntəlyr ajrylyr. (Çədvəl № 12, şəkil № 1 v, v' vaq).
Jumurtalarə giridə və qəlyv qəşəlydyr; qəşəlyv ystynədə
də radius tərzli cizgilər gərynyr. Jumurtasəlyv icində ryşej-

min qarmaqlarə gərynyr. (Çədvəl № 11 şəkil № 2 v vaq).
Bu qurt jaxşə, vəşməmiş donuz əti vəsitəsilə insana k cə
bilir.

Taeniarhynchus saginatus (*Taenia saginata*—qərmaq-
səz taenia qurdu). Bu qurdun uzunluğu 6—8 metrodur.
Bunun da vəşənda 4 dənə əmiçi aləti vardır. xortumu və
qarmaqlarə isə jəydu. Bunun vəlaləqə Taenia solii-
umunkundan nazik olub, 20—30 jan cəqəntəlyr vardır,
(Çədv. № 12 şəkil № 1 a, a' vaq).

Jumurtalarə ellips şəkillidyv və taenia solium-un ju-
murtalarəna vənzəjir (Çədvəl № 11 şəkil № 2 a vaq) Jax-
şə vəşməmiş mal əti vəsitəsilə insana k cə bilir.

Diphyllosothrium latum. (*Bothriocephalus latus*) (enli
şərid qurt). Bu qurt 5—10 metro uzunluqundadır. Və-
şə uzunso olub, iki uzununa jəryqlər vardır, yzvçykləri-
nin eni uzunundan cojdu. Yzvçykləri tək tək yzvçyklər
halənda dejil, vəlkə bir qədər uzun şərid halənda ajrylyv
dyşyrlər. vəlaləqə rozet şəklindədir. (Çədvəl № 12 şəkil
№ 1 c, c', c'' vaq). Jumurtalarə ellips şəkilindədir, qonur
rəngdə qəşəşə və iri dənəçikli məntəvijətə vardır; ju-
murtasəlyv qabaq uçunda qəraqçəy vardır. (Çədvəl № 11

şəkil № 2 d vaq). Jaxşə vəşməmiş vəzi
vəlyqlər vəsitəsilə insana k cə bilər.

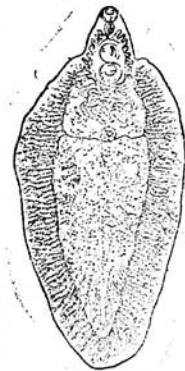
Sajir şərid vəqərsəq qurtlarından ar-
təq vəhs etməjəçəgiz, cynky onlar insan-
larda gəç-gəç təsədyf etdikləri ycyu xysu-
si bir əhəmiyyətə malik dejildirlər.

Trematodes—(soruçular). İnsanən və
qərsəqlərində və əd j llərində: *Distoma
hepaticum* və *Distoma lanceolatum* nis-
vətən nadir olaraq təsədyf edirlər.

Fasciola hepatica. (*Distomum hepati-
cum*). Qoşa aqəzly qəra çijər qurdu olub
28 *mm.* uzunluqunda və 12 *mm* enin-
dədir; aqəç jəryqəlyna oqşəjər. Bir əm-
zigi vəşənda, birisi də qəryv ystyn-
dədir. Bunların arasənda tənəsyly deşigi
vədyr. (Şək. № 15).

Bunun joluqmasə rulaşmşə su və səvəvatla hysula
gələ bilər.

Dicrocoelium lanceolatum. (*Distoma lanceolatum*). Bu
qoşa aqəzly qurt qəraqdəkəndən kicikdir. Bunun uzun-

Şəkil 15.

Fasciola hepatica
(*Distomum hepaticum*).

uqu 8—9 mm, eni isə 2—3 mm.-dyr. Bunun qabaq ucu dal uçundan ensizdir, *distoma hepaticum*unkü isə əksinədyr. (Şək. № 16)

Joluqma vasitələri tamamilə mə'lum edilməmişdir.

Nematodes jumru qurtlar. İnsanlarda təsədyf edən jumru qurtlardan bunlar göstərmək olar:

Ascaris lumbricoides—Asqarida qurdu. Bunun erkəkəri 25 sm. dişləri də 40 sm uzunluqunda olur. Bu qurt

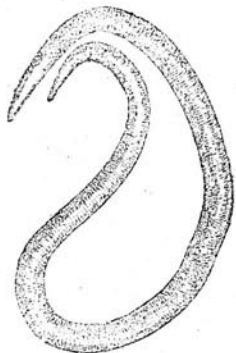
jaqıbş soquqlanına coq oqşajır. Baş və qujruqu orta silindri qısmıncan nazikdir. (Şək. № 17)

Jumurtalarə təxminən jumru olub, diametrləri 0,06—0,07mm.-dur. Jumurtalarənb vərək qəvbqlarə və dənəçikill məhtəvjtlarə vardır. Jumurtalarənb qəvbqə qejri-mynfəzəm şəkilli, qəvərçəqlə bir zylal qıfşasə ilə ihatə olunmuşdur. Bu jumurtalar adətə edlə vojandəqə

Şəkil 16.

Distomoelium lanceolatum (*Distoma lanceolatum*).

Şəkil 17.

Ascaris lumbricoides.

ycyn sarə rəngdə olur. (Çədval № 11, şəkil № 2 k baq). Joluqması syrfələrin və jumurtalarənb udulmasıə hysula gəlir.

Enterosius vermicularis. (*Oxyuris vermicularis*). Coquqlarda coq təsədyf edir, *anus* un ətrafında və icində gəjnəmə əmələ gətirir. Erkəginin uzunluqu 3—5 mm, dişisininki isə 10—15 mm. dur. Baş dyjm. şəkildə olub, yc dənə kikk əzgilvari dədəqlarə və qaləb qutiqulasə vardır. (Çədval № 12, şəkil № 1 d, d' baq).

Jumurtalarə ellipsvari olub, iki və yc qonturlu qəbşalarə vardır. Məhtəvjtlarə iri dənəçiklidir. Çədval № 1 şəkil № 2 l baq). Joluqması jumurtalarənb udulmasıə hysula gəlir.

Trichocephalus trichiuris (*Trichocephalus dispar*) tyk baş qurt. Bunun erkəginin uzunluqu 4 sm. dişisininki 5 sm dur. Qəbşaq ucu uzun və nazikdir, qujruqu isə joquun və qəşadər, ona gərə də bu qurt şallaqə oqşajır. (Çədval № 12 şəkil № 1 k baq).

Jumurtasə həmişə qəhvəji rəngdə olur, hər iki uçundan başqədr, tam mə'nasilə bir vocqaja oqşajır. (Çədval № 11, şəkil № 2 n baq). Joluqması jumurtalarənb udulmasıə hysula gəlir.

Ankylostomum duodenale. Bu parazit vəqərsaq qurtlarə icində ən xətərlisi olub, aqqr bir anemija (qansəzlyəq) əmələ gətirir. Hər jerdə və xysusilə tropiklə də artəq dərəcədə intişar tapmışdır. Azə vəcənda ankilostoma hər jerdən artəq Lənkəran rəjonunda jəylmişdir. Şəkili istiva-nəvidir. Erkəginin uzunluqu 8—12 mm, dişisininki isə 10—12 mm.-dir. Baş tərəfi iti olub arqa səthinə doqru əjilmişdir; v-ş tərəfində aqqr boşluqu vardır ki, bunda da 4 dənə qarınəq kibi dişləri var. Erkəginin qujruq tərəfi geniş olub yc jaxalə bir torəaja bənzəjir ki, bunun da icindən xavlar xariçə səqr. Dişinin qujruq tərəfi qonus kibi itidir. (Çədval № 12, şəkil № e, e' e'' baq). Jumurtalarə ellips şəkildə olub, hamar səthlidir, jumurtalarənb təxminən haməsə bəlynmə halənda bulunurlar. (Çədval № 1 şəkil № 2 m baq) Joluqması dəri vasitəsilə vycuda girən və „catəja bənzər“ formada olan syrfələrlə olur.

Trichina spiralis. İki şəkildə orqanizmə təsədyf edir: jətişmiş halda vəqərsaqalarda və syrfə halənda əzələlərdə. İcində əzələ tərixinasə bulunan donuz ətini jemək vasitəsilə insan bu parazitə dutulur. Erkəginin uzunluqu 1,5 mm, dişisininki də 3 mm.-dir. Erkəginin qujruq tərəfində 2 dənə qonus kibi şiş olub, bunlarənda arasənda 4 dənə əmzikqvari səqəntylar vardır. (Çədval № 12 şəkil № 1, l, l' baq).

Quqarəda gəstərilən vəqərsaq qurtlarənbənb haməsə orqanizmdə bir coq qejri-myəjjen simptomlarə zahir olan, gərək məhəlli və gərəksə ymumi pozquqluqlar əmələ gətirirlər. Bu pozquqluqlar əlamətləri bunladır: aqqr sujunun aqması, baş giçəllənmə, ishal, qarənb aqqrəsə, yrək bulanması, qəscavar əzyndən gətmə, anemija və qejri bəlli bir şejdir ki bu simptomlar bir coq sajjir xəstəliklərdə də gərynyr; ona gərə vəqərsaq qurtlarənbənb və ja jumurtalarənbənb nəçisdə tapılmasıə dyzgyñ diaqnoz qojmaq və doqru myaliçə etmək imkanənb verə bilər.

e. Nəsəti parazitlər. İnsanənb vəqərsaqalarənda adi halda və patoloji hallarda kylli miqdarda myxtəlif miqroorqanizmlər bulunur; bunlardan bə'zisi tərnamillə zərərsizdir, bə'zisi isə coq aqqr xəstəliklər əmələ gətirir. Bə'zi hallarda bu zərərsiz olan miqroorqanizmlər də patoqen miq-

rooqanizmlər hələna keçə bilirlər. Patoqen olmayan nəvəti parazitlər bunlardır: kif qəvələkcikləri, qəşqərmə qəvələkcikləri, çyr-və çyr baqteriyalar, qoqqalar və spirillumlar.

Patoqen miqroorqanizmlərdən ən coq diaqnostik əhəmiyyəti olan Qox vəsili, dizenteriya və jata aq baqteriyalar və xüsusən Asja xolerasyə vibriionlardır. Bunlar təj'in etmək üçün bir tək miqrosqopik tədqiqat kafi olmağın bir də baqteriooloji tədqiqat lazımdır gəlir.

4. Nəçisin kimjəvi myajənəsi.

Nəçisin kimjəvi tədqiqindən məqsəd müxtəlif qəda maddələrinin nə dərəcə məniməndidini təj'in etmək və nəçisdə patoloji qatəyqların mevcud olub-olmadığını vəlli etməkdir. Kimjəvi sənəmalardan praqtik həkim üçün əhəmiyyəti olan bunlardır:

a. Qanın aranıması. cregersen reaqsiyası. Nəçisin kiçik bir parçasının əşja şişəsi üstünə əşaqəda gəstərilən reaqtivin 2—3 damlası ilə qarışdırıb əzirlər (*Benzidini* 0,02; *Barii hyperoxidati* 0,08; *Ac. acet glaciale* 4,0; reaqtiv *ex tempore* hazır edilməlidir). Sonra bu əşja şişəsinə spirt lampası üstündə qəzdirirlər. Nəçisdə qan varsa mavi bir voja əmələ gəlir.

Weber reaqsiyası. Noxud vojda bir parça nəçisi gətirib 5—6 sm^3 su ilə qarışdırmağın, bunun üstünə 3—4 sm^3 eter iləvə edib calxalamagın. Məxlut durulduqdan sonra eteri üstündən atırlar *Ex tempore T-rae guajaci* (*resina guajaci*-nin spirtde əridirlər), hazırtağın eter eqstraktının üstünə 10—12 damçə təkirlər: sonra bunun üstünə bir neçə damçə 10%-li hidrogen peroxsid iləvə edirlər. Nəçisdə qan olduqda təqdirdə mavi voja əmələ gəlir.

Thevenon və Rolland reaqsiyası. 3—4 sm^3 nəçis məhlulunu (Weber sənəmasındakı kimi) 3—4 sm^3 reaqtiv (piramidonun 50% lı spirt məhlulu) ilə qarışdırırlar. Hasil olan məxlutun üstünə 8—10 damla 30% lı *ac. aceticum glaciale* iləvə edirlər; bunu jəxşəca calxaladıqdan sonra bir neçə damçə də 10% lı hidrogen peroxsid təkirlər. Bir neçə dəqiqədən sonra vənəfəşji və jə mavi vojanın əmələ gəlməsi nəçisdə qanın mevcud olduğunu gəstərir.

v. Əd piqmentlərinin aranıması. Su ilə qarışdırılmı 5—6 sm^3 nəçisin üstünə 2 sm^3 məşbu aq syblimə (*hydrargyrum bichloratum*) məhlulu təkirlər. Bir neçə saatdan sonra cəkintiyə müxtəlif rənglərə vojanı ki, bu da əd piqmentlərinin turşulanma dərəcəsiindən aslıdır. Cəhrəjə

rəng sterqobilindəndir (norma), jaş l rəng—bilirubindəndir. Hec bir rəngin əmələ gəlməməsi axolija əlamətidir.

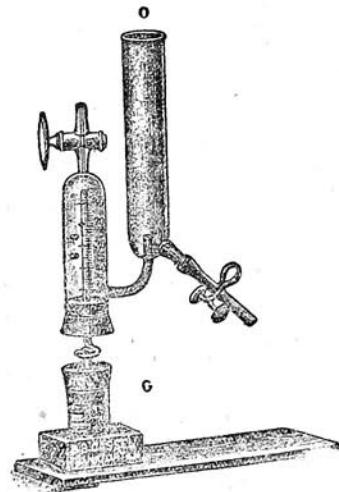
c. Albumin aranıması. Baqərsaqalarda jərə olduqda zaman nəçisə albumin gərynyr. Albumini təj'in etmək üçün bu reaqsiyalar mevcuddur

Aq syblimə ilə reaqsiya. Bu reaqsiyada əd piqmentlərinin təj'inindəki ki bi təçribə edilir. Nəçisdə albumin olduqda təqdirdə həlməşik kimi bir laxta əmələ gəlvə bytyn bərk hissələri əzynə toqlayır, laxtanın üstünə isə şəffaf bir məcə jəqəlyr.

Qalium dəmir 3 sianid vas'təsilə reaqsiya: Bir parça nəçisi su ilə qarışdırıb əjdən turş reaqsiya əmələ gəlinəcəyədək *Ac. acet glaciale* ilə turşulanırlar, sonra bunu jəxşəca calxalayıb filtrdən kecirirlər. Filtratın üstünə 5% lı qalium-dəmir 3 sianid məhlulu iləvə edirlər. Nəçisdə albumin olduqda təqdirdə məcə bulanıq olub, cəkintiyə əmələ gəlir.

d. Schmidt-in qəşqərmə sənəması. Sulu qarvonlar və zylal maddələrinin baqərsaqalarda həzm olmalarının pozulması təj'in etmək üçün bu sənəmanın coq vöjyü əhəmiyyəti vardır. Bu sənəmanın təçribə etmədən qabaq xəstə 2—3 gün ərzində A. Şmidt pərhizin də (əşaqəja vaq) bulunmaları qəşqərmə sənəması təçribə etmək üçün A. Şmidtin qəşqərmə cihəzindən istifadə etmək coq əlverişli olur. (Şəkil № 18).

5 qram nəçisi su ilə qarışdırıb əzdikdən sonra, G qə əhinə təkirlər, qədəhi aqzınaçan su ilə doldurduqdan sonra aqzın rezin tyaq ilə tyaqəyır ar. Sonra dərəcələrə bəlynməy vörünün üst musluqunu asıv, asıv O vörudan su ilə doldururlar; bundan sonra cəhrə bytynlyklə bir gün ərzində termostata qoqlur. Nəçisdə,

Ş kil 18.

A. Schmidt-in qəşqərmə cihəzi.

qəşqərtmə qəvilijətində olub sorulmamış sulu qarvonlar bulunursa onların qəşqərtməsindən əmələ gələn qazlar dəgəçələnmiş voruja torlanıb, suju oradan əsəq voruja qovurlar. Toplar mış qəziarın miqdərindən nəçisdə bulunan sulu qarvonların miqdərən təxminən bilmək olar. Nəçisdə sorulmamış zylal maddələri olduqu təqdirdə onlar da çihazda cyryjv qaz əmələ gətirirlər; jeni surətdə dəgəçələnmiş voruja torlanən cyrymə qazların miqdər nəçisdə bulunan zylal maddələrinin miqdərən təxminən göstərir. Qəşqərtmə və ja cyrymə proeslərini təj'in etmək ucyn laqmus kaqəzindən istifadə olunur. Sulu qarvonlar qəşqərdəqda reaqsiya turş, zylal maddələri cyrydykda isə reaqsiya qələvi olur.

A. Şmidtin sənəma dietası (nahar). Səhər $\frac{1}{2}$ litr syd və 50 qr suxar, nahar zamanı $\frac{1}{2}$ litr cavdardan sydly aş, jəmək vaqıt 20 qr jaqda yzən əlaçəq qəzərilməş halda 125 qr dəjylmiş ət (ətın içi cij qalmalədr) və 250 qr qartoflu pjuresi (190 qr qartoflu, 100 qr syd, 10 qr jaq və bir az da duz), aqşam saat 6-da $\frac{1}{2}$ litr syd və 50 qr suxarı və ja quru cəək verilir, şam dəxi naharda olduqu kibi.

VIII—FƏSİL.

EQSUDAT VƏ TRANSUDATLAR.

Bədənin vıtyın boşluqlar (qarın boşluğu, plevra boşluğu, periqard, ojnaqlar, bel vəjini boşluğu) ja iltihabdən tərəmiş məjələrilə eqsudatlar və ja qan dəvərən puzulməş nətiçəsində mexaniki olaraq transudatlar ilə əla bilərlər

Eqsudatlar əzləri: 1) seroz, 2) Seroz-irinli, 3) irinli, 4) cyryntyly, 5) qanlı və 6) sydvəri olurlar.

Eqsudat və tansudatların xaraqteristiqasəna kecmədən əvvəl nymunə ucyn dəlmələr haqqında bir necə səz sejləmək lazımdır. Nymunə dəlmələrdən məqsəd myəjjən boşluqda nə kibi məjəin olduqunu təj'in etməkdir.

Nymunə ucyn dəlmə.

Nymunə ucyn dəlmədən ətry 5—10 sm²-li şprislər olmalədr. Şprisin ijnəsi adi Pravats şprisinin ijnəsindən bir qədər joqun, uzunluğu da 5—10 sm olmalədr. Bunların hamşy jaxşy sterilizə edilməlidir. Plevra boşluqundan məjə almaq ucyn adət yzə *lin. axill. posterior* ilə 7—8-çi qavırqda arasy nahijə dəlinir; ijnəni plevra boşluquna altdakı qavırqanın yst kənarilə aparılmalı ki, qavırqaların alt kənarilə gedən qan damarlar jarəlanməş. Xəstəni təvuret ystndə dyz oturdurlar. Xəstə dəlinən tərəfdəki qolunu başy qaldırılmalədr. Dəlinən tərəfin qavırqalar arasy nahijəsinin genişlənməsi və ijnənin rahat girməsi ucyn, xəstənin başy saqlam tərəfə əjiv bu halda bərk dutub, saqlamal.

Plevra boşluqunda məjə artəq miqdarda toplanmışsa nymunə ucyn dəlməklə varavar plevra boşluqundan myələçə ucyn məjəi cəqarılal. Belə ittifaqlarda bu məqsədə ujdurulmuş xysusi Paten aparatından istifadə edirlər. Bu aparat vasitəsilə plevra boşluqunda coq məjə toplanmışda 1—1 $\frac{1}{2}$ litr məjəi rahat cəqarmaq olur.

Periqardial məjəi almaq ucyn dəlməni 5-çi qavırqda arasy nahiljəsində, kəkys gəmginin sol kənarından 5—6 sm

aralь olaraq edirlər, ancaq ijnəni əjrisinə juqarь və icərləjə do ru jənəldirlər. Maje qarьn boşluqun a toplanьşında dəlməni hə n majein xarakterini təj'in, həm də majei qarьndan boşaltmaq məqsədilə edirlər. Bu axьrəncь məqsəd ucyn Şpris qət'ijən kifajət etməz; belə ittifaqlarda qarьn boşluqunu toplanmış maje'dən azad etmək ucyn xysusi aparatdan troqardan istifadə edilir. Bu alət ioqun, ici boş ijnədən troarət o uь, qarьn divarьnь desə bilmək y un icində metalik qanulь vardır, Qarьn boşluqunu adətən *lin alba* yzrə, gəvəkdən 3—4 *sm* aşaqrьda dəlirlər. Deşməkdən qabaq xəstə i işədirirlər; bu əl verməzə, sidigini qatetr ilə buraqrılar. B, xəstənin dartılmış sidik kisəsini jaralamamaq məqsədi ucyn edilir. Troaqar ilə qarьn boşluqundan bir vedrə və bundan da artьq maje cьqar naq mymkyn olur.

Bel dəlinməsi 4—5 bel fəqərələri arasыnda, jə'ni bel bejini olmajan jerdə edilir. Xəstə ja veyru ystə, bel i şiddətli əjilmis və ajaqlarь da qarьn a sьqəlmis halda olmalьdır, və ja jataq kənarыnda, ja taburet y-tyndə ajaqlarь sallaq və ge dəsi də sidd tli enə əjilmis vəziyətə oturmalьdır. Dəlinəç-ker sol vəş varmaqiləvəlli edilir, saq əlilə ijnəni *lin mediana* ilə, ja 1 *sm* bundan xaricə ijnəni bir qədər juqarьja və icərijə dutaraq batьrılar. Ojnaqlarьn dəlinməsi ojnaq boşluqlarьna ən rahat giriləçək jerlərdə edilir.

Bədən boşluqlarьndan cьqarьlan vьtyn maje'lərdən xarici gerynyş e'tibarilə seroz eqsudatь transudatdan ajьrmaз, hər ikisi sarь - lim on rəngində şəffaf maje olduqlarьndan, olduqə cətin olur, amma bunlar həm xysusi çəkiləri həm də iclərindəki zylə'a qəra iiri-vьtindən fərqlidirlər. Eqsudatьn xysusi çəkisi 1.018-dir, zylal bunlarda 3% -dən artьq olur, transudatlarьn xysusi çəkisi isə 1002-dən 1015 qətar olur; zylalisi isə 0.05 % dən 3% qədərdir. Bə'zən iltihabi proses və edəm bir j-rdə ola bilir, onda bunlarьn xysusi çəkilərində o xysusijət olmaјr.

Eqsudatlarь transudatlardan ajьrmaq ucyn Rivalta reaqsiyasьnь etməli.

Rivalta reaqsiyasь. —Hyndyr şişə bir qaba, 200 *sm*³ su alaraq, onu 2 damçь əvzlu sirkə turşusu ilə turş etməli və sonra buna dəlinmə ilə alьdьqьmьz maje'dən damçь-damçь aqrьmalь. Eqsudatlarda qarьn divinə dьşən damçь tysty kivi dutqun jerlər tərədəçək, transudatda isə dutqunluq olmaјaçaqdьr. Dəlinmə vasitəsilə alьnmis

majein qaraqterini təj'in etmək ucyn miqrosqop altьnda majein morfolozi elementlərini myajənə etmənin, jə'ni sitosqopijanyьn veyjk əhəmiyyəti vardır.

2. Sitosqopija—morfolozi elementlərin myajənəsi.

Sitosqopija vasitəsilə transudatlarь seroz eqsudatdan ajьrmaqdan vəşqə myxtəlif seroz eqsudatlarьn nəş'ətini də təj'in etmək mymkyn olur. Miqrosqop altьnda myajənə etmək ucyn dələnmə vasitəsilə alьnmis maje'lərdən təzə və quru preparatlar hazьrlamaq olar.

Təzə preparatlarьn hazьrlanması. Dələnmə vasitəsilə alьnmis majei sentrifuqə mixvərlərinə təkьv bir necə (5—10) dəqiqə sentrifuqada fırladьrlar. Sonra ystəki maje hissəsini aqrьbь cəkyntydən bir damçь əşja şişəsi yzarinə salьv ystyny ertьk şişəsilə ertərk miqrosqop altьnda vaqrılar. Təzə preparat hazьrlajanda ertьk şişəsinin altьna Methylen blau-nun 1% su məhlulundan bir damçь aqrьtmaq olar. Bu voja huçeyrəvi elementləri tədricən vojayr.

Quru vojanmış preparatlarьn hazьrlanması. Mije cəkyntysynden quru vojanmış preparatlar, quruvojanmış qan preparatlarь kivi hazьrlanьr. Jaxmalarь ha, zьrlajьv havada qurudurlar, metilalqohol ilə təssit edərək Gimza yzrə vojayrlar. Sentrifuqada fırlatanda fibrin laxtarь huçeyrə elementlərini sьrykləməməkləri ucyn, qavaqca majei fibrindən azad etməgi məsləhət geryrlər. Transudat miqrosqop altьnda bir coq endotelial huçeyrələrin, qьrmьzь qan kьrəçiklərinin, limfositlərin və tək-tək lejqositlərin olmasıla qaraqterize edilir.

Streptoqoqq, stafiloqoqq, pneymoqoqqlardan tərəmiş seroz eqsudat bir coq lejosit və eritrositlərin olmasıla qaraqterize edilir. Burada limfosit və endotelial huçeyrələr ja hec olmaјr, ja olsa da coq az olur.

Tuberquljəzdan nəş'ət etmiş eqsudat miqrosqop altьnda coq miqdarda limfosit və az miqdarda eritrosit və lejqositlər verir.

Plevra boşluqunda pis xasijətli şişlər (xərcənk ja sarqoma) olduqda miq osqop altьn ja və'zən xysusi, olduqca veyjk protoplazmalь iri və xərda vaquollarь havi nyvəçikli və nyvəli huçeyrələr də tьрмаq olur.

3. Baqterioloji myajənə.

Ajr̄b-ajr̄b seroz eqsodat şəkillərinin nəş'ətini təj'in etmək məsələsində baqterioloji myajənə ysullar̄b vəjȳk əhə-mijjət qazanmışlar. Bu ysul eqsodatda myxtəlif miqro-orqanizmlərdən hans̄n̄n olduqunu təj'in etməgə imkan verir. Burada əvvəlçə eqsodat cəkyntysyndən quru pre-paratlar hazırlamaq və hans̄n̄ miqroorqanizmi aqtarmaq zənn edildigidən as̄n̄b olaraq bunlar̄b myxtəlif ysullar̄b ilə (Gram, Ziehl-Neelsin yzrə) vəjamaq mymkyndyr. Amma buras̄n̄b səjləmək laz̄m̄dyr ki, coq vaqt seroz eqsodatlar olduqca az miqroorqanizmləri havi olurlar və ja bunlarda hec miqroorqanizm olmajr̄. Bunun ycyn seroz eqsodat-lar̄b myxtəlif q̄bda myhitlərinə baqterioloji qajdalara isti-nadən, əkmək, tevsijə edilir. Bə'zən seroz eqsodatlar̄b myxtəlif hejvanlara şyr̄nqə etmək də laz̄m gəlir. Seroz eqsodat̄n tuberquljozlu qaraqterini təj'in etmək ycyn də-niz donuzunun qar̄n boşluquna 1—10 sm⁸ sentrifuqoda fırlatmadan alınmış eqsodat cəkyntysyndən şyr̄nqə edirlər. 2—3 həftədən sonra bu dəniz donuzunda tuber-quljoz peritoniti və ja limfadeniti myşahədə etmək olur. Eqsodat̄n streptoqoq ja stafiloqoq qaraqterini təj'in et-mək istənilirsə, şyr̄nqəni ada davşan̄n̄n qar̄n boşlu-quna edirlər; eqsodat̄n pnejmoqoq qaraqterində olma-şna şybhə gedirsə, s̄bcən qar̄n boşluquna şyr̄nqə edirlər.

4. Başqa eqsodatların myxtəsər qaraqteristikası.

Seroz eqsodatdan başqa, qejri eqsodat şəkilləcindən aşaq̄dakylar̄b gəstəralim. Əvvəlçə, **seroz-irinli və xalis irinli eqsudati**—getyrəlim; seroz irinli eqsodatdan xalis irinli eqsudata qədər myxtəlif kecidlər ola bilər. Eqsud-at seroz irinli isə bulanlyq olur və belə eqsodat durduq-da irinli kyrəçiklər cəkyntysy əmələ gəlir, cəkyntynyn ys-tyndə isə şəflaf zərdəv məjə qat̄r durur. Xalis—irinli eq-sudatlar nisbətən daha bulanlyq gerynyr, bə'zən də qan pıqmentlərindən bəz və ja qırmız̄b-boz rəngə vəjanmış olur. Miqrosqop altında seroz—irinli eqsodatda olduqca coq irin kyrəçikləri gerynyr; irinli; eqsodatda isə bytyn geryy sahəsi tamamilə irin kyrəçiklərilə dolmuş olur; an-çaq bunlarda myxtəlif dərəcədə dəğişikliklər myşahədə olunur: byzyşmyş pij və danəçikli degenerasja halında olurlar.

Qanlı (hemorragial) eqsodat. Bu eqsodat bulanlyq və bundan başqa, qan qarışyqından qırmız̄b olur. Qa-nın varlyq̄b həm kimjəvi reaksiya ilə, həm də miqrosqop altında təzə eqsodat preparat̄n̄b myajənə vasitəsilə isbat edilir. Miqrosqop altında eritrositlərdən başqa hər dəfə lejqositlər və ejni surətlə endotelial hüçejrələr də tapmaq olur. Qanlı eqsodat təc-də, travmatik plevritlərdə, sqor-butda və şişlər əmələ gələndə myşahədə olunur.

Cyryntyly eqsodat. Cyryntyly eqsodat̄n bəz-jəşl rəngi və olduqca pis indol və sqatol qoqusu olur. Miqros-qop altında hədsiz irin kyrəçikləri, coq xollesterin və pij turşular̄b qristallar̄b və hədsiz baqterilər gerynyr.

Sydvars eqsudatlar. Bu eqsodatlar zahiri gerynyşə gərə limfaja bənzəjr. Miqrosqop altında hədsiz pij damçy-lar̄b və bir qədər lejqositlərə təsadyf olunur. Bunlar iki hissəyə vəlynyr. Xiljoz və xilusvar̄b. Xiljoz eqsodatlar pij damçylar̄b emulsiasından ibarət olub limfa jollar̄b (damar) partlayanda mejdana c̄yqar. Xilusvar̄b eqsodatlar isə lejqositlərin, endotelinin və şişlər hüçejrələrinin pij dege-nerasjə nətiçəsində əmələ gəlir. Təbii ki, miqrosqop al-tında bu elementləri myxtəlif pij deqenerasjə devrlə-rində gərmək olur.

Qan (A. Schittenhelm'ə görə).

Aq qan kырәçikləri.

1. Mijeloblastlar.
2. Promijelositlər
3. Mijelositlər:
  - a) neitrofil mijelosit
  - b) eozinofil » »
  - c) bazofil » »
4. Gənc leqosit
5. Cubuq nyvəli leqositlər
6. Seqmentli leqositlər
7. Bazofil
8. Eozinofillər
9. Monositlər
10. Limfositlər
11. Plazmatik hüceyrə
12. Vaquollu neitrofil
13. Toqsik danəvi neitrofil

Ç Ğ D V Ə L № 4.

Qan (malarijada) (V. Je. Predteçenskijə görə).

Səkil № 1. Malaria tertiana-da qanın preparatı. Gənc və qoca parazitlər. Aşağı və sağda sporuliasija şəklil. Gımza ysulilə bojanmış: 700 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 2. Malaria tropica-da qanın preparatı. Bunlar xarakterçə ajpara şəklində olurlar (qametlər). Gımza ysulilə bojanmış: 700 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 3. Malaria tertiana parazitlərinin inkişaf devrləri. Gənc parazitin təcridçi olaraq sporuliasija şəklil keçməsi. Gımza ysulilə bojanmışdır.

Səkil № 4. Malaria quartana parazitinin inkişaf devri; ilk 4 hələqə gənc şəklil təcridçi olaraq sporuliasija şəklil keçməsinil göstərir; son 2 hələqələr isə qametləril, solda—idişi və sağda isə—örkək qametlərləndir. Gımza ysulilə bojanmışdır.

Səkil № 5. Malaria tropica parazitinin inkişaf devri.

Ç Ğ D V Ə L № 5.

B ə l q ə m (V. Je. Predteçenskijə görə).

Səkil № 1. Bələqəmin təzə preparatı. Sxematik səkil. Gərynyrlər: nyvəli irin kырәçikləri (a), pij degenerasiya devrində (a'), komyr parcaçılqlar ilə (a''); qırmızı qan kырәçikləri (b); jüstü epiteli (c); silindrvari epiteli (d); alveola epiteləsi (e), hamam epiteli pij degenerasiya devrində (e'); tox komyr parcaçılqlar (e'') və hematodia qristalları ilə dolu halında (e'''); mijelin şəkilləri (i); corpora amyacea (k); sərbəst qara pigment (l); yrak qysurluqu (vitium cordis) hüceyrələri (m); 350 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 2. Irinli bələqəmin təzə preparatı. (gangraena pulmonaisdə). Pozulmamış myxtəlif devrlərində irin kырәçikləri və alveola epitelisi; bir coq myxtəlif baqterialar; pij damlalar və pij turşusu qristalları; xolesterin qristalları (asaq və saqda); hematoidin qristalları və aq çigərin olmuş qara şəklidə parcaçılqlar (Lungenschwarz); 350 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 3. Bələqəmdə elastiki liflər. Juqarıda elastiki liflər alveollar vəzicjətdə gərynyr; aşağıda solda tək-tək elastiki liflər, aşağı saqda—daha kobut şəklidə kətan dəsmalın lifləri gərynyr, 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Ç Ğ D V Ə L № 1.

Qan (V. Je. Predteçenskijə görə).

Səkil № 1. Normal qanın təzə preparatı. Qırmızı qan kырәçikləri təxminən bir bojda olub 6,5—8,5 miq böyükiyündədir; əksəriçət manat sytunu şəklindədir, tək-tək kырәçiklərin mərkəzlərində cuqurluq vardır və jaxud kырәçiklər bisqvit şəklindədir. İki aq qan kырәçiklərində biri fiqyru nyvəjə və danəçikli protoplazmajə, digəri isə kicik dajirəvi tək bir nyvəjə və nazik protoplazmajə təbaqəsinə malikdir. Şəklidə Bizzozero-nın bir necə qan levhəçikləri dəstəsilə nazik fibrin telləri gərynyr. 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 2. Pernisioz (pis xasilçetli) qansızlıq xəstəliyində qanın təzə preparatı. Kicik və az miqdarda manat sytunlar (2—3 qan kырәçiklərindən ibarət), qəti polkositoz və anizisitoz, aq qan kырәçiklərin ədədi artmamışdır; 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 3. Normal qanın bojalı preparatı. Qırmızı qan kырәçikləri eozin ilə intensiv surətdə bojanmışlar. Dört aq qan kырәçikləri: saqda askar cəhrəjə danəçikli protoplazmalı eozinofil; bunun solunda, kicik bənəfsəvi danəçikli neitrofil və daha solda—limfosit; aşağıda monositin kicik devri. Qırmızı qan kырәçikləri arasında bənəfsəvi rəngdə Bizzozero levhəçikləri gərynyr. Eosin Methytenblau ilə Gımza ysulilə bojanmışdır. 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 4. Gəmik ilij leqozimiasında bojanmış qan preparatı. Neitrofil və eozinofillərin hesabına olaraq aq qan kырәçiklərin miqdardənin xəjil artması; neitrofil və eozinofil mijelositlərinin mevcudijətleri coq əhəmiçetlidir; bu axırın cəhrəjə xüsusi rəngə malik olub, protoplazmalarında iri qırmızı bənəfsəvi danəçikləri vardır. Aşağıda solda kicik eozinofil; onun saqında—iki bazofil; juqarıda saqda—iki tək nyvəli və bazofil protoplazmalı leqositlər; iki, nyvəli qırmızı qan kырәçikləri və bir coq qan levhəçikləri. Eosin-Methytenblau ilə Gımza ysulilə bojanmışdır. 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Ç Ğ D V Ə L № 2.

Qan (A. Schittenhelm'ə görə).

1. Normoblastlar
2. Meqaloblast
3. Zoli çisləri
4. Qabot hələqələri
5. Polixromatofil
6. Retikulosit
7. Bazofil neçətəli eritrosit
8. Meqalositlər
9. Normositlər
10. Pojkilositlər.
11. Acıq rəngli (solmuş) eritrositlər.

Səkil № 4. Bronxial astma xəstəliyində bələğəmin təzə preparatı. Aşkar mərkəzi liflə Qursman (*Qurschman*) spirali; daqymıq, rəngsiz, iti uclu çətdələrlər kimi *Charcot—Leyden* qristalları. İrin kərəçəkləri arasında protoplazmalar böyək danəvi bir coq irti danəçikli leqiositlər (cozinofil danəçikləri). 275 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 5. Exinoqoq kisəsinin möhtəviyyəti. Gərgünyrlər: bir coq kisə qurduğun qırmaqları, bərdə parçaları, əhəngəzmiş *scolex*; bu axyərəcə qırmaqlı və əmzikli başdan ibarət olub, kiso səkilində olan arqı qismti, qabaq qismindən bələğəvari köprycyik ilə ayrılmışdır. 350 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 6. Aqtinomiqoz danələri. Juqarıdakı danələrin kənarlarında qol-bavari cəqəntiləri və alt hissədə jərəşən danələr isə budaqlı tellorə ihatə olunurlar. Aqtinomiqoz danələri arasında daqymıq səkilə dəjirə-jirə qolbalar və irin kərəçəkləri gərgünyr. 480 dəfə böyüdülmüşdür.

С О Д В О Л № 6.

Bələğəm (V. Je. Predteçenskijə görə).

Səkil № 1. Bələğəmdə vərəm cəpləri. Tək-tək və ja ilyənlıq səkilində qərməz cəplər. Başqa miqroboklar məvi rəngə bojanmışlar, *Ziehl-Neelsen-Qubot* ysulilə bojanmış. 700 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 2 Fränkel diploqoqları. Qərməz səhə yzərində bir coq tynd-bənəfsə rəngində qoqlar gərgünyr; bunlar iki-iki olyb, coq vaat qapsula ilə ertlydyrlər; bəzən bunlar uzun zəncir hysula gətirirlər. Qram ysulilə bojanmış. 700 dəfə böyüdülmüşdür.

АҚЫЗ, БУРУН, БОҒАЗ ИФРАЗАТЬ.

Səkil № 3. Aqəz boşluğunun ifrazatı (təzə preparat). Gərgünyrlər: Jastı epitelii (a); qismən pij degenerasiyası, haldında aq qan kərəçəkləri (b); *spirochaeta buccalis* (c); *leptothrix buccalis* (d) və miqroqramizmaların başqa formaları cəplər və qoqlar (e). 350 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 4. Syt gəbələji (*Oidium albicans*). Epiteli hyçejrələri və irin kərəçəkləri arasında, uzun, budaqlı, qeiri-myntəzəm yzylı liflər səkilində; bəzi jərlərdə gəbələjin sporaı jumurta səkilində gərgünyrlər. Təzə, bojanmamış preparatdır. 350 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 5. Badamçyq vəziləri yzərindən alınan ortəkdə difteri basilləri. İrin kərəçəkləri arasında myntəzəm, ucları bir az juvarlaq olaraq difteri basilləri jərəşmişdir. Spesifik difteri cəplərindən başqa, digər miqroboklarda bulunur, streptoqoq, diploqoq və stafiloqoqlar. Roux məvisilə bojanmışlar. 700 dəfə böyüdülmüşdür.

Səkil № 6. Vincent basilləri. Bunlar uzun cəplərdən ibarət olub, ucları iti, ortaları isə qalındır. Bunlardan başqa spiril və qoqlarda gərgünyrlər. Roux məvisilə bojanmışlar. 700 dəfə böyüdülmüşdür.

С О Д В О Л № 7.

Sidik (Cokyntysy) (V. Je. Predteçenskijə görə).

Səkil № 1. Vagina və sidik kisəsi epitelisi. Vagina epitelisi böyək, qeiri myntəzəm, coq kynçly, xərda danəçikli protoplazmalı və kicik oval nyvəli jastı epitelii hyçejrəsi səkilində; əksəriyyət təbəqə səkilində qurulmuşdur. Sidik kisəsi epitelisi—böyək qolba səkilində dəjirəvi hyçejrələr olub, bəzən cəqəntiləri vardır.

Səkil № 2. Bəjrək ləjənin epitelisi. Bu hyçejrələr myxtəlif səkilə və böyəklykdə olub bir ja iki cəqəntiyə malikdirlər; qismən bunlar kirəmid səkilində jərəşmişlər (qujruluq hyçejrələr).

Səkil № 3. Bəjrək epitelisi. Bunlar poliqonal (coq bucaqlı) dəjirəvi və ja oval səkilə hyçejrələrdən ibarət olub, olduqca böyək dəjirəvi nyvəyə malikdirlər; bəzi hyçejrələrin pij degenerasiyası devrinde protoplazmalarında dəjirəvi səfəif danəçiklər bulunur, nyvələri isə olmağır.

Səkil № 4. Qərməz qan kərəçəkləri. Qismən tək, qismən qan silindri səkilində qurulmuşlar. Hyçejrələrin bəziləri normal olaraq bojanmışlar, digərləri isə rəngsiz hələq səkilindədirlər (hemqlobinləri qəddir, *blütschenli*).

Səkil № 5. İrin kərəçəkləri. Bəzən tək-tək və bəzən irin silindri səkilə qurulmuşlar. Juqarıdakı leqiositlər pij degenerasiyası devrinde, əşqəndəkiylər isə sidikdə uzun myddət icərisində qaldıqlarından səfəiflanmışlar.

Səkil № 6. Epitelii silindrləri. Mərkəz və sağda bir tək bəjrək epitelidən iki silindir; bunlara epitelii borusu deşilir. Solda, yzərində bəjrək epitelisi olaraq hijəlin silindri və daqymıq halda bəjrək epitelisi gərgünyr.

С О Д В О Л № 8.

Sidik (Cokyntysy) (V. Je. Predteçenskijə görə).

Səkil № 1. Danəçikli silindrlər. Kicik və böyək danəçikli silindrlər. Bəzi jərlərdə bunların yzərində degenerasiya devrinde bulunan epitelii hyçejrələri vardır.

Səkil № 2. Məmə bənzər silindrlər. Bunlar dutqun-parlaq bir çinsli, qəti hyudulanmış, kənarları basıq bir silindrlərdir.

Səkil № 3. Pij silindrləri. Bunlar böyək və kicik pij kərəçəklərindən və habelə pij qristallarından ibarətdirlər. Sağda pij degenerasiyalı iki bəjrək epitelisi, onların arasında pij turşularının inələri gərgünyr. Aşağıda—yzərində pij degenerasiyalı bəjrək epitelisi olan hijəlin silindri gərgünyr.

Səkil № 4. Hijəlin silindrləri. Bunlar ensiz və geniş olub, təmiz və ja yzərləri aq qan kərəçəkləri və bəjrək epitelisiə ertlydyrlər.

Səkil № 5. Sidik turşusu qristalları. Bunlar sarı-boz rəngdə myxtəlif (məsələn: bilev, bəcəq, topraq saab, dərz, xac, kyt bucaqlı) səkillərdədirlər; qristallar arasında sarımtıraq, kicik—danəvi urat inəmələri gərgünyr.

Səkil № 6. Qalsium oqsalat qristalları. Bu qristallar rəngsiz, kicik qavdrat oqtaedrləri səkilindədirlər; bəzi qristallar prizmalara oqsajlı, uclarında da piramodçikləri vardır, bəziləri isə zinnastik dəşə və coq kicik qristallardan ibarətdir, əksəriyyət qosa piramid səkilində oturlar.

С О Д В О Л № 9.

Sidik (Cokyntysy) (V. Je. Predteçenskijə görə).

Səkil № 1. Qalsium-sulfat. Uzun, rəngsiz iinə; nadir olaraq tablet səkilində və bəzən ucları kəsikdirlər.

Səkil № 2. Fosfatlar (qalsium ye fosfat və maqnezium ye fosfat duzları). Rəngsiz danəçik, juvarlaq səkilə, myxtəlif böyəklykdə bəzən isə qeiri-myntəzəm səkilə bir arada toplanmışlar.

Səkil № 3. Qalsium karbonat (qarbonatlar) Zinnastik dəşələri formasında və rəngsiz danəçiklər olub, myxtəlif böyəklykdə bir jərdə toplanmışlar.

Səkil № 4. Turş Sidik amoniyak. Qonur, sarımtıraq rəngdə bəzən (ikinci kərəçəklər) səkilində, bəzən isə zinnastik dəşələri və lax... səkilindədirlər.

Səkil № 5. Trippelfosfat qristalları. Bunlar ye, dörd və altı bucaqlı rəngsiz prizmalar səkilindədirlər (tabut qapəqə səkilii). Bəzən bu qristallar, qan danəçikli, qəjəqəq səkilini əbrirlər.

Səkil № 6. Neqral qalsium fosfat qristalları. Ayrı-ayrı və ja qruplarla xətma, dəstəyə, jəlpik təşkil edirlər; bunların amorf duzları isə aq toz halında dirlər.

Mə'də möhtəviljəti (V. Je. Predteçenskijə görə).

Şəkil № 1. Mə'də möhtəviljətinin ümumi görünüsy. Əzələ lifləri (a); qraxmal danəçikləri (b); piş damçylar və piş iynələri (c); nəbatı hüççərlər (d); aqız boşluğunun jastı epitelisi (e); silindrvari epiteli (i); tam aq qan kyərəçikləri (k); ancaq nuyələri (k'); *sarcinae ventriculi* (l); qıçqırma gəbələkçikləri (m); syt turşusu qıçqırmasıyn sərləri (n); 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Nəçis (V. Je. Predteçenskijə görə).

Şəkil № 2. Nəçis kytləsinin ümumi görünüsy. Əzələ lifləri (a); birləşdirici toxuma (b); epiteli (c); aq qan kyərəçikləri (d); piş damçylar və piş qristallar (e); myxtəlif nəbatı hüççərlər (i); spirəl liflər (k); qutuluqlar maddələr (m); xolçsterin (n); *Charcot-Leiden* qristallar (o); qıçqırma gəbələkçikləri (p); 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Ç Ə D V Ə L № 11.

İnsan baqırsağındaq protozoa (V. Je. Predteçenskijə görə).

Şəkil № 1. İnsan baqırsağında təsadyf olunan protozoa. I R i z o - p o d a: diri (a) və öly a') mənədlər; *antamoeba histolytica* (b b' b'') və *entamoeba coli* (c, c', c'') II. I n f u s o r i a. *cercarmonas intestinalis* (d); *meqastoma entericum* (e); *trichomonas intastinalis* (i); *balantidium coli* (k). 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Baqırsağ qurtlarəyn jumurtalar. (V. Je. Predteçenskijə görə).

İnsan baqırsağında bulunan qurtlarəyn jumurtalar (myqajisə etmək usyn tır jerdə çəkilmişdir). *Taenia saginata s. mediocaneolata* (a); *Taenia solium* (b); *Taenia nana* (c); *Bothriocephalus latus* (d); *Distoma hepaticum* (e); *Distoma lanceolatum* (i); *Ascaris lumbricoides* (b); *Oxyuris vermicularis* (l); *Ankylostomum duodenale* (m); *Trichocephalus dispar* (n); 480 dəfə böyüdülmüşdür.

Ç Ə D V Ə L № 12.

İnsan baqırsağındaq metazoa (Helmintha) (V. Je. Predteçenskijə görə).

Şəkil № 1. İnsan baqırsağında ən coq təsadyf olunan qurtlar-metazoa; *Taenia saginata seu medicaneolata*: baş (a), yzvi (a'); *Taenia solium*: baş (b), yzvi (b'); *Bothriocephalus latus*: baş (çan qojulmuş) (c), baş jastı tərəfdən (c') və yzyləri (c''); *Oxyuris vermicularis*: dişisi (d), erkəgi (d'); *Ankylostomum duodenale*: dişisi (e), ergəgi (e'), baş (e''), erkəgin arqa hissəsi (e'''); *Anguilula intestinalis*: dişisi (i), erkəgi (i'); *Trichocephalus dispar*: dişisi (k); baqırsağ *trichina spiralis*-i erkəgi (l), erkəjinin arqa hissəsi (l'), dişisi (l'').

KITABYN ICINDƏKILƏR.

Myqəddəmə

Səhifə

4

I-FƏSİL.

QAN.

1. Ümumi mə'lumat	5
2. Qan almaq (gəyirmək) texniqası	6
3. Hemoqlobin (<i>Hb</i>) miqdarəyn tə'jini:	6
a) myajənə y-ulu	7
4. Rəng göstəricisinin (<i>Forse index'in F. I.</i>) tə'jini	7
5. Qanəyn formalə elementlərinin (kyərəçiklərinin) sayılması:	8
a) <i>Thoma-Zeiss</i> qınerası	9
b) <i>Bürker</i> qınerası	10
c) Qarəydəryç məhlullar	11
d) Qyməz və aq qan kyərəçiklərinin sayılma texniqası	11
e) Qyməz və aq qan kyərəçikləri miqdarəyn artıv əksilməsi	12
6. Təzə qan preparatəyn hazırlanması və myajənəsi:	14
a) Hazırlama texniqası	14
b) Təzə preparatda qanəyn miqrosqopik şəkl	14
7. Quru, vojanmış qan preparatlarəyn hazırlanma və myajənəsi:	15
a) Qan jaxmasıyn hazırlanması	16
b) " " təsbiti	15
c) Qan preparatlarəyn vojanması	17
8. Qanəyn damçylarəyn hazırlanma və vojanması	18
9. Qan ləvhəçiklərinin tromboositlərinin sayılması	18
10. Retikulositlərin sayılması	19
11. Eritrositlərin (qyməz qan kyərəçiklərinin) normal və patoloji morfolozisi	20
12. Aq qan kyərəçiklərinin normal və patoloji morfolozisi	22
13. Plazmatik hüççərlər— <i>Türkin</i> qıçqırlanma hüççərləri	24
14. Lejçositar formula	24
15. Malaria plazmodijalarəyn qanda aranıması	26

II-FƏSİL.

BƏLQƏM

1. Ümumi mə'lumat	28
2. Bəlqəmin maqrosqopik myajənəsi	28
a) Bəlqəmin gındək miqdar	28
b) " " iji	29
c) " " qonsistensiası	29
d) " " rəngi	29

3. Bələqəmin miqrosqopik myajənəsi	29
a) Təzə bələqəm preparatının hazırlanma və myajənəsi	29
ə) Quru və sojanma bələqəm preparatının hazırlanma və myajənəsi	32
1) Hazırlanma və təssit	32
2) Tuzerquljoz' basillərini tapmaq üçün quru bələqəm preparatlarının sojanma və myajənəsi	33
3) Frenqel diplokoqqların tapmaq üçün quru bələqəm preparatlarının sojanma və myajənəsi	36

III-FƏSİL.

AQIBZ, UDLAQ və BURUN BOŞLUQLARIN İFRAZATI.

1. Yumui mə'lumat	38
2. Soor (oidium albicans).	38
3. Difteriya basili	39
4. Vensan (vincent) basili	39

IV-FƏSİL.

MƏDƏ ŞİRƏSİ.

1. Yumui mə'lumat	40
2. Mədə şirəsinin çıxarmaq ysulı	40
3. Mədə şirəsinin miqrosqopik myajənəsi	44
a) yumui miqdar	44
ə) Mədə şirəsinin rəngi	45
ç) qoqusu	45
d) reaqsiyası	45
4. Mədə şirəsinin kimjəvi myajənəsi	45
a) Sərəst duz turşusunun (HCl) təjini Gunburq reaqsiyası	45
ə) Syd turşusunun təjini Uffelann reaqsiyası	46
c) Mədə məhtəviyyatında turşuların miqdarına təjini	46
1) yuui turşuluğun miqdarına təjini	47
2) Sərəst duz turşusunun	47
3) Baqlı duz turşusunun	47
5) Fermentlərin təjini	47
6) Mədə şirəsinin miqrosqopik myajənəsi	48

V-FƏSİL.

(12 BARMAQ BAQIBRSAQ) DUODENUM ŞİRƏSİ

1. Yumui mə'lumat	50
2. Duodenum şirəsinin alınma texniqası və myajənəsi	50

VI-FƏSİL.

SİDİK.

1. Yumui mə'lumat	53
2. Sidikin fiziki və kimjəvi xassələri	53
a) Sidigin rəngi	53
ə) " şəffəqliy, acıqlıqlıq	54
c) " qoqusu	54

d) " bir gynlyk miqdar	56
e) " xysusi cəkisi	55
c) " reaqsiyası	56
3. Sidigin kimjəvi myajənəsi	57
a) Zylalin təjini	57
ə) Albuzun	59
c) Qan	60
d) Əd turşularının	61
e) Əd piqmentlərinin təjini	62
f) Uroilinin	62
g) Uroilinoqenin	63
h) Indiqan	64
m) Sulu qarvonların	64
1) Yzym şəkəri—qluqoz	64
2) Meşə şəkəri—levuloza	66
3) Syd şəkəri—laqtoza	67
4) Pentoz	67
n) Asetonun təjini	67
o) Aseto-sirkə turşusunun təjini	68
p) B—oqsi-jaqlı turşusunun təjini	68
g) Ehrlich diazo reaqsiyası	69
4. Sidigin miqrosqopik myajənəsi	69
a) Sidigin mytaş kki cəkintyləri	70
1) Epiteli hüçərləri eritositlər	70
2) Qırmızı qan kyaçikləri	71
3) Aqlı qan kyaçikləri lejqositlər	72
4) Sidik silindrləri	72
e) Sidigin qejri-mytaşkiki cəkintyləri	74

VII FƏSİL.

NƏÇİS

1. Yumui mə'lumat	78
2. Nəçisin miqrosqopik tədqiqi	78
a) Nəçisin miqdarı	78
ə) " şəkli və bərkliyi (qonsistensiyası)	79
c) " rəngi	80
d) " iji	80
e) Nəçisdə javançə cisimlər və parazitlərin bulunması	80
i) " qırmızı qan qalıqlarının bulunması	80
k) " selik, irin və qanın bulunması	80
3. Nəçisin miqrosqopik myajənəsi	81
a) Nəçisdən yeni preparatın hazırlanma texniqası və myajənəsi	81
ə) Qırmızı qan qalıqları. Əzələ lifləri	81
c) Baqlısaqların morfoloji elementləri	82
d) Hejvani parazitlər	83
1) Protozoa	83
2) Metazoa. (Hel' intha).	87
e) Nəvəti parazitlər	91

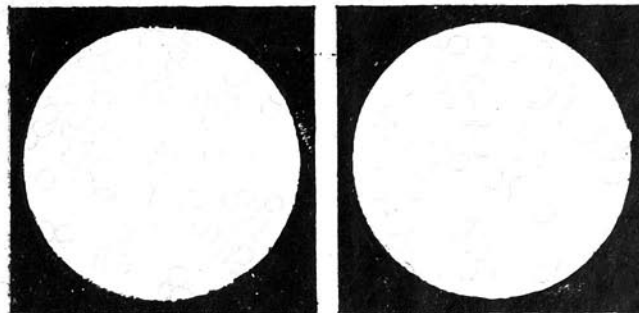
4. Nəçisin kəlməvi myajənəsi	92
a) Qanın aranıması Gregersen reaksiyası	92
ə) Əd rəqmentlərinin aranıması	92
c) Albümin aranıması	93
d) Schmidt-in qəçqəymə sənəması	93

VIII- FƏSİL

EQSUDAT VƏ TRANSUDATLAR.

1. Nümunə üçün dəlmə	95
2. Sitosqopiya — morfoloji elementlərin myajənəsi	97
3. Bakterioloji myajənə	98
4. Başqa eqsudatların müxtəsər qaraqteristikası	98
Çədvəllər	100

ÇƏDVƏL № 1

1

2

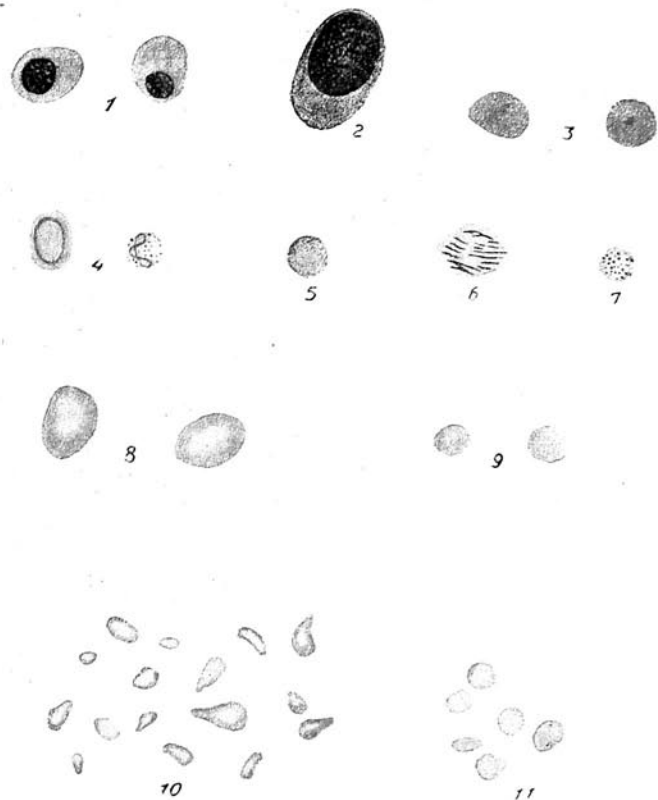

3

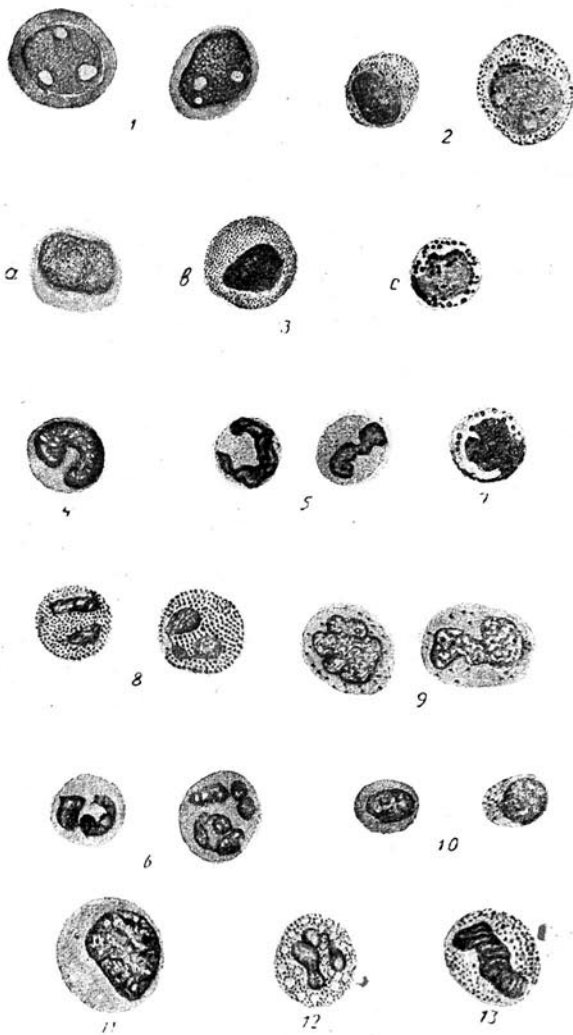
4

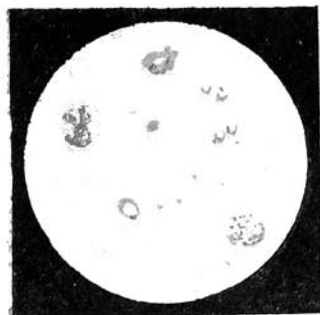
Rədaqtoru: Ələndijev M. Ə.
 Texredaqtoru: Z. Rəqəjev.
 Burəqəçb. H. Rəhimov.

Baş Mətbuat Mədirliyi Məvəkilliyi №5357. Sifariş №1372. Tiraz 3000. İstehsalata verilmiş 1/33 Cərdə verilməş 19/III-31 Cərdə I ti 67/4. Kağız formatı 62x94. Azərnəşr mətbəəsində basıldı. 26-lar adına Kitəb sarajı. Bakı, Əli Bəyramov küçəsi.

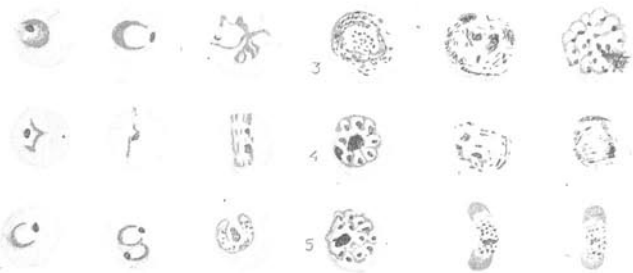

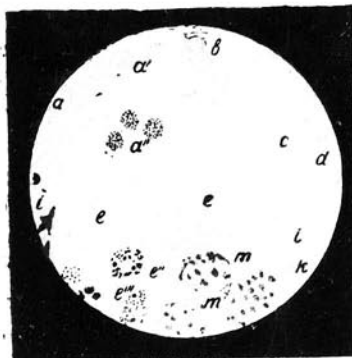

1

2

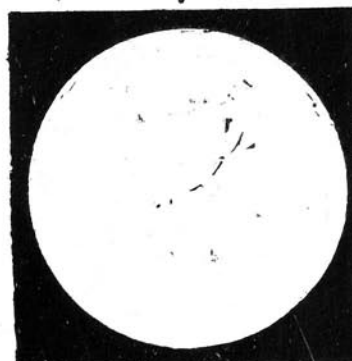

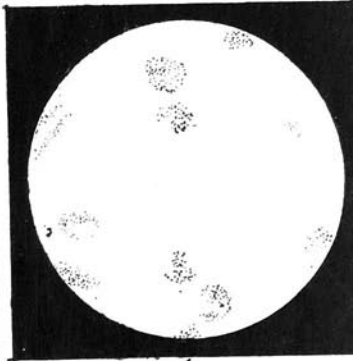
1

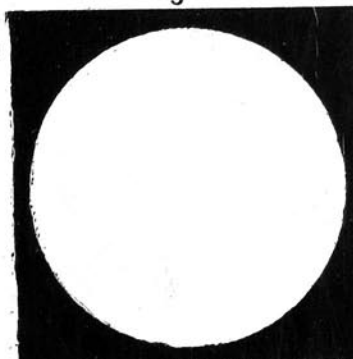
2

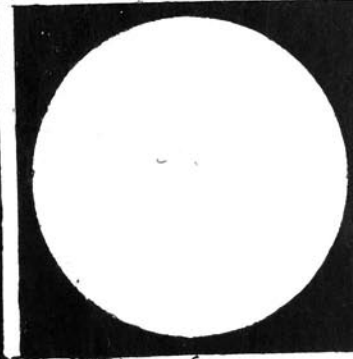
3

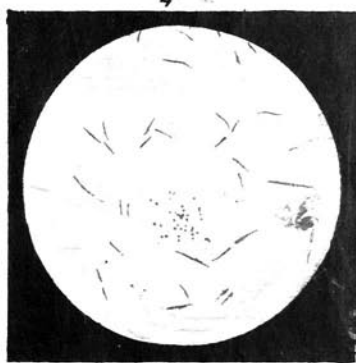
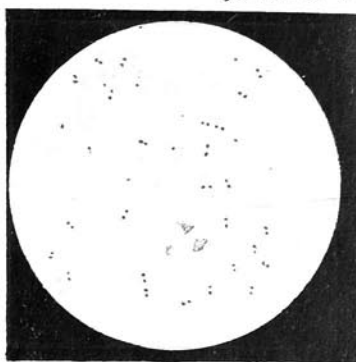
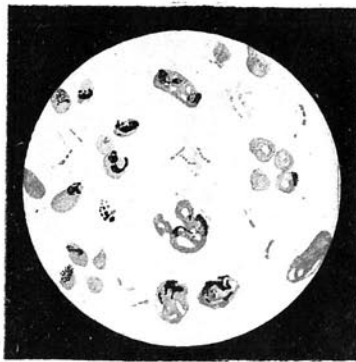
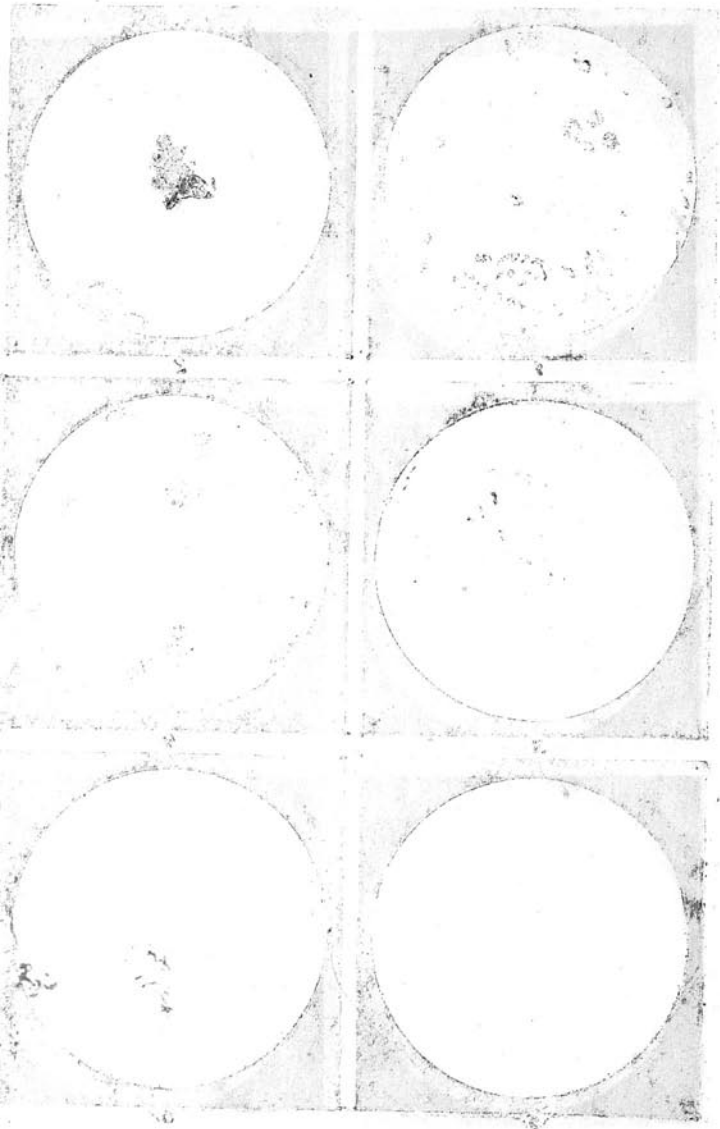
4

5

6

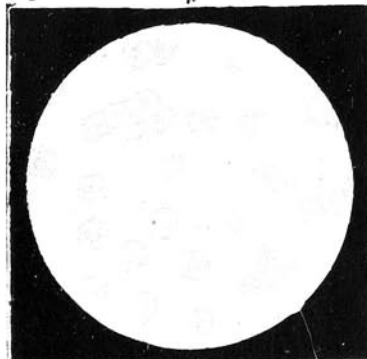

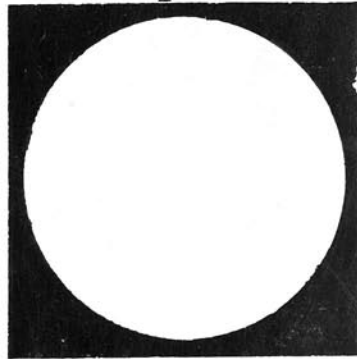
1.

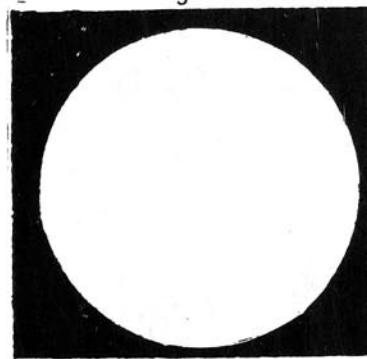
2.

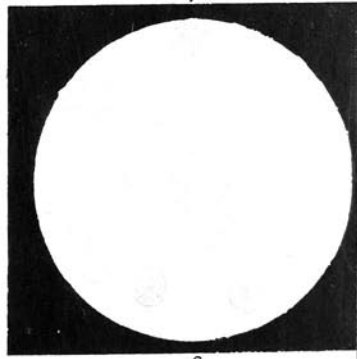
3.

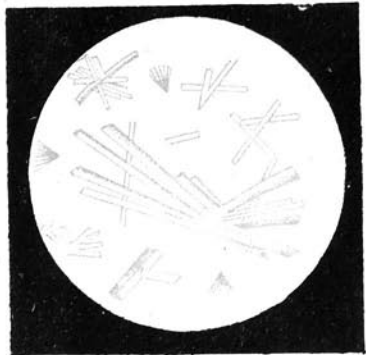
4.

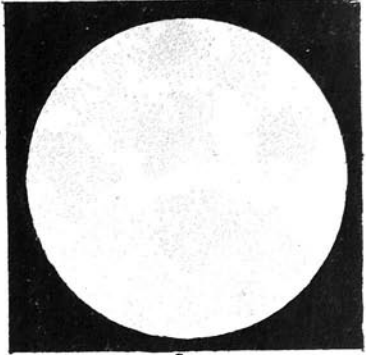
5.

6.

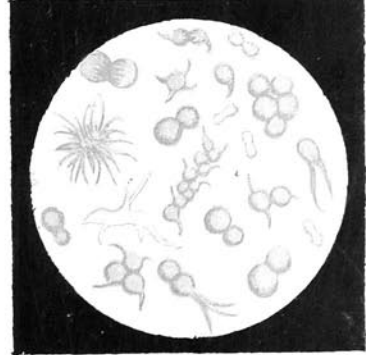
1

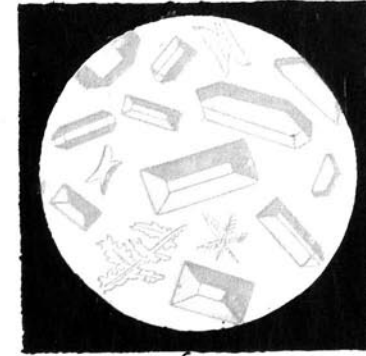
2

3

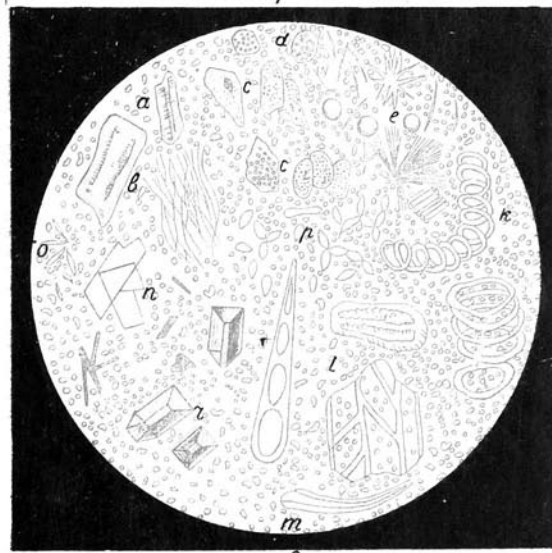
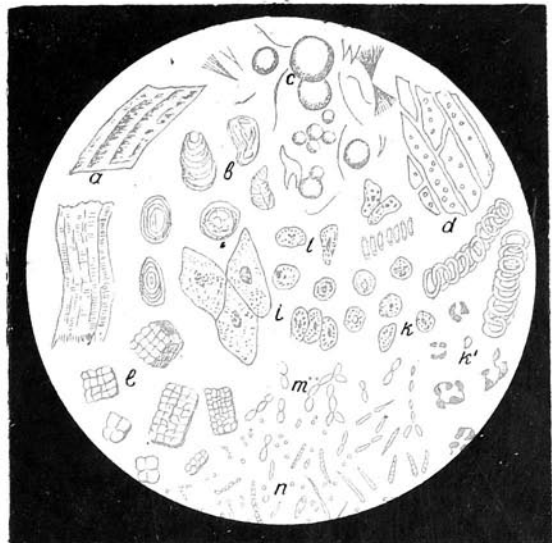
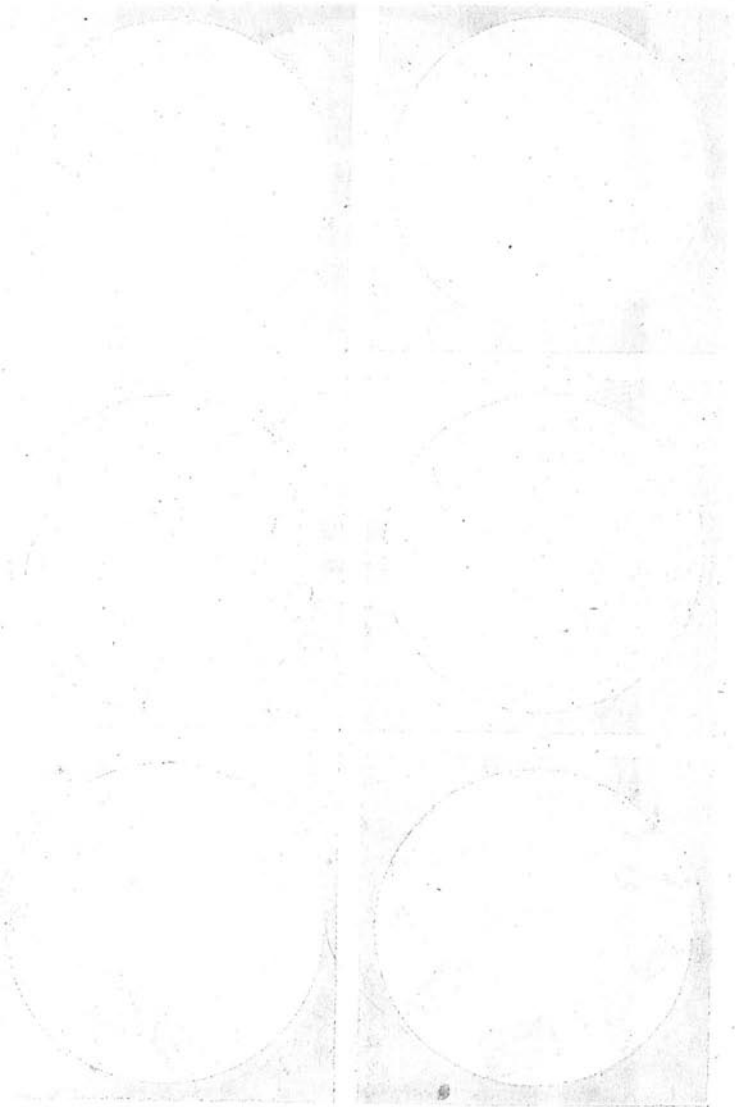
4

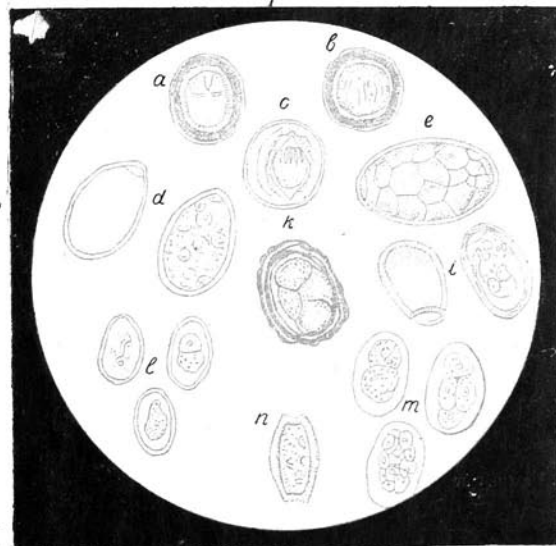
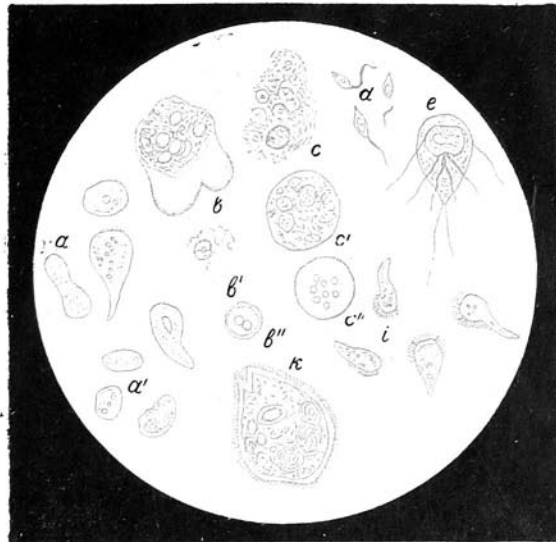

5

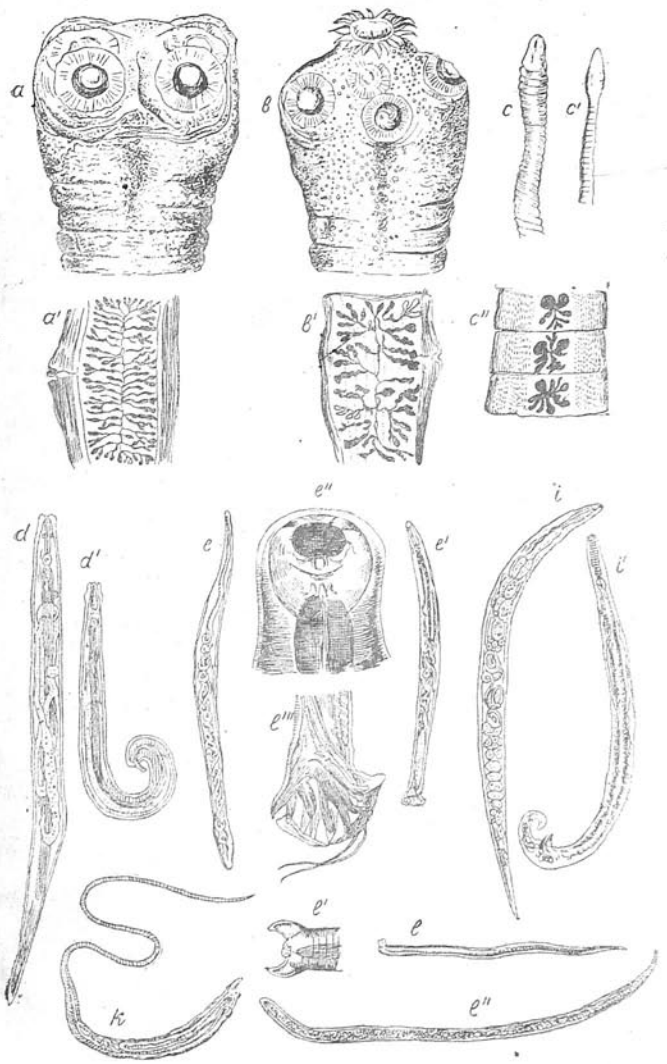
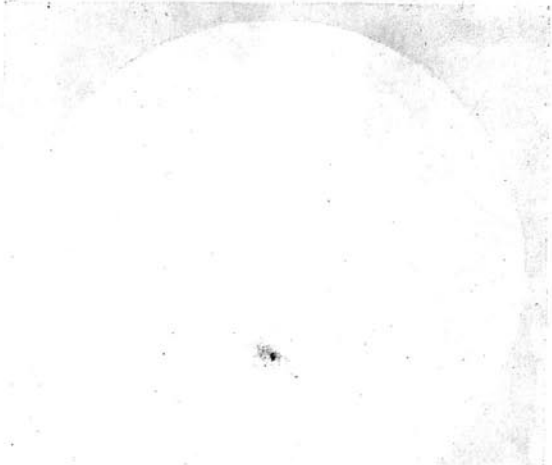

6

М. Ф. АХУНДОВ КӘМПӘ
Азәрбајҹан Республикасы
Үмуми Җабаханасы
Иш. № —

1933

252